

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tolgahan TÜRK

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDEKİ
HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ – BAKARA SÛRESİ
ÖRNEĞİ (1 İLA 210. ÂYETLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tolgahan TÜRK

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDEKİ
HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ – BAKARA SÛRESİ
ÖRNEĞİ (1 İLA 210. ÂYETLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet RUZİBAKİ

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
ÖNSÖZ.....	X
KISALTMALAR DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÛRÎDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	5
1.1.1. Mâtürîdî'nin İslam Dünyasındaki Yeri	7
1.1.2. Mâverâünnehir-Horasan Bölgesinde Siyasî, İlmî ve Fikrî Ortam.....	9
1.1.3. Mâverâünnehir-Horasan Bölgesinde Hadis İlmî.....	11
1.1.4. Hocaları	12
1.1.4.1. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (III./IX. yüzyılın ikinci yarısı).....	16
1.1.4.2. Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî.....	17
1.1.4.3. Nusayr b. Yahya el-Belhî.....	18
1.1.4.4. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/862).....	18
1.1.5. Öğrencileri.....	19
1.1.5.1. Ali b. Saîd Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî (345/956)	19
1.1.5.2. Ebû'l Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkindî	20
1.1.5.3. Ebû Muhammed Abdulkerim b. Musa b. İsa el-Pezdevî.....	20
1.1.5.4. Ebû Ahmed el-İyâzî	21
1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ	21
1.2.1. Kelâm İlmindeki Yeri.....	21
1.2.2. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri	26
1.2.3. Hadis İlmindeki Yeri	28
1.2.4. Tefsir İlmindeki Yeri.....	29
1.3. ESERLERİ	31
1.3.1. Mâtürîdî'ye Ait Olup Günümüze Ulaşan Eserleri.....	32
1.3.1.1. Te'vîlâtü'l-Kur'ân.....	32

1.3.1.2. Kitâbü't-Tevhîd	34
1.3.2. Mâtürîdî'ye Ait Olup Günümüze Ulaşmayan Eserleri	36
1.3.3. Mâtürîdî'ye Nispet Edildiği Halde Ona Ait Olmayan Eserler	37
1.4. DEĞERLENDİRME	39

İKİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN BİLGİ KURAMI VE HADİSİN BU KURAMIN İÇİNDEKİ YERİ

2.1. MÂTÜRÎDÎ'DE BİLGİ KURAMI	41
2.1.1. Bilgi Nedir?	41
2.1.2. Bilgi Kaynakları	44
2.1.2.1. Duyular	44
2.1.2.2. Akıl	46
2.1.2.3. Haberler	49
2.1.2.3.1. Genel Haberler	52
2.1.2.3.2. Resûlün Haberi (Haberu'r-Resûl)	52
2.1.2.3.3. Resûlden Gelen Haber (Haber mine'r-resûl)	53
2.1.2.3.3.1. Mütevâtir Haberler	54
2.1.2.3.3.2. Âhâd Haberler	56
2.2. MÂTÜRÎDÎ'NİN HADİS ANLAYIŞI	58
2.2.1. Mâtürîdî'nin Hadis ve Müradifi Lafızları Kullanımı	63
2.2.2. Mâtürîdî'ye Göre Hadisin Kaynağı/Menşei	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN BAKARA SÛRESİ'NDE (1 İLA 210. ÂYETLER) KULLANILAN HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ

3.1. TAHRÎC	71
3.1.1. Araştırmada Uygulanacak Tahrîc Yöntemi	73
3.2. HADİSLER	73
3.2.1. Hadis	74
3.2.2. Hadis	74
3.2.3. Hadis	75
3.2.4. Hadis	77
3.2.5. Hadis	78

3.2.6. Hadis.....	79
3.2.7. Hadis.....	80
3.2.8. Hadis.....	81
3.2.9. Hadis.....	82
3.2.10. Hadis.....	83
3.2.11. Hadis.....	84
3.2.12. Hadis.....	85
3.2.13. Hadis.....	86
3.2.14. Hadis.....	87
3.2.15. Hadis.....	88
3.2.16. Hadis.....	90
3.2.17. Hadis.....	91
3.2.18. Hadis.....	91
3.2.19. Hadis.....	92
3.2.20. Hadis.....	92
3.2.21. Hadis.....	94
3.2.22. Hadis.....	95
3.2.23. Hadis.....	96
3.2.24. Hadis.....	97
3.2.25. Hadis.....	98
3.2.26. Hadis.....	99
3.2.27. Hadis.....	100
3.2.28. Hadis.....	101
3.2.29. Hadis.....	102
3.2.30. Hadis.....	103
3.2.31. Hadis.....	104
3.2.32. Hadis.....	105
3.2.33. Hadis.....	105
3.2.34. Hadis.....	106
3.2.35. Hadis.....	107
3.2.36. Hadis.....	108
3.2.37. Hadis.....	108

3.2.38. Hadis.....	109
3.2.39. Hadis.....	110
3.2.40. Hadis.....	111
3.2.41. Hadis.....	112
3.2.42. Hadis.....	113
3.2.43. Hadis.....	113
3.2.44. Hadis.....	114
3.2.45. Hadis.....	115
3.2.46. Hadis.....	116
3.2.47. Hadis.....	117
3.2.48. Hadis.....	117
3.2.49. Hadis.....	118
3.2.50. Hadis.....	119
3.2.51. Hadis.....	119
3.2.52. Hadis.....	120
3.2.53. Hadis.....	120
3.2.54. Hadis.....	121
3.2.55. Hadis.....	122
3.2.56. Hadis.....	123
3.2.57. Hadis.....	124
3.2.58. Hadis.....	124
3.2.59. Hadis.....	125
3.2.60. Hadis.....	126
3.2.61. Hadis.....	127
3.2.62. Hadis.....	127
3.2.63. Hadis.....	128
3.2.64. Hadis.....	129
3.2.65. Hadis.....	130
3.2.66. Hadis.....	131
3.2.67. Hadis.....	132
3.2.68. Hadis.....	132
3.2.69. Hadis.....	133

3.2.70. Hadis.....	134
3.2.71. Hadis.....	135
3.2.72. Hadis.....	136
3.2.73. Hadis.....	137
3.2.74. Hadis.....	138
3.2.75. Hadis.....	138
3.2.76. Hadis.....	140
3.2.77. Hadis.....	140
3.2.78. Hadis.....	141
3.2.79. Hadis.....	142
3.2.80. Hadis.....	143
3.2.81. Hadis.....	144
3.2.82. Hadis.....	144
3.2.83. Hadis.....	145
3.2.84. Hadis.....	146
3.2.85. Hadis.....	147
3.2.86. Hadis.....	148
3.2.87. Hadis.....	148
3.2.88. Hadis.....	149
3.2.89. Hadis.....	150
3.2.90. Hadis.....	151
3.2.91. Hadis.....	152
3.2.92. Hadis.....	152
3.2.93. Hadis.....	153
3.2.94. Hadis.....	154
3.2.95. Hadis.....	156
3.2.96. Hadis.....	157
3.2.97. Hadis.....	158
3.2.98. Hadis.....	159
3.2.99. Hadis.....	159
3.2.100. Hadis.....	160
3.2.101. Hadis.....	161

3.2.102. Hadis.....	162
3.2.103. Hadis.....	162
3.2.104. Hadis.....	163
3.2.105. Hadis.....	164
3.2.106. Hadis.....	165
3.2.107. Hadis.....	166
3.2.108. Hadis.....	166
3.2.109. Hadis.....	167
3.2.110. Hadis.....	167
3.2.111. Hadis.....	168
3.2.112. Hadis.....	169
3.2.113. Hadis.....	170
3.2.114. Hadis.....	171
3.2.115. Hadis.....	172
3.2.116. Hadis.....	173
3.2.117. Hadis.....	173
3.2.118. Hadis.....	174
3.2.119. Hadis.....	174
3.2.120. Hadis.....	176
3.2.121. Hadis.....	177
3.2.122. Hadis.....	177
3.2.123. Hadis.....	178
3.2.124. Hadis.....	179
3.2.125. Hadis.....	180
3.3. DEĞERLENDİRME	180
3.4. HADİSLERİN SIHHAT VE KAYNAK AÇISINDAN TABLOLAR HALİNDE SINIFLANDIRILMASI.....	181
3.4.1. Rivayetlerin Ait Olduğu Kaynağa Göre Sınıflandırılması	182
3.4.2. Rivayetlerin Sıhhat Açısından Sınıflandırılması	183
3.4.3. Rivayetlerin Kaynak Eserlere Göre Sınıflandırılması	184
3.4.4. Rivayetlerin Kullanım Gayesine Göre Sınıflandırılması	184
3.4.5. Tabloların Değerlendirmesi.....	185

SONUÇ	186
KAYNAKÇA	189

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ –BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ (1 İLA 210. ÂYETLER)

Tolgahan TÜRK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet RUZİBAKİ

2022, 215 sayfa

İslam dünyasında kelâmcı ve müfessir kimliğiyle ön plana çıkmış olmasına rağmen fıkıh ve usûl gibi İslamî ilimlerde de derin tahsili bulunan İmam Mâtürîdî, çok yönlü ilmî kişiliği ile bilinmektedir. Bu ilmî kişiliğin bir sonucu olarak o, Kur'ân'ın baştan sona tefsir (te'vîl) edildiği Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eseri telif etmiştir. Dirayet türü tefsir eseri olması ile birlikte, âyetleri te'vîl ederken hadis rivayetlerini de kullanmayı ihmal etmemiştir. Bu sebeple eser, onun hadisçiliğini saptamada önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada İmam Mâtürîdî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve de onun hadis anlayışına dair bilgiler verdikten sonra, hemen her konuda âyet içeren Bakara sûresinin te'vîlinde yer vermiş olduğu 125 adet rivayetin tahrîc ve değerlendirmesinde bulunarak, bu rivayetler hakkında bir sıhhat değerlendirmesinde bulunmaya çalıştık.

Bakara sûresini (1 ila 210. Âyetler) te'vîl ederken kullanmış olduğu 125 rivayetin sadece 1 (% 1,24) tanesi hiçbir kaynakta tespit edilemezken, bu rivayetlerin 102'si (% 72,72) sahih, 4'ü (% 4,96) hasen, 17'si (% 21,08) zayıf ve 1 (% 1,24) tanesi de asılsız olarak tespit edilmiştir. Ayrıca kullanmış olduğu 125 rivayetin 84'ü (% 49,16) Kutub-i Tis'a'da, 19'u da (% 23,56) Kutub-i Tis'a dışındaki kaynaklarda yer alırken, 21 (% 26,04) tanesi ise rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Hadis, Tahrîc, Bakara Sûresi.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
THE EXTRACTION AND EVALUATION OF HADITHS IN THE
COMMENTARY OF AL-MÂTURÎDÎ TITLED TA’VÎLATU’L-QURAN –
EXAMPLE SURAH AL-BAQARA (1 TO 210 VERSES)

Tolgahan TÜRK

Advisor: Assistant Prof. Mehmet RUZİBAKİ

2022, Page: 215

Although he stands out with his mutakallim identity in the Islamic world; Imam Maturidi, who received a deep education in Islamic sciences such as tafsir, fiqh and methodology, is known for his versatile scientific personality. As a result of this scientific personality, he wrote the work called Te'vîlâtü'l-Kur'an, in which the Qur'an is interpreted from beginning to end. Although it is a work of tafsir of the type of acumen, it did not neglect to use hadith narrations while explaining the verses. For this reason, the work has an important place in determining his hadithism.

In this study, information about Imam Maturidi's life, scientific personality, works and his understanding of hadith are given. We tried to make a sound assessment of these narrations by evaluating 125 narrations that he included in the interpretation of Surah Al-Baqara, where there are verses on almost every subject.

While only 1 (1,24 %) of the 125 narrations used by Imam Maturidi's while interpreting Surah Baqara (1 to 210 verses) couldn't be identified in any source, 102 (72,72 %) of these narrations were found to be sound, 4 (4,96 %) of them good, 17 (21,08 %) of them weak and 1 (1,24 %) of them unfounded. In addition, 84 of the 125 narrations he used are in the book Kutub-i Tis'a, 19 of them are in the sources other than the book Kutub-i Tis'a, and 21 of them have taken their places in the narration-based tafsir books.

Key Words: Imam Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l Qur'an, Hadith, Analyze, Surah Al-Baqara.

ÖNSÖZ

Yüce dinimiz İslamın ana kaynağı olan Kur'ân 'ı Kerîm'in en doğru biçimde anlaşılıp yorumlanabilmesi için hadislerin vazgeçilemez olduğu, genel kabul görmüş bir gerçektir. Kur'ân âyetlerinin ilk muhatabı ve hiç şüphesiz onu en iyi anlamış olan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen sahih rivayetler, Yüce Allah'ın bizlere göndermiş olduğu vahyin hiç kuşkusuz en yetkin açıklayıcısı olmuş ve bu vahyin hayata uygulanabilmesine yol göstermiştir. Hadislerin Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılmasındaki bu önemi, özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra daha da iyi anlaşılacak ki, Kur'ân müfessirleri âyetleri izah ederken sıklıkla hadis rivayetlerine başvurmuşlardır. Bazı müfessirler âyetleri ağırlıklı olarak hadis rivayetleri ile yorumlamaya çalışırken, bir kısım müfessirler ise dirayet metodu ile yani rivayetleri kullanmayı ihmal etmemekle birlikte kendi görüşüne daha da ağırlık vererek, âyetleri izah etmeye yönelmişlerdir.

Bir İslam düşünürü olarak daha çok kelâm ilmi ile adı anılmasına rağmen tefsir, fıkıh ve usûl gibi İslamî ilimlerde derin tahsili olduğu anlaşılan İmam Mâtürîdî de, Kur'ân'ın baştan sona tefsir (kendi anlayışına göre te'vîl) edildiği, dirayet metoduyla yazılmış ve günümüze ulaşmış olan Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı tefsir eserinin sahibidir. Eserin, rivayet ve dirayet yönteminin birleştirilerek telif edildiğini söylememiz mümkündür. Çünkü Mâtürîdî, eserini dirayet metoduyla oluşturmakla birlikte, hadis rivayetlerini kullanmayı ihmal etmemiştir. O, bir âyeti yorumlarken başka bir âyetten yararlanıp Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi olarak adlandırılan yöntemi çok iyi uygulamakla birlikte hadis, sahâbe ve tâbiîn nakilleriyle âyetleri açıklamaya yönelik bir yöntem benimsemiştir. Bundan dolayı eser İmam Mâtürîdî'nin hadisçiliğini ve rivayet kullanma metodunu anlamada önemli bir yere sahiptir.

Bugün Müslümanların neredeyse yarısının benimsediği geniş bir kitleye hitap eden Mâtürîdîliğin kurucusu olan İmam Mâtürîdî, ne yazık ki mensupları tarafından bile çok iyi tanınmamaktadır. Kanaâtimizce bunun sebebi, Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkında yapılan bilimsel ve akademik çalışmaların, henüz doyurucu bir düzeye ulaşamamış olmasıdır. Bu sebeple, İslam düşüncesinin gelişmesinde büyük payı olan böyle bir İslam bilgini hakkında yapılması gereken pek çok araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı alanında ufak bir boşluğu doldurması ümidi ile "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi- Bakara Sûresi Örneği (1 ila 210. Âyetler)” konusunu, tez konusu olarak belirledik.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın konusu, önemi, amacı ve araştırmada izlenecek yöntem hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Mâtürîdî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Mâtürîdî'nin kendine has oluşturmayı başardığı bilgi kuramından ve hadisin bu kuramın içindeki yerine değinilmiştir. Çalışmamızın esas amacını oluşturan üçüncü bölümde ise tahrîc hakkında kısa bilgiler verildikten sonra İmam Mâtürîdî'nin Bakara sûresini (1 ila 210. Âyetler) te'vîl ederken kullanmış olduğu 125 adet rivayetin tahrîc ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

İnsanoğlu tarafından yapılan hiçbir çalışmanın hatasız ve eksiksiz olamayacağı açıktır. Bu mütevazı çalışmamızın İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkında yapılacak çalışmalara ufak bir katkısı olacağı ümidindeyiz. Yüksek lisans eğitimim boyunca değerli bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, her konuda bilgi ve desteğini almaktan çekinmediğim, araştırmalarımın planlanmasından yazılmasına kadar tüm aşamalarda yardımlarını esirgemeyen, teşvik eden, aynı titizlikte beni yönlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet RUZİBAKİ'e teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin başından sonuna kadar desteklerini esirgemeyen, tezimi okuyup gereken düzeltmeleri yapmamda yardımcı olan değerli Dr. Öğr. Üyesi Abdulalim DEMİR ve Araştırma Görevlisi Abdullah DOĞAN hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca gerek eğitim gerek sosyal yaşamımda en büyük destekçim olan, kararlarımı benden daha fazla önemseyip destekleyen kıymetli AİLEME teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak; Neredeyse tüm hayatım boyunca bedelini ödeyemeyeceğim ilmî ve beşerî kazanımlarımın baş mimarı kıymetli merhûm hocam Muhittin KARADAĞ öncülüğünde, kıymetli ders arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Muş-2022

Tolgahan TÜRK

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e.	:	Adı Geçen Eser
A.g.m.	:	Adı Geçen Makale
A.s.	:	Aleyhisselâm
AÜİFY	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B.	:	İbn
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
D.İ.A.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
H	:	Hicri
Hız.	:	Hazreti
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
M	:	Miladi
MÜİFVY	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nşr	:	Neşreden
Ö.	:	Ölüm
R.a	:	Radiyallâhu Anh
R.anhâ	:	Radiyallâhu Anhâ
S.	:	Sayfa
S.a.v.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	:	Tercüme Eden

Thk. : Tahkik Eden
T.y : Tarih Yok
V.d : Ve Diğerleri
Y.y : Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî III. (IX.) yüzyılda yaşamış ve yaklaşık olarak bir asra yakın ömrüyle, farklı ilim dallarında ortaya koyduğu görüşlerden mütevellit, zamanımıza ışık tutan ve pek çok meselenin çözümlenmesinde bize yol gösteren bir ilim adamı olarak İslam düşünce tarihinde yerini almıştır. İmam Mâtürîdî, akıl-nakil arasında uyumlu bir denge kurmayı başarabilmiş ender şahsiyetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O, kendi zamanında ortaya çıkan pek çok meseleyi derinlemesine tartışmış ve doğup yetişmiş olduğu Maverâünnehir-Horasan bölgesinde Ehl-i Sünnet düşüncesinin hâkim olmasında önemli derecede rol üstlenmiştir. Farklı disiplinlerde ortaya koyduğu düşüncelerden de anlaşılmaktadır ki, önemli eserler telif etmiş ancak ne yazık ki günümüze sadece onun kelâm ilmi ile ilgili görüşlerinin yer aldığı Kitâbü't-Tevhîd ve onun bütün ilim dallarına ait görüşlerini serpilmiş bir şekilde bulabildiğimiz Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı tefsir eseri günümüze ulaşabilmiştir.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mâtürîdî'nin pek çok İslami ilimlere ait görüşlerini barındırdığı önemli bir eserdir. O, âyetleri yorumlarken Kur'ân'ın Kur'ân ile açıklanması dediğimiz bir âyeti başka bir âyetle yorumlamanın yanında, âyetlerin yorumlanmasında hadis rivayetlerini de kullanmayı ihmal etmeyen bir tavır sergilemiştir. Hadislerin Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasındaki önemini çok iyi kavramış olan Mâtürîdî, tefsirinde dirayet metodunu kullanmakla birlikte, özellikle hemen her konuda âyet içeren Bakara sûresini tefsir ederken, yoğun bir şekilde hadis rivayetine başvurmuştur. Bu sebeple eser, onun hadis kullanma metodunu, gayesini ve hadisçiliğini saptamada önemli bir yere sahiptir. Ancak genel olarak bütün tefsir eserlerinde yer alan birçok hadis rivayetinin, zaman zaman isnad açısından zayıf ya da uydurma olduğuna şahit olmaktayız. Binaenaleyh tefsir kitaplarında yer verilen hadis rivayetlerinin tahrîc ve değerlendirmesinin yapılması, bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın konusu olarak belirlediğimiz, “Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi-Bakara Sûresi Örneği (1 ila 210. Âyetler)” işte böyle bir gereklilikten dolayı tercih edilmiştir.

Araştırmamızın konusu “Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirmesi-Bakara Sûresi Örneği (1 ila 210. Âyetler)”dir.

Akılcı kimliğiyle adı sık sık anılan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hakkında, özellikle son dönemlerde bilimsel çalışmalar yapılmakta ve yeterli olmamakla birlikte belli bir aşamaya gelinmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte İslam dünyasındaki ender şahsiyetlerden biri olan Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden yola çıkarak, onun hadis sahasındaki görüşleri ve düşünceleri ile alakalı çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı Mâtürîdî'nin hadisçiliğini ve rivayet yöntemini saptamada, onun Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserini esas alarak incelemeye çalıştık. Ancak eserin geniş hacminden dolayı sadece Bakara sûresi üzerinde (1 ila 210. Âyetler) durduk.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Yüce dinimiz İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında, hadisin/sünnetin yeri yadsınamayacak derecede önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine inzâl buyurulan vahyi en iyi anlayan kişi ve onun en yetkin yorumcusu özelliğini taşımaktadır. İşte bu sebeple, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında büyük bir paya sahip olan hadis rivayetleri, özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra müfessir âlimler tarafından tefsir kitaplarında yerini almış ve bu rivayetler Kur'ân âyetlerinin doğru şekilde anlaşılmasında önemli rol üstlenmiştir. Müfessir âlimler tarafından kaleme alınan bu tefsir kitapları, sonraki âlimler tarafından tefsir metoduna göre, rivayet ve dirayet şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Rivayet türü tefsir eserleri, adından da anlaşılacağı üzere rivayet ağırlıklı olurken, dirayet türü tefsir eserleri ağırlıklı olarak müfessirin yorumuna dayalı olması ile birlikte hadis rivayetlerinin de kullanıldığı tefsir türüdür.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin telif etmiş olduğu Te'vîlâtü'l-Kur'ân da dirayet metoduyla hazırlanmış bir tefsir eseridir. İmam Mâtürîdî, tefsirinde âyetleri yorumlarken aklî ve mantıkî çıkarımlarda bulunmakla birlikte, hadis rivayetlerini de kullanmaktan asla geri durmamıştır. İşte bu sebeple Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mâtürîdî'nin hadis alayışını, rivayet kullanma metodunu ve hadise bakış açısını saptamada çok önemli bir eser konumundadır. Çünkü Mâtürîdî'nin hadisçiliğini ortaya koyacak kendi kaleminden çıkan veya takipçileri tarafından telif edilen bir eser varsa da günümüze ulaşmamıştır. Bütün bunlar bize Mâtürîdî'nin düşünce dünyasını ve de özellikle onun

hadise bakışısını anlamamızda, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın ne denli öneme sahip olduğunu göstermek adına yeterlidir.

İmam Mâtürîdî, hemen her konuda âyet içeren Bakara sûresini (1 ila 210. Âyetler) tefsir (kendi anlayışına göre te'vîl) ederken, pek çok hadis rivayetine yer vermiştir. Bu rivayetlerin çoğunu kendi görüşünü desteklemek adına delil olarak kullanırken, bir kısmını da muhâliflerinin kendi görüşleri kuvvetlendirmek için kullandıkları rivayetlere yer verirken kullanmıştır. Yer verilen bu rivayetlerin çoğunluğu merfû olmakla birlikte mevkûf ve maktû olarak adlandırılan hadis rivayetleri de mevcuttur. Dirayet türü tefsir eseri olmasıyla birlikte, Bakara sûresi içerisinde oldukça çok yer verilen hadis rivayetlerinin bir sıhhat değerlendirmesini yapmak, bunun sonucunda Mâtürîdî gibi günümüze ufuk açacak, yol gösterecek ve özellikle de akılcı kimliğiyle ön plana çıkmış bu âlimin hadis rivayet metodunu anlamak, bizim açımızdan oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Araştırmamızın amacı; İmam Mâtürîdî'nin Bakara sûresini (1 ila 210. Âyetler) te'vîl ederken kullanmış olduğu hadis rivayetlerini asıl kaynaklarda tespit etmektir. Bu işlemin sonucunda hadisin menşesine vakıf olacak ve de Mâtürîdî'nin hiçbir esere atıf yapmadan yer verdiği rivayetleri kaynaklarında göstermiş olacağız. Araştırmamızın bir amacı da, kullanılan hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olup olmadığı konusunda tam bir kanaâte sahip olmaktır. Çünkü Mâtürîdî veya herhangi bir müfessirin, bir âyeti yorumlarken yer verdiği hadis rivayetinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğunu peşinen kabul etmek isabetli bir davranış değildir. Araştırmamızın bir diğer amacı ise, rivayetın isnad zincirinde yer alan râvîlerin güvenilirliklerini –ki şayet isnadta yer alan râvî tenkit edilmişse bu rivayetın sıhhatini zedeleyebilecek önemli bir kusurdur- araştırmaktır.

Sonuç olarak da bu sûrede yer verilen rivayetlerin hadis ilmi açısından sıhhat durumlarını belirleyerek, rivayetleri belli bir tasnife göre kategorize etmektir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın birinci bölümünde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra ikinci bölüme geçilerek onun kendine has oluşturmayı başarabildiği bilgi kuramından bahsedilmiş ve onun hadis anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Dr.

Mecdî Bâsellûm tahkîki ile neşredilen (Beyrut, 2005) nüshası esas alınarak, Bakara sûresinde (1 ila 210. Âyetler) yer alan hadisler tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da rivayetlerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Tahrîce konu olan rivayetler, ilk dönem telif edilen musannef, müsned eserlerinde ve Kutub-i Tis'a olarak adlandırılan (Mâlik b. Enes (795), Muvatta; Ahmed b. Hanbel (855), Müsned; Abdullah b. Abdurrahmân Dârimî (868), Sünen; Muhammed b. İsmail Buhârî (870), Câmi'u's-Sahîh; Müslim b. Haccâc (875), Câmi'u's-Sahîh; Muhammed b. Yezîd İbn Mâce (887), Sünen; Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd (889), Sünen; Muhammed b. İsa Tirmîzî (892), Sünen; Ahmed b. Şuayb Nesâî (915), Sünen) dokuz temel hadis kaynaklarında yerleri tespit edilerek belirtilmiştir. Bu eserlerde bulunamayan rivayetler, bu eserlerin dışındaki kaynaklarda ve ilk dönem rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında tespit edilmeye çalışılmıştır. Şayet rivayet bu kaynaklarda da bulunamamışsa mevzûat kitaplarına başvurulmuş ve rivayetin mevzû olup olmadığı tespit edilmiştir.

Hadis rivayetlerinin sıhhat değerlendirmesi yapılırken de şu hususlara dikkat edilmiştir:

- a) Eğer rivayet, Sahîhayn'da (Buhârî ve Müslim) veya Kutub-i Tis'a'da yer almış ve de isnad zincirinde yer alan râvîler muhaddisler tarafından cerh edilmemişse, (yani rivayetin isnadında sıhhat açısından bir problem yoksa) hadis sahih kabul edilmiştir.
- b) Eğer rivayet, tefsir ve mevzûat kitapları dâhil herhangi bir kaynakta bulunamamışsa, rivayet hakkında 'bu rivayet herhangi bir kaynakta bulunamamıştır' değerlendirmesi yapılmıştır.
- c) Rivayetin isnadının sıhhat değerlendirmesi yapılırken Tirmîzî, Taberânî, Hakîm ve Beyhâkî gibi eser sahibi muhaddislerin görüşlerine, münekkit muhaddis İşbilî (XI. Yüzyıl), İbnu'l-Cevzî (597/1201) ve Heysemî'nin (807/1405) yorumlarına, son dönem muhaddis münekkit âlim Şuayb Arnaût ve Elbânî'nin rivayet hakkındaki kanaâtlerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Tam adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'dir. Günümüz Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer alan Semerkant şehrine nispetle Semerkandî, onun bir mahallesi olan Mâtürîd'e nispetle Mâtürîdî diye anılmıştır.¹ Takipçileri tarafından kendisine "Alemü'l-Hüdâ/Hidayet Sembolü", "İmamü'l-Hüdâ/Hidayet Önderi", "İmamü'l-Mütekellimin/Kelamcılarının İmamı", "Musahhîhu Akaidi'l-Müslimîn/Müslümanların inançlarını yanlışlıklardan arındıran", "Reisü Ehli's-Sünnet/Ehl-i Sünnet'in reisi" gibi farklı unvanlar verilmiştir.²

Mâtürîdî hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça azdır. Doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, Rey kadısı olan hocası Muhammed b. Mukatîl er-Râzî'nin, h. 248 (862) senesinde vefat ettiği düşünülerek ve aynı zamanda yaklaşık olarak bir asra yakın ömür ifa ettiği tahmin edilen Mâtürîdî'nin, III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında doğmuş olduğunu söylemek mümkündür.³

Mâtürîdî'nin babası Muhammed ve dedesi Mahmud'un dışında aile fertlerinin isimleri bilinmemektedir. Mâtürîdî'nin, Ebû Mânsûr (Mânsûr'un babası) künyesinden her ne kadar onun 'Mânsûr', adında bir erkek çocuğu olduğu anlaşılıyorsa da kaynaklarda, Mâtürîdî'nin erkek çocuğu olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kendi tefsirinde, erkek çocuğu olmayanların Mansûr isimli bir çocuğu olması temennisiyle "Ebû Mânsûr" künyesinin verileceğine dair bazı bilgiler⁴ bulunmaktadır. Buradan hareketle Mâtürîdî'nin erkek çocuğunun olmadığı sonucuna varılabilir. Şükrü Özen, bu durumu şu ifadeleri ile özetlemektedir: "Şayet Mâtürîdî'nin erkek çocuğu

¹ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, Abdullah Ömer el-Bârûdî (thk.), Beyrut: 1988, Cilt V, s. 155; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", **D.İ.A.**, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 146; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, Bekir Topaloğlu (çev.), İstanbul: İSAM yayınları, 2019, s. 21.

² Abdülhay el-Leknevî, **el-Fevâidu'l-Behiyye**, M. Bedreddin Ebû Firas (thk.), Kahire: 1924, s. 195; Taşköprüzâde, **Tabakâtü'l-Fukahâ**, Ahmet Neyle (thk.), Musul: Matbaatü'z-Zehrâ, 1961, s. 56; Ramazan Biçer, **Akıllık ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî**, İstanbul: Erdem Yayınları, 2019, s. 15.

³ Ebû'l-Fidâ Zeyneddîn b. Kutluboğa, **Tâcu't-terâcim**, Muhammed Ramazan Yusuf (thk.), Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992, s. 249; Ulrich Rudolph, **Mâtürîdî Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı**, Özcan Taşçı (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017, s. 215-217

⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vîlatü'l-Kur'an**, Cilt XVII, Bekir Topaloğlu (çev.), İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2019, s. 364.

olsaydı, diğerk bir ifade ile nesli devam etseydi, bu bilgi sonraki kaynaklarda mutlaka yerini alırdı.”⁵

Mâtürîdî'nin Türk asıllı olması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar, Kitâbü't-Tevhîd'in yazma nüshasının kenarına bilinmeyen biri tarafından düşülen bir notta soyu, Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'ye (49/669) dayandırılrsa bile bunun doğru olmadığı öne sürülmüştür.⁶ Ayrıca Mâtürîdî'nin Arap olmadığını ispatlayacak birçok durum mevcuttur. Örneğın, Mâtürîdî hakkında değerli çalışmalarda bulunan Kutlu, Mâtürîdî'nin Arap olmadığını ispatlayacak birçok delil bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre bu delillerın bazıları şöyledir:

- a) -Mâtürîdî'nin bulunduğu coğrafyada telif edilen kaynaklarda Arap olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.
- b) -Mâtürîdî'nin eserleri, özellikle Kitâbü't- Tevhîd'in Arap dili bakımından bazı ifade bozuklukları, kapalılık ve hatalar içermesi, Arap olmayan biri tarafından telif edildiğini göstermektedir.
- c) -Eserlerindeki bazı cümlelerin Türkçe cümle biçimine uygun olarak kurulması, kaleme alınan bu eserlerin Türk asıllı bir âlim tarafından oluşturulduğunun en önemli kanıtıdır.
- d) -Takipçileri tarafından Eş'arî'nin Arap asıllı olmasıyla övünülürken, benzer şeyın Mâtürîdî için yapılmaması onun Arap olmadığını göstermektedir.⁷

Mâtürîdî'nin ölüm tarihine dair kesin bir kanaat mevcut değildir. Ancak günümüzde genel olarak benimsenen tarih, onun m. 944 (333) yılında vefat ettiğidir. Mâtürîdî, Semerkant'taki Çârkedîze kabristanına defnedilmiştir. Yakın dostu Hakîm es-Semerkandî, mezar taşına şu anlamdaki bir yazının yazılmasını emretmiştir: “Bu mezar, mesaisini ilme veren, bütün gücünü ilim öğretmek için harcayan, dine dair kaleme aldığı eserleri takdirle yâd edilen ve ömrünün meyveleri toplanan kişinin kabridir.”⁸

⁵ Şükrü Özen, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 221.

⁶ Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 26.

⁷ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 26.

⁸ Mehmet Kalaycı, “Bir Mâtürîdî Portresi”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 20; Mâtürîdî, **Te'vîlatü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 17.

1.1.1. Mâtürîdî'nin İslam Dünyasındaki Yeri

İslamî ilimlerde adından söz ettirmeyi başarabilen ve kendisi adına nispetle bir kelâm ekolü bulunan İmam Mâtürîdî'nin, İslam dünyasındaki konumunu iyi analiz edebilmek için, tarih sayfalarını biraz geriye götürmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) dünyadan irtihalinden önce, Müslümanlar arasında büyük tartışmaların ve problemlerin yaşandığını söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Bu tartışmaların olmamasının sebebi ise vahyin devam etmesi, Hiz. Peygamber'in Müslüman toplum içinde yaşıyor olması ve ortaya çıkacak sorunlarda karar merci konumunda olması itibariyle, sorunların çabucak çözüme kavuşturuluyor olmasıdır. Ancak Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra Müslümanlar, daha önce karşılaşmadıkları bir takım sorunlarla karşılaştılar. Bu sorunların bir bölümü dâhilî iken, diğer bir bölümü de haricî idi.⁹

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat ettiği gün Müslümanlar, "imâmet" meselesi diye anılan, yani ümmete liderlik yapacak şahsın kimliği, soyu, taşıması gereken özellikler gibi tartışma konusu içeren ilk ciddi problem ile karşı karşıya geldiler. Ancak "imâmet" meselesi kısa bir zamanda çözüldü ve Hiz. Ebû Bekir'e biat edildi. Neticede Müslümanlar, üçüncü halife Hiz. Osman'ın şehit edileceği zamana kadar fikrî planda ciddi sayılacak başka bir sorunla karşılaşmadılar. Fakat Hiz. Ali'nin dördüncü halife olarak imâmete geçme aşamasında, Hiz. Osman'ın şehit edilmesi ile meydana gelen ve Müslüman'ı Müslüman'a kırdırıp birbirlerinin kanını akıtmasına sebep olan "kabîlecilik" ve "siyasî üstünlük sağlama" gibi nedenlere bağlanan sorunlar ortaya çıktı. Bunun sonucunda, İslam ümmetinin fikrî sahada bölünmesine neden olan birçok soru sorulmaya başlandı. Yaşanan bu sorunlar Allah'ın bir tâkdiri mi? Yine bu fitne zamanında, Müslüman olmasına rağmen başka bir Müslüman'ı öldürerek büyük günah işleyen kimsenin durumu ne olacaktı? İşte "kader" ve "mürtekibu'l-kebîre (büyük günah işleyen kimse)" hakkındaki bu ihtilâflar sonucu, İslam ümmeti içerisinde ilk fikrî bölünmeler yaşandı. Vâsıl b. 'Atâ (131/748), hocası Hasan el-Bâsrî'nin (110/728) meclisinden ayrılarak yeni ve bağımsız bir ekol kurmayı başarabildi. Mutezile adını alan bu ekol, naklin yanında akla da önem atfeden bir anlayışa sahipti.¹⁰

⁹ Hüseyin Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, Bursa: Arasta yayımları, 2001, s. 1.

¹⁰ **A.g.e.**, s. 2.

Müslümanlar, kendi aralarında yaşanan bu problemler ile birlikte, dış kaynaklı birçok problem ile de karşı karşıya kalıyordu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra geniş bir coğrafyaya yayılan İslam dünyası farklı kültürler ile tanıştıyordu. Özellikle de eski Yunan felsefesinin oldukça revaçta olduğu Irak ve İran bölgelerinde yaşayan Mecûsîler, Zerdüşter, Maniler gibi semâvî olmayan dinlere mensup kültürler ile komşu olmuştu.¹¹

İslam dininin geniş bir coğrafyaya yayılması ile birlikte, İslam'ı kabul edenlerin sayısı da günbegün artıyordu. Bu coğrafyada yaşayan insanların, kitleler halinde İslam'a girdiklerine şahit olunuyordu. Ancak ne yazık ki, kitleler halinde İslam'a girmiş olan bu grupların inancı, bu dini samimiyetle tercih edenlerin inancı ile aynı değildi. Bununla birlikte, Müslüman olmalarına rağmen kendi kültürlerinden kopmaları da pek mümkün değildi. İşte bu kültür çatışmasının sonucunda, Hz. Peygamber ve ashâb döneminde söz konusu dahi edilmemiş bazı sorunlar ortaya çıktı. Çünkü İslam dinine yeni girmiş bu insanlar İslamî nassları bilerek veya bilmeyerek, kendi kültürlerine göre izâh etmeye çalışmışlar ve bu fikirleri dinin kendisindenmiş gibi göstermeye çalışmışlardı. İşte bu tehlikeye karşı Müslümanlar, gerekli tedbiri almakta gecikmedi ve Mutezile, İslam akâidine yönelen bu tehlikeyi göğüsleyenlerin başında yer aldı.¹² Neticede, "İslam inancına ait meselelerin felsefe vasıtasıyla sunulması"¹³ esasını hareket noktası belirleyen Mutezile, kelâm ilmini tesis edip kendisini, daha sonra "ehl-i sünnet" olarak vasıflandıracak olan ana kitleden ayıran yeni bir metot vazetti. "Bu metot, nakli kabul etmekle beraber akâid konularında akla da önem veren, akıl ile naklin te'ârüz eder gibi görüldüğü yerlerde aklın ışığı altında nakli te'vîl eden bir metot"¹⁴ idi.

Akla fazla önem verdiği gerekçesi ile Mutezileyi sürekli eleştiren Selefiyye, akâid konusunda Hz. Peygamber ve ashâbın takip ettiği yolu izlemiş, neticede hem İslam dinine dışarıdan gelebilecek tehditlere hem de Mutezile gibi Müslümanların kendi iç bünyelerinde ortaya çıkan ve "ehl-i bid'at" olarak adlandırılan diğer fikrî akımlara karşı koymuştur. Selefiyye bu mücadelesini, "İslam akâidesini, nasslardan hareketle ortaya

¹¹ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 2.

¹² Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 2.

¹³ Özcan Taşçı, "Mâtürîdîlik-Aydınlanma İlişkisini Mutezile Üzerinden Okumak", **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 106-108; Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 2.

¹⁴ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 5; İlyas Çelebi, "Mutezile", **D.İ.A.**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 391-401.

koymanın gereği”¹⁵ düşüncesine bağlayarak, tehditlere karşı gerekli cevabı vermeye çalışmıştır. Ancak kısa bir zamandan sonra karşılaştığı hem iç hem de dış tehditlere karşı cevap vermekte yetersiz kalmıştır. İşte bu yetersizlik, nakle bağlılığı ile bilinen selef metodu ile naklin beraberinde akla da önem veren Mutezile’nin metodunu birleştiren yeni bir savunma sistemine zemin hazırlamıştır.¹⁶ Bunun sonucunda Mısır bölgesinde Ebû Ca’fer et-Tahâvî (321/933), Bağdat ve civarında Ebû’l-Hasan el-Eş’arî (324/935), Mâverâünnehir-Horasan bölgesinde de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944), bu ihtiyaca cevap verecek ehl-i sünnet kelâmını tesis etmişlerdir.¹⁷

1.1.2. Mâverâünnehir-Horasan Bölgesinde Siyasî, İlmî ve Fikrî Ortam

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin doğup yaşamış olduğu Semerkant, Mâverâünnehir bölgesinde yer almaktadır. Mâverâünnehir ise Ceyhun nehrinin doğu tarafında olup, İslam’dan önce Hayâtıla, İslam’dan sonra ise, Mâverâünehir olarak adlandırılan bölgenin ismidir. Bu nehrin batı tarafına da Horasan denilmektedir. Bu bölgede, Tirmiz, Neseî, Taşkent, Fergana, Buhara ve Semerkant gibi önemli ilim ve kültür merkezleri bulunmaktadır. Bunlardan Semerkant, hem İslam’dan önce hem de İslam’dan sonraki dönemlerde, farklı din ve kültürlerin kesişme noktası olmuştur.

Semerkant, bölgede İslam’ın yerleşmesinden birkaç asır gibi kısa bir müddet sonra, İslam düşüncesinin başta kelâm/itikad, fıkıh ve tefsir olmak üzere çeşitli alanlarında önemli eğitim merkezlerinden birisi haline gelmiştir.¹⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de IX. asrın ortalarına doğru Semerkant kentinin Mâtürîd mahallesinde dünyaya gelmiştir.¹⁹ Pek çok ilmi faaliyetlerin yürütüldüğü Lebâdîn Sokağı²⁰ da bu mahallenin sınırları arasında yer almıştır.

¹⁵ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 5; M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, **D.İ.A.**, Cilt 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 234-241.

¹⁶ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 5.

¹⁷ W. Montgomery Watt, “Mâtürîdî Problemi”, İbrahim Hakkı İnal (çev.), **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 159; Hilmi Demir ve Muzaffer Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, Ankara: Anadolu Yayınları, 2019, s. 20.

¹⁸ Osman Aydın, “Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî Dönemi Semerkant’ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri”, **İmam Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Hatice K. Arpaş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019, s. 105; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 25; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 16.

¹⁹ Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, **el-Kand fî Zikrî Ulemâi Semerkand**, Nazar Muhammed el-Faryâbî (thk.), Suûd, 1991, s. 420; M. Sait Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ebû’l-Mu’in en-Neseî”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 169.

²⁰ Neseî, **el-Kand**, s. 340.

Mâtürîdî, önceleri Abbâsî Devleti'ne bağlı yarı otonom devlet, daha sonları ise bağımsız bir devlet olan Sâmanîler'in yönetimi altında olduğu Mâverâünnehir bölgesinde doğup yetişmiştir.²¹ Sâmanîler dönemi siyasî açıdan sükunet ile geçen yılları andırmaktadır. Toplumsal anlamda refah ve huzur yerleşmiş, siyasi kargaşaya meydan verilmemiştir. Toplum içinde, "Sâmânîoğulları devletine karşı bir ağaç bile ayaklanacak olursa kurur kalır"²² sözü deyim halini almıştır.

Sâmanîler dönemi siyasî açıdan nasıl sakin bir dönem olmuşsa aynı durum ilmi açıdan da söz konusudur. Siyasî açıdan bir kargaşanın olmaması, ilmi çevreye sirayet etmiş ve neticede özgür bir ortam meydana gelmiştir. İşte bu şeffaf yapı hem dini hem de felsefî düşüncenin çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Buhara, Semerkant ve bu bölgedeki bazı şehirler X. asırda birer ilim merkezi halini almıştır.²³ Ayrıca Sâmanîler döneminde fikrî, ilmî ve edebî çalışmaların önünde geniş ufuklar açılmış ve bu alanlarda yarış başlamıştır.²⁴ Sâmanî hükümdarları, İslamî ilimlerin, Arap dili ve edebiyatının gelişmesi için her türlü kolaylığı göstermiştir.²⁵

Bununla birlikte Sâmanîler döneminde tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, felsefe, tasavvuf, dil, edebiyat ve tıp bilimlerinin yanı sıra kimya ve astronomi gibi tabiat bilimleri alanında seçkin âlimlerin yetişmesine zemin hazırlanmıştır. Bu dönemde yetişen seçkin âlimler, aklın mağruru olup taraftar bulma eğilimi gösteren birçok akıma karşı mücadele etmiş ve çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte bu seçkin âlimler Mutezile mezhebinin yayılma alanını kısıtlamış ve bölgede Müslümanlarının ehl-i sünnet mezhebinin yolunu takip etmeleri için büyük rol oynamışlardır. Bu seçkin âlimlerin çabaları neticesinde, Ebû Hanîfe'ye ait itikadî ve fikhî mezhepler bu topraklarda üstünlük sağlamıştır.²⁶

²¹ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", s. 25; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 16.

²² Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 18.

²³ Hanifi Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 303; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 18.

²⁴ Osman Aydın, "İmam Mâtürîdî'nin Yetiştirdiği İlmî Ortam ve Semerkant'ta İlim Merkezleri", **Diyanet İlmî Dergi**, Sayı 3, 2019, s. 577.

²⁵ Ahmet Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-**, İstanbul: MÜİFVY, 2009, s. 438; Mâtürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, s. 26.

²⁶ Mâtürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, s. 27.

1.1.3. Mâverâunnehir-Horasan Bölgesinde Hadis İlimi

Konumuz ile alakalı olması itibariyle, bu bölgede yetişmiş muhaddislerden ve bölgenin hadis ilmi açısından önemine değinmek istiyoruz. Öncelikle belirtmekte fayda var ki, Mâverâunnehir-Horasan bölgesi hadis ilmi açısından çok önemli merkezlere sahiptir. Bu bölgedeki ilk çalışmalar Büreyde b. Husab, Ebû Berze el-Eslemî, Hakem b. Amr el-Gıfârî, Abdurrahman b. Semüre el-Absemî, Kusem b. Abbâs el-Hâşimî, Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî gibi sahâbîler tarafından başlatılmıştır. Bu sahâbîler, bu bölgeye yapılan fetihler esnasında veya daha sonra bölgeye yerleşmiş olan çok önemli isimlerdir. Ancak hemen şunu belirtmeliyiz ki fetihler dönemini de içine alan ilk hicrî asırda hadis ilmi açısından önemli çalışmaların yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Bu tür çalışmalar Müslümanların Irak ve Hicaz'a yaptıkları ilim yolculukları neticesinde ortaya çıkmış ve büyük hadis âlimlerinin yetiştiği Mâverâunnehir/Horasan bölgesi bu özelliğini uzun bir süre korumuştur.²⁷

Bu bölgede yetişmiş olan muhaddisler kısaca şöyledir; Nisâbur'da İbrahîm b. Tâhman, İshak b. Râhûye, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Hâkim el-Kebîr ve öğrencisi el-Müstedrek sahibi Hâkim en-Nisâbûrî; İsferyân'de Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'ine bir müstahrec yazan ve İbnü's-Sindî diye de bilinen Muhammed b. Muhammed es-Sindî, Ebû Avâne el-İsferyânî; Tûs'ta Muhammed b. Eslem, Anberî; Merv'de Abdullah b. Büreyde, Süleyman b. Büreyde, bilhassa hadisleri ilk defa bir kitap halinde toplayan ve fikhü'l-hadîs alanında yetkin bir konumda olan Abdullah b. Mübarek; Tirmizî'de Muhammed b. İsbâ et- Tirmîzî gibi hadis uleması yetişmiş ve hadis ilmine çok önemli katkı sağlamışlardır.²⁸ Bu muhaddislere ilaveten Buhârî ve Müslim'i de eklersek, Kutub-i Sitte olarak meşhur olan altı temel hadis kaynağının dördünün (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî) Mâverâunnehir-Horasan bölgesinde yazıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mâtürîdî'nin doğduğu ve de ilmî anlamda büyük bir zenginliğe ev sahipliği yapan Mâverâunnehîr-Horasan bölgesinin hadis ilmi açısından önemini anlayabilmek için, hadis tarihindeki en büyük simalardan biri olan İmam Buhârî (256/870)'e değinmeden geçmenin mümkün olmadığı kanaâtindeyiz. Zira, bölgede önemli bir ilim merkezi olarak yer alan Buhârâ'da doğmuş ve hadis ilminde tartışmasız otorite kabul edilen

²⁷ Osman Çetin, "Horasan", **D.İ.A.**, Cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 234-241.

²⁸ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 8; Çetin, **a.g.m.**, s. 234-241.

İmam Buhârî göz önünde tutulduğu takdirde, bölgenin hadis ilmi açısından önemi hiç şüphesiz daha da iyi anlaşılacaktır.

İslam dünyasında Kur'ân-ı Kerîm'den sonra eserine en çok ihtimam gösterilen büyük muhaddis İmam Buhârî, sahih hadisleri bir araya getirme çabasına girmiş ilk muhaddis olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle o, hadis rivayetlerinin isnadlarında yer alan ricâlin hem aynı dönemde yaşamış olmaları hem de bu râvîlerin birbirleriyle uzun bir süre görüşmüş olmaları gerektiği şartı konusundaki mahareti ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca bu konuda hiçbir muhaddisin onunla yarışacak bir seviyede olmadığı kabul edilmiştir.²⁹

İmam Buhârî hayatı boyunca farklı disiplinlere ait alanlarda bir çok eser telif etmiş, ancak bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz onun Câmi'u's-Sahîh adlı eseridir. Eser, on altı yıllık bir zaman dilimin ve de 600.000 hadis rivayeti arasından titizlikle seçerek meydana getirdiği bir emeğin ürünüdür. İmam Buhârî eserini Buhârâ'da yazmaya başlamış, daha sonra ilmi seyhatlerle Mekke, Medine ve Basrâ gibi önemli İslam beldelerinde çalışmasını sürdürmüştür.

Tarihi açıdan incelediğimizde, İmam Buhârî gibi bir İslam bilginin yetişmesinde kuşkusuz büyük bir etkisi olan Mâverâünnehîr-Horasan bölgesinin, hadis dâhil olmak üzere bütün İslamî ilimlerde derin bir zenginlik içerdiğine şahit olmaktadır. İşte ilmi açıdan büyük zenginliklere sahip olan böyle bir bölgenin de yetiştirdiği en önemli simalardan biri hiç şüphesiz Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. Hadis ilmi açısından bu denli gelişmiş bir bölgede doğup yetişmiş olmasına rağmen, Mâtürîdî'ye ait hadis ilmüne dair müstakil bir eser varsa da günümüze ulaşmamıştır. Ancak daha sonraki bölümlerde de ele alacağımız üzere onun günümüze ulaşan iki önemli eseri Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân, onun hadis alanındaki konumunu ve hadis rivayet bilgisini göstermek adına çok önemlidir.

1.1.4. Hocaları

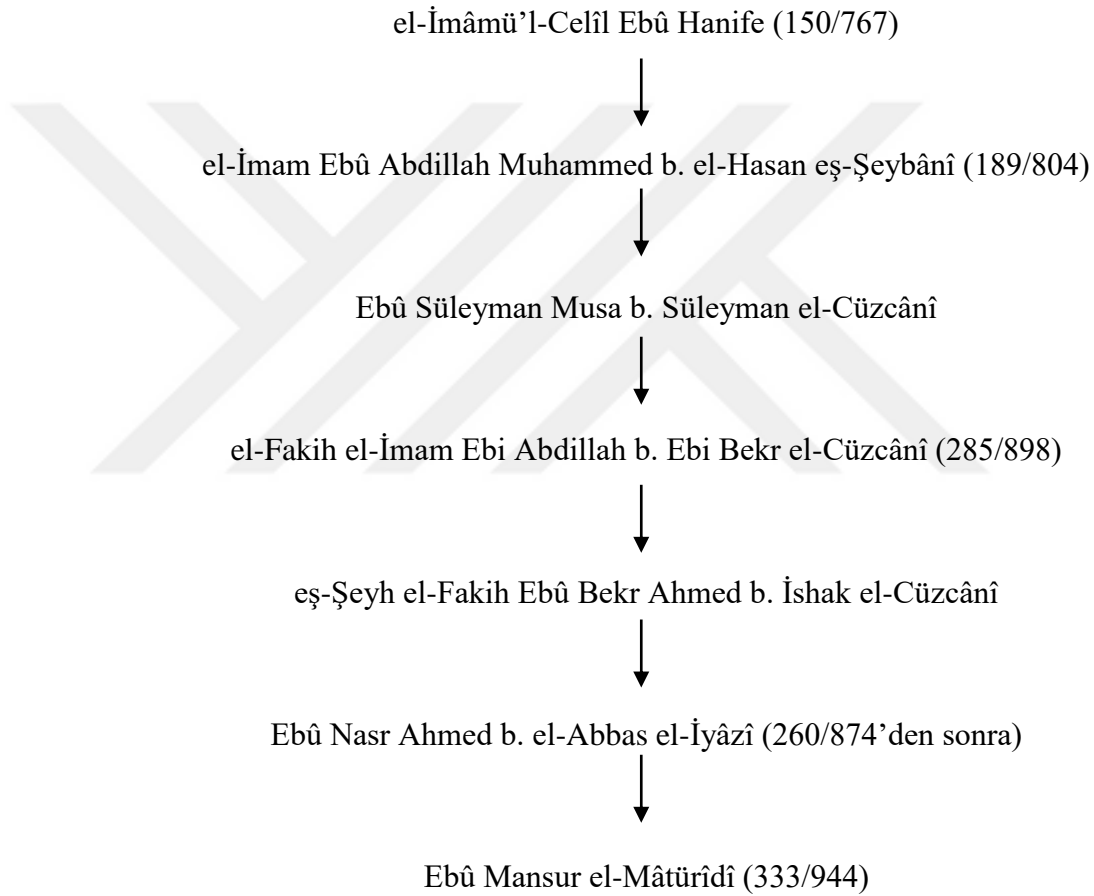
Bilindiği üzere İmam Mâtürîdî, Hanefiliğin yaygın olarak kendini kabul ettirdiği Mâverâünnehir-Horasan bölgesinde doğup yetişmiştir.³⁰ Bir ilim adamının yetişmesinde

²⁹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî", **D.İ.A.**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 370.

³⁰ Wilferd Madelung, "Horasan ve Mâverâünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı", Sönmez Kutlu (çev.), **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 97.

çevrenin büyük etkisinin olacağı ise açıktır. Mâtürîdî'nin de yetişmesinde birçok âlimin katkısının olduğu inkâr edilemez. Bu âlimlerin birçoğunun da Hanefî geleneğinden gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak kaynaklardaki bilgi eksikliğinden dolayı bunların isimleri tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda Mâtürîdî'nin hocalarıyla ilgili beş çeşit hoca silsilesi bulunmaktadır.

I. Erken dönem Mâtürîdîliğin tarihi açısından önemli bir eser olan Şerhu Cümelü usûli'd-dîn³¹ adlı eserin sahibi İbn Yahya'nın (ö. ?) verdiği bilgiye göre³² onun Ebû Hanife'ye kadar olan hocaları şunlardır.

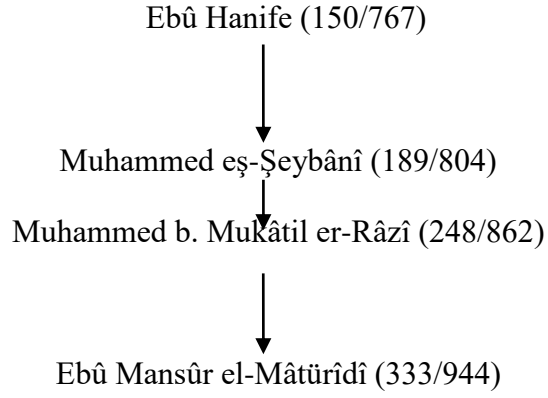

II. Beyâzî (1098/1687) ve Zebîdî (1205/1790)'nin verdiği bilgilere göre³³ ise, onun Ebû Hanife'ye kadar olan hocaları şu üç silsilede kendini göstermektedir:

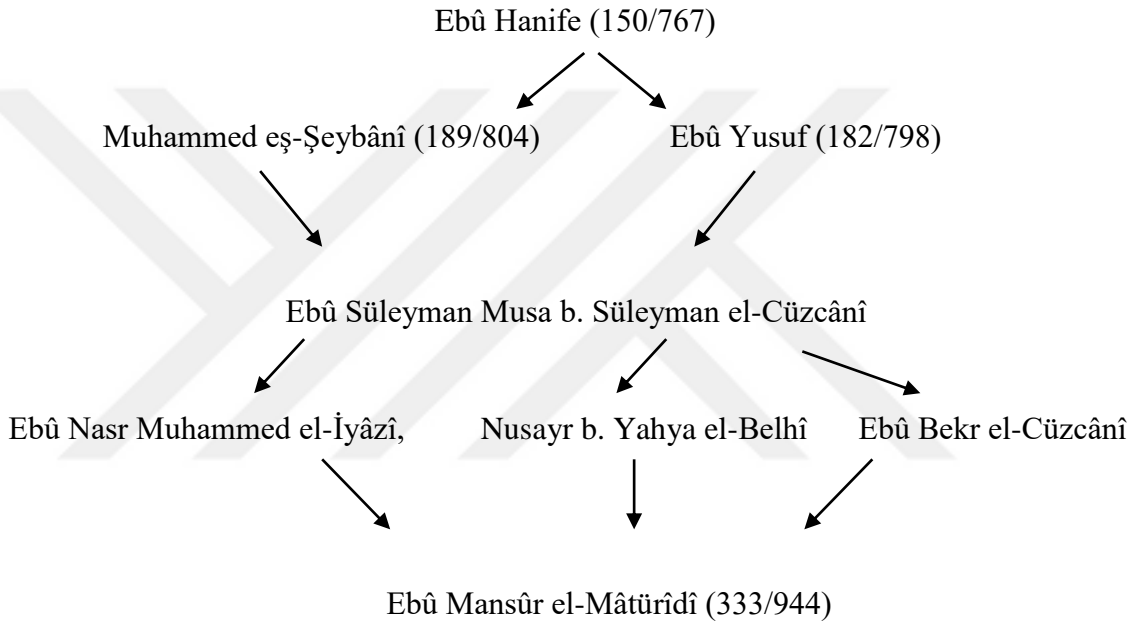
³¹ Yusuf Arıkaner, **Şerhu Cümelü Usûli'd-dîn Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Yahya el-Beşâğarî'ye Aidiyeti Meselesi**, İstanbul: Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4, 2020, s. 39.

³² Ahmet Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık, 2019, s. 56.

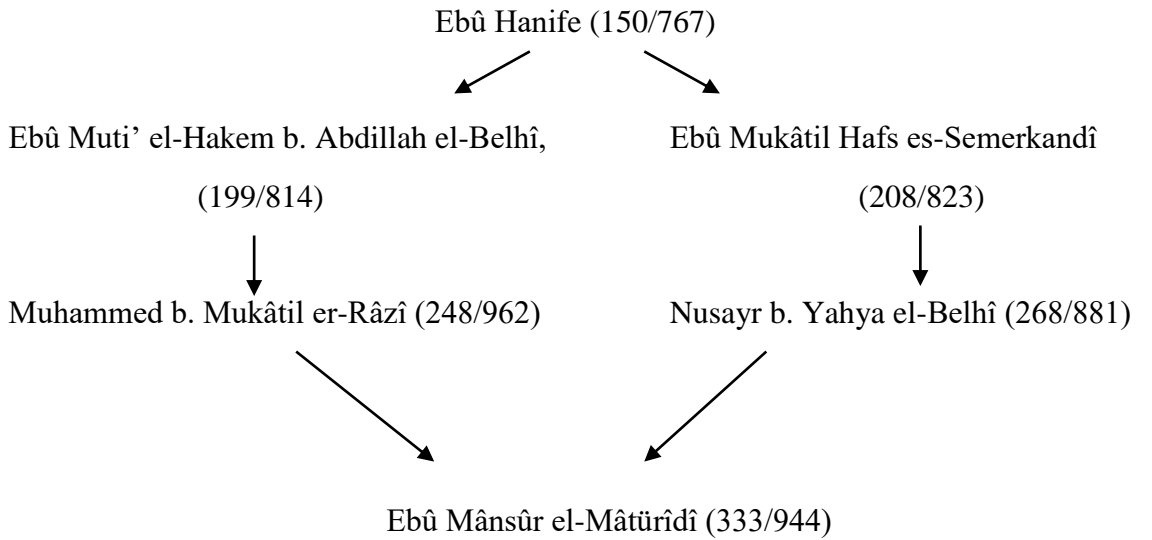
³³ Kemaluddîn Ahmed b. Hasan el-Beyâzî, **İşârâtü'l-Merâm**, Yusuf Abdurrezzâk (thk.), Kahire, 1949; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, **İthâfu's-Saâdeti'l-Muttekîn bi Şerhi İhyâ-i Ulûmi'd-dîn**, (nşr. Muhammed Ali Beyzavî), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, Cilt II, s. 5; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 57.

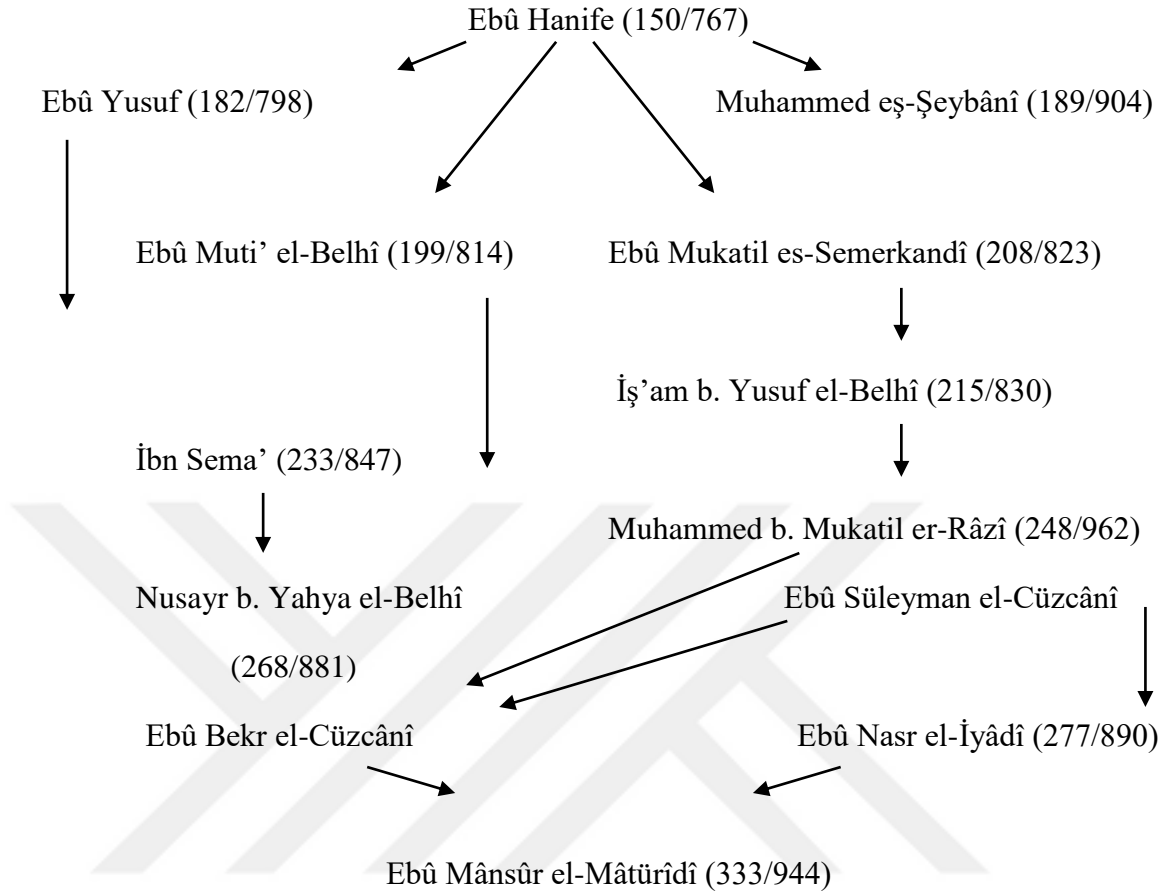
III.

IV.

V. Ulrich Rudolf'un tespitlerine göre³⁴ ise, Mâtürîdî'nin hoca silsilesi şöyledir:

Bu beş farklı silsileden anlaşılacağı üzere İmâm Mâtürîdî, en az dört önemli âlimden bizzat ders almıştır. Bu âlimler, aktardığımız tablolarda da görüleceği gibi, Ebû Hanîfe'nin (150/767) öğrencileri olan Muhammed eş-Şeybânî (189/904), Ebû Yusuf (182/798), Ebû Mukatil es-Semerkindî (208/823) ve Ebû Mutî' el-Belhî'den (199/814) ders almışlardır. Dolayısıyla Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin öğrencisidir.³⁵ Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen kişinin, Mâtürîdî olduğunu söylemektedir.³⁶ Bu sebeple, Mâtürîdî ve Ebû Hanîfe arasındaki ilişki bu âlimlerin tanınmasıyla daha anlaşılır bir hale geleceğinden, bu âlimlerden kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

³⁴ Rudolph, a.g.e., s. 239; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 58.

³⁵ Sönmez Kutlu, "Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 141.

³⁶ Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Din**, Cilt I, Hüseyin Atay (thk.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993, s. 210.

1.1.4.1. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (III./IX. yüzyılın ikinci yarısı)

Ebû Bekr el-Cüzcânî hakkında yeterli derecede bilgi bulunmamaktadır. Çünkü kendisine ait herhangi bir biyografi tespit edemedik. Ancak isminden de anlaşılacağı üzere, bugünkü Afganistan sınırları içerisinde yer alan Cüzcan'da³⁷ doğduğunu söylememiz mümkündür.

Ebû Bekr el-Cüzcânî'nin, İmam Azâm Ebû Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed'in öğrencilerinden Ebû Süleyman el-Cüzcânî (200/816)'den fıkıh öğrendiği kaydedilmiştir.³⁸ Çok yönlü bir âlim olduğu söylenen Ebû Bekr, özellikle fıkıh ve kelâm alanında söz sahibi olduğu belirtilmektedir.

Nesefî'nin verdiği bilgilere göre Ebû Bekr el-Cüzcânî, Hanefî ekolünün gerçek anlamda başlamasına sebep olan kişidir.³⁹ Şayet Nesefî'nin verdiği bu bilgiyi kesin kabul edecek olursak, o zaman bu durum Cüzcânî'nin şanını ve önemini daha da arttırmaktadır. Çünkü doğumu ile ilgili kesin bir tarih olmamakla birlikte, III./IX yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Cüzcânî'den çok daha önce Hanefîler bu bölgede (Mâverâünnehîr-Horasan) yer almaktaydılar. Dolayısıyla Cüzcânî'nin yeni bir başlangıca kapı araladığı düşünülemez. Ancak Nesefî'nin ifadelerinden onun Hanefî ekolünün sistemleşmesi için nasıl etkin bir rol oynadığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Ebû Bekr, Kitâbu'l-Fark ve't-Temyiz⁴⁰ ve Kitâbu't-Tevbe⁴¹ gibi önemli eserler yazmış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Rudolph, Kitâbu'l-Fark ve't-Temyiz adlı eserin belli bir alana dâhil edilmediğini ancak eserin fıkıhla ilgili olduğu tarafın daha ağır bastığını düşünmektedir.⁴² Kitâbu't-Tevbe adlı eserine gelince; eserin adından yola çıkarak onun nasihat (vaaz) alanında kaleme alındığını söyleyebiliriz. Bu da bize büyük bir olasılıkla eserin kelâm ilmi ile ilgili olmadığı gerçeğini yansıtmaktadır.⁴³ Buradan

³⁷ Bugünkü Afganistan sınırları içerisinde yer alan Cüzcan, Murgab ve Amuderya ırmakları arasında yer almaktadır. Cüzcan, Mâtürîdî'nin doğup yetişmiş olduğu Mâverâünnehir bölgesinin önemli ilim merkezlerinden bir tanesidir. Daha geniş bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Cüzcan", **D.İ.A.**, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 96-97.

³⁸ Bağdâdî, **Tarihu'l-Bağdât**, Cilt XIII, s. 36; Leknevî, **Fevâid**, s. 216.

³⁹ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356.

⁴⁰ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356; Zebîdî, **İthâfu's-Saâde**, Cilt II, s. 5, 17; Leknevî, **Fevâid**, s. 14.

⁴¹ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356.

⁴² Rudolph, **a.g.e.**, s. 220.

⁴³ Rudolph, **a.g.e.**, s. 220.

hareketle Cüzcanî'nin kelâmcı olmadığı ve Mâtürîdî'nin kendisinden kelâm ilmine dair derslerden ziyade, Hanefî fıkı ve düşüncesine dair dersleri aldığı gerçeği açığa çıkmaktadır.⁴⁴ Pek çok talebe yetiştirdiğini belirttiğimiz Cüzcanî'nin en önde gelen öğrencisi ise, Ebû Nasr el-İyâzî'dir.⁴⁵

1.1.4.2. Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî

Ebû Nasr el-İyâzî'nin (277/890), III./IX. asrın ilk yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Ensar'dan Hazrec kabilesinin reisi olan Sa'd b. Ubâde'nin soyundan olduğu kaydedilmektedir. İyâzî daha yirmi yaşlarında Dâru'l-Cüzcaniyye'ye Ebû Bekr el-Cüzcanî ile birlikte baş müderris olmuştur.⁴⁶

İyâzî'nin ilmi kişiliği ile ilgili olarak Neseî, onun dipsiz bir kuyu olduğunu ve daha yirmili yaşlarda iken akranlarının tamamını ilimde geri bıraktığını belirtmiştir.⁴⁷ Bu da bize İyâzî'nin saygın bir kişiliği olduğunu ve gelecek nesiller üzerinde derin izler bıraktığını göstermektedir. Zira yine Neseî'nin belirttiğine göre o, vefatından sonra başta Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî ve Hâkim es-Semerkindî olmak üzere yetkin bir dereceye ulaşmış kırk öğrenci bırakmıştır.⁴⁸ Ebû Hafs el- Kebîr'in torunu Ebû Hafs el-İclî el-Buhârî'ye göre, bu bölgelerde, fıkıh ilminde, akıl, zekâ, takva, sabır ve anlayışta Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî gibi bir kimse gelmemiştir. Ayrıca o, akıl ve nakil arasında uyumlu bir denge gözeterek Ebû Hanîfe'nin yolunu takip etmiş, göstermiş olduğu mücadelesinde muhaliflerini mağlup edebilmiştir.⁴⁹

İyâzî, Allah'ın sıfatları konusunda Mes'eletü's-sıfât adlı bir eser yazmış ve orada, Mutezile ve Neccariyye'yi eleştirmiş, Ehl-i sünnet'i savunmuştur.⁵⁰ Mâverâünnehir-Horasan bölgesi Hanefiliği için İyâzî'nin kelâmî tartışmalara girdiğini gösteren bu eser, erken dönem Hanefî kelâmına ait eserlerin ilklerinden olma özelliği taşımaktadır.

⁴⁴ Rudolph, **a.g.e.**, s. 220.

⁴⁵ Neseî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356; Muhammed b. İshak en-Nedim, **El-Fihrist**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 259; Rudolph, **a.g.e.**, s. 219-220; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 60; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 33; Metin Yurdagür, "Ebû Bekr Cüzcanî", **D.İ.A.**, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 97.

⁴⁶ Neseî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356.

⁴⁷ Neseî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 357.

⁴⁸ Neseî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 357.

⁴⁹ Neseî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 357; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 61; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 35; Rudolph, **a.g.e.**, s. 2201-223; İlyas Üzümlü, "Ebû Nasr İyâzî", **D.İ.A.**, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, 499.

⁵⁰ Neseî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356.

Buradan hareketle İyâzî'nin bu konuda Mâtürîdî'yi önemli ölçüde etkilediği düşünülebilir. Binaenaleyh, Mâtürîdî'nin özellikle kelâmi tartışmalar yaparken, hocası İyâzî'nin yolunu takip ettiği ve İyâzî'nin bu konuda ona örneklik teşkil ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Âlim kimliğinin yanında savaflara da katılan İyâzî, ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte Sâmanoğulları'ndan Nasr b. Ahmed el-Kebîr (864/892) döneminde Türkistan'da bir savaşta şehit olduğu kaydedilmektedir. Şehit olmasının bir sonucu olarak o, kendi ve sonraki dönemlerde saygın bir kimlik kazanmış ve Nesefî'nin de belirttiğine göre cesur ve boyun eğmeyen biri olarak ön plana çıkmıştır.⁵¹ Zira o tarih sayfalarına hem âlim hem de savaşçı olarak kaydedilmiştir.⁵²

1.1.4.3. Nusayr b. Yahya el-Belhî

Muhammed eş-Şeybânî'nin öğrencilerinden Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin (200/816) öğrencisi olan Nusayr b. Yahya el-Belhî (268/881), Mâtürîdî'nin hocalarından bir diğeridir.

Onun Ebû Süleyman el-Cüzcânî'den fıkıh ilmini öğrendiğini ve Ebû Mutî' Hakem el-Belhî'den de (199/815) ders aldığı kaydedilmiştir.⁵³

O, Ebû Hanife'nin el-Fıkhü'l-Ebsat'ını Ebû Mutî'el-Belhî kanalıyla rivayet etmiştir. Bu sebeple Nusayr b. Yahya, Ebû Hanife'nin görüşlerinin Belh'te yayılmasına önemli katkıda bulunan bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴ Ayrıca o, döneminin Hanefî fıkıh ve kelâmının önemli isimleri arasında yer almıştır.⁵⁵

1.1.4.4. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/862)

Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/862), Ebû Hanife'nin meşhur öğrencilerinden İmam Muhammed'in ve Ebû Mutî' el-Belhî'nin öğrencisidir. Doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 248/862 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir.

⁵¹ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 356.

⁵² Zebîdî, **İthâfu's-Saâde**, Cilt II, s. 5, 20.

⁵³ Zebîdî, **İthâfu's-Saâde**, Cilt II, s. 7.

⁵⁴ Sönmez Kutlu, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s. 270.

⁵⁵ Sıddık Korkmaz, "İmam Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", **Dinî Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı: 10, 2001, s. 101; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik**, s. 62; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 35.

O, bir dönem Rey şehrinde kadılık yapmış⁵⁶ ve orada Ebû Hanife'nin görüşlerini yaymak için çalışmıştır. Rey taraftarı olan er-Râzî, Mâtürîdî dışında Muhammed b. Ali el-Hâkim et-Tirmizî, Hüseyin b. Hamdan ve İmam Buhârî gibi birçok önemli simaya hocalık yapmıştır.⁵⁷

1.1.5. Öğrencileri

Mâtürîdî hakkındaki bilgilerin oldukça az olduğuna daha önce değinilmişti. Buna bağlı olarak Mâtürîdî'nin öğrencileri hakkında da pek bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin yetiştirmiş olduğu dört büyük âlimden, burada bahsetmemiz yerinde olacaktır.

1.1.5.1. Ali b. Saîd Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî (345/956)

Mâtürîdî'nin önde gelen öğrencilerinden olup Semerkant'ın âlimlerindedir. Semerkant'ın civar köylerinden Rüstüfağn'da doğmuş olmasına nispetle kaynaklarda Rüstüfağnî diye anılmıştır. Kaynakların büyük bir bölümünün kaydettiğine bakılarak, ölüm tarihinin 345 (956) yılında olduğunu söylememiz mümkündür.⁵⁸

Rüstüfağnî âlim, fakih ve mütekellim olmasının yanında Mâtürîdî ile birçok meselede tartışabilecek bir dereceye ulaşmış önemli bir ilim adamıdır. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Rüstüfağnî'yi bazen Mâtürîdî'nin arkadaşlarından biri, bazen de öğrencisi diye kaydetmektedir.⁵⁹ Buradan hareketle Rüstüfağnî'nin, hem Mâtürîdî'nin talebesi hem de yakın bir arkadaşı olduğunu söyleyebiliriz.

Birçok konuda Mâtürîdî ile aynı görüşte olan Rüstüfağnî, hocası Mâtürîdî'ye bazı konularda muhalefet etmiştir. Onun Mâtürîdî'ye muhalefet ettiği mesele, içtihadta isabet konusudur. Mâtürîdî'ye göre müçtehit karara vardığı hükümde isabet etmemişse içtihadında (ictihat biçiminde) yanılmıştır. Rüstüfağnî'ye göre ise her ne kadar içtihadında isabet etmemişse de, içtihadında (ictihada başvurmasında) doğrudur.⁶⁰

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mizân*, Cilt V, Beyrut: Daru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1971, s. 388.

⁵⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Cilt V, s. 388; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 61-62; Demir ve Tan, *İmam-ı Mâtürîdî*, s. 33; Ayrıca bkz. A. Kadir Evgin, *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi*, Ankara: AÜİFY, 2004, s. 67.

⁵⁸ Rudolph, *a.g.e.*, s. 231-232.

⁵⁹ Nesefî, *Tebşirâtu'l-edille*, Cilt I, s. 28; Muhammed Aruçi, "Ebû'l Hasen Âli b. Saîd er-Rüstüfağnî", *D.İ.A.*, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 296; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 62.

⁶⁰ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 63; Demir ve Tan, *İmam-ı Mâtürîdî*, s. 36; Aruçi, *a.g.m.*, s. 297.

Rüstüfağnî (345/956), İrşâdü'l-Muhtedî, Kitâbu'z-Zevâid, Kitâb bi'l-Hilâf, Beyânu's-Sünne ve'l-Cemâ'a⁶¹ ve el-Es'ile ve'l-Ecvibe⁶² gibi önemli eserler telif etmiştir.⁶³

1.1.5.2. Ebû'l Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkandî

Uzun bir süre Semerkant kadılığı yapması ve bu süre zarfında vermiş olduğu isabetli kararlar sonucu kendisine 'el-Hâkim' lakabı verilen Hâkim es-Semerkandî, 260 (874) yıllarında Semerkant'ta dünyaya gelmiştir. Fıkıh ve kelâm ilmini Mâtürîdî'den, tasavvufu ilmini ise ünlü mutasavvıf Ebû Bekir el-Verrâk'tan (249/863) almıştır. Zâhidâne bir hayat yaşayan Semerkandî, 342/953 yılında uzun bir müddet kadılığını yaptığı Semerkant'ta vefat etmiştir.⁶⁴ Semerkandî, Çârkedîze mezarlığında Mâtürîdî'nin kabrinin yakınında defnedilmiştir.⁶⁵

Kelâm ve fıkıh'ta kıymetli eserler telif eden Hâkim es-Semerkandî, Sâ mânîlerin resmî akidesi kabul edilen ve dönemin medreselerinde ders kitabı olarak okutulan "es-Sevâdu'l-A'zam" adlı önemli bir eseri kaleme almıştır.⁶⁶ Bu eserin yazılmasının sebebi ise, III./IX. asrın son çeyreğine doğru bölgede artan bid'atlara karşı, Sâ mânî Emîri İsmail b. Ahmed, bölge âlimlerini çağırarak Ehl-i sünnet inancı etrafında Müslümanları birleştirecek bir eser yazmalarını talep etmiştir. Bölge âlimleri de bu görevin Hâkim es-Semerkandî tarafından yapılmasını uygun görmüşlerdir. Neticede Semerkandî, Ehl-i sünnet akâidine ait Manzume özelliği taşıyan kıymetli bir eserin müellifi olmuştur.⁶⁷

1.1.5.3. Ebû Muhammed Abdulkerim b. Musa b. İsa el-Pezdevî

Mâtürîdî'den fıkıh ilmi almış olan Ebû Muhammed Abdulkerim el-Pezdevî (390/1000), Hanefî fıkıh ve fıkıh usûlü alanında ün yapmış olan Fahrü'l-İslam el-

⁶¹ Neseî, *Tebsiratü'l-Edille*, Cilt I, s. 358; Leknevî, *Fevâid*, s. 65.

⁶² Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 63. (Fuad Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Cilt I, Leiden, 1967-1984, s. 606'dan aktarma).

⁶³ Rudolph, *a.g.e.*, s. 231-236; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 63; Demir ve Tan, *İmam-ı Mâtürîdî*, s. 36; Aruçi, *a.g.m.*, s. 296-297.

⁶⁴ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 295.

⁶⁵ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 63; Demir ve Tan, *İmam-ı Mâtürîdî*, s. 37; Mustafa Can, "Ebû'l Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hâkim es-Semerkandî", *D.İ.A.*, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 193-194.

⁶⁶ Neseî, *Tebsiratü'l-Edille*, Cilt I, s. 360.

⁶⁷ Demir ve Tan, *İmam-ı Mâtürîdî*, s. 37-38; Can, *a.g.m.*, s. 193-194.

Pezdevî'nin dedesidir. 390/1000 yılında vefat eden Abdulkerim el-Pezdevî, Çârkedîze kabristanına defnedilmiştir.⁶⁸

1.1.5.4. Ebû Ahmed el-ÿâzî

İmam Mâtürîdî'nin hocalarından Ebû Nasr el-ÿâzî'nin (277/890) oğlu olan Ebû Ahmed el-ÿâzî (ö. ?) IV/X. asrın başlarında Semerkant'ta yaşamıştır. Semerkant'ta bulunan ve devrinin en önemli ilim merkezlerinden birisi olan Dârü'l-Cüzcâniyye'de, Mâtürîdî'den fıkıh, kelâm ve mezhepler konusunda ders almıştır.⁶⁹

Nesefî, Ebû Ahmed el-ÿâzî hakkında övgü dolu sözlerle bahsedilen “ilim, fıkıh, dil ve takva konusunda kendisi gibi bir fakîh görülmedi” şeklinde ifadeler nakletmektedir.⁷⁰

Ebû Ahmed el-ÿâzî'ye ait el-Mesâilü'l-aşereti'l-ÿâziyye adında bir eserin varlığından bahsedilmektedir.⁷¹ Ayrıca eserin, Ehl-i Sünnet ve Mutezile arasındaki tartışma meselelerini ihtiva ettiği ve meşhur olduğu da kaydedilmektedir.⁷²

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.2.1. Kelâm İlmindeki Yeri

İmam Mâtürîdî hem aklî hem de naklî ilimleri derinlemesine öğrenmiş bir İslam bilginidir. Bunun neticesinde fıkıh, kelâm ve tefsir alanlarında otorite kabul edilecek bir şöhret kazanmıştır. Kendi adına nispetle Mâtürîdîlik olarak adlandırılan Sünnî kelâm ekolünün kurucusu unvanını alan Mâtürîdî, fakih ve müfessir olması yanında mütekellim kimliğiyle ön plana çıkmıştır.

Kelâm ilmi sahasında Mâtürîdî'nin görüşlerini açıkça bulabileceğimiz eser, hiç kuşkusuz onun Kitâbü't-Tevhîd adlı eseridir. Ayrıca Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı tefsir kitabında, âyetleri yorumlarken vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak onun kelâm anlayışı ortaya konabilir. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde, bilgi kuramı (epistemoloji), ulûhiyet, nübüvvet, kazâ ve kader, büyük günah, iman ve İslam gibi konuları sistematik olarak incelemiş, aklın ve naklin ışığında değerlendirmelerde

⁶⁸ Rudolph, a.g.e., s. 237-238; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 64; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 39.

⁶⁹ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 358-359.

⁷⁰ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 358.

⁷¹ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 357.

⁷² Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 357.

bulunmuştur. Bu konulara sırasıyla ve kısaca temas etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bilgi kuramı (epistemoloji) konusunu, kelâm ilminin içine dâhil eden ve onu daha önce kimsenin yapmadığı şekilde sistemleştirmeyi başarabilen şüphesiz İmam Mâtürîdî'dir. Mâtürîdî hakkında önemli çalışmalar yapan Kutlu, Mâtürîdî ile birlikte kelâmın hakiki anlamda bilim hüviyeti kazandığını belirtmekte ve onun kelâm ilmi sahasındaki önemini şu cümleleriyle açıklamaktadır: “Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'an incelendiğinde Mâtürîdî'nin, kendinden önceki mütekellimlerin tartışmadığı önemli problemleri tartıştığı daha önce kullanılmayan akli, naklî, semantik temellendirmelerde bulunduğu ve kelâma gerçek anlamda bir bilim hüviyeti kazandırdığı açıkça görülecektir. Onun kelâm ilmine kazandırdığı en önemli yeniliklerden birisi, bilgi kuramıdır. Daha önce bilginin tanımı ve kaynakları üzerinde farklı bağlamlarda görüş beyan edenler olmuşsa da, kelâmın müstakil bir konusu hüviyetini Mâtürîdî ile kazanmış ve 'bilginin kaynakları' (esbâbü'l-ilm) adıyla kelâmın öncelikli konuları arasında yerini almıştır. O, sistematize ettiği bu bilgi kuramını, sadece kelâma değil, tefsir ve fıkıh olmak üzere diğer alanlara da uygulamaya çalışmıştır. Bu kuramıyla, akıl ve duyuların yanı sıra, doğru haberi, yani Peygamber'in vahiy olarak bize bildirdiği Kur'an'ı bilgi kaynakları arasına dâhil etmiştir.”⁷³

Kitâbü't-Tevhîd'te bilgi kuramından bahsettikten sonra ulûhiyet meselesine yönelen Mâtürîdî, Allah'ın varlığını ispatlamak için âlemin yaratılmışlığı (hadesü'l-a'yân) gerçeğinden yola çıkmaktadır. O, bu konuda şu önemli delillere yer vermektedir: “Âlemin bir yaratıcısının bulunduğu delili, onun yaratılmışlığının ortaya çıkmasıdır; bir de evrenin gözlenebilen kısmında herhangi bir şeyin kendi kendine birleşip ayrıştığı (ve bu suretle oluşum sürecini meydana getirdiği) görülmediğine göre bu hususun kendi dışındaki bir faktörle vücut bulduğu sabit olmuştur. İkinci olarak, kâinat kendi kendine vücut bulmuş olsaydı bir zaman parçasının diğer zaman parçasından, bir halin diğerinden ve bir sıfatın diğer sıfattan kendisi için şayanı tercih ve daha zaruri olması gündeme gelmezdi. Evren şu anda çeşitli zamanlara bağlanmış, değişik hallere ve sıfatlara bürünmüş olduğuna göre onun kendi başına vücut bulmadığı kanıtlanmaktadır.

⁷³ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 31; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 115; Bekir Topaloğlu, “Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)”, **D.İ.A.**, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 151.

Yine, tabiat canlı ve cansız olmak üzere iki kısımdır. Ondaki her canlı kendi başlangıcını bilemediği gibi güç ve yetkinlik bulduğu dönemde bile benzerini icat etmek ve bünyesinden bozulan kısımları düzeltmekten âcizdir. Böylece onun başkası sayesinde varlık kazandığı ortaya çıkmış olur.”⁷⁴

Nübüvvetin ispatı ve gerekliliği hakkında birçok delil gösteren Mâtürîdî, Allah’ın insanlara yönelik buyrukları bulunmaması halinde, yaratılışa mantıklı bir anlam yüklemenin mümkün olmadığı gerçeğinden yola çıkmış ve Allah Teâlâ peygamberler göndermeseydi bile insanın aklî yeteneğini kullanarak ve varoluşa mantıklı bir anlam yükleyerek dinî bakımdan sorumlu olacağını öne sürmüştür. Çünkü Mâtürîdî’ye göre, insanları uymakla sorumlu tuttuğu emir ve yasakları olmazsa Allah’ın insanları niçin yarattığına dair tatmin edici bir açıklama yapılamaz. O, nübüvvetin ispatı konusunda şunları söylemektedir: “Allah’ın emir ve yasağının, vaat ve tehdidinin mevcudiyetini benimsemeyene göre kâinatı yaratmanın hiçbir hikmeti yoktur, kâinat sadece yaratılmak, ardından da yok edilmek üzere Allah tarafından icat edilmiştir. Şimdi, herkesçe bilinen bir husustur ki fiillerin sonucu böyle (amaçsız) olan her varlık hâkim oluş niteliğinden yoksundur. Hâlbuki birliğini ve karşı durulmaz hükümranlığını kanıtlayan birçok delili, yarattığı kâinata yerleştiren Allah’ın bu isabetli fiilleri O’nun hakîm olduğunun belgesi olmuştur (dolayısıyla emir ve yasağının, vaat ve tehdidinin de mevcudiyetini kanıtlamıştır.) Binaenaleyh Allah Teâlâ, zatıyla her şeyden müstağni ve fiilinde daima isabetli olduğuna göre canlıları, kendileri için belirlediği kudretin bitimine kadar varlıklarını sürdürmeleri amacıyla yaratmış; bunun yanında hayatın devamını gıdalara bağlamış, sürekliliği ve uzun ömürlülüğü de insanlara sevdirmiştir. Şayet Allah, onlara yönelik bir takım emir ve yasaklar çıkarmasaydı, herkes arzu ve şehvetleriyle birlikte sürekliliğini ve hayatının devamını sağlayacağını umduğu şeye hızla yönelecek, hemcinsleri de aynı şeye aynı yönelişi gösterecekti. Böylece aralarında tartışma ve çekişme meydana gelecek, bu da onları birbirini ortadan kaldırmaya sevk edecekti. Bunda ise sürekliliğe vesile kılınan şeyin mahvolmaya sebep teşkil etmesi endişesi vardır. Şu halde (dinî müeyyideler olarak) vaat ve tehdit içeren helâl haramların belirlenmesi ve emirle yasağın çıkarılması gerekli olmuştur; tâ ki herkes kendisine ait olanla olmayanı birbirinden ayırsın, bu suretle de her türlü tecavülden

⁷⁴ Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 99-100.

emin olsun ve hayatı korunmuş olsun!”⁷⁵ Mâtürîdî âhiret âleminin varlığını ispatlarken, nübüvvette olduğu gibi hayata ve varlığa dair mantıklı bir açıklama getirme düşüncesinden yola çıkmaktadır.

Kâza ve kader konusuna eserinde çok geniş yer veren Mâtürîdî, İslam âlimlerinin kulların fiilleri hakkındaki üç farklı görüşünü şu şekilde belirtmiştir;

- Kulların fiillerini mecazen kendilerine, hakiki anlamda ise Allah’a izâfe edenler,
- Kulların fiillerini hakiki anlamda, yine kullara izâfe edenler,
- Bir grup ise kulların fiillerini hakiki anlamda kendilerine izâfe etmiş, buna binâen kulların âsi veya itaatkâr olabileceğini belirtmiş ve aynı zamanda bu fiillerin Allah tarafından yaratılmış olmaları açısından da Allah’a izâfe etmişlerdir.⁷⁶

Mâtürîdî, bu üç görüşe yer verirken her bir görüşe karşı birçok delil sunmuş ve daha sonra isabetli olan görüşü şu şekilde beyan etmiştir: “Kulların fiilleri konusunda isabetli olan görüş, fiilleri, hakikat manasında hem Allah’a hem de kula nispet etmektir. Tâ ki Allah, *“her şeyi yaratandır”*⁷⁷ ve *“her şeye kadirdir”*⁷⁸ şeklindeki beyanlarında görüldüğü gibi kendi zatını vasıflandırdığı kavramlarla nitelendirilmiş ve bunlarla övülmüş olsun ve tâ ki hak ile batılı birbirinden ayıran adl sıfatı belirginleşsin. Nitekim Allah, şöyle buyurmuştur: *“Rabbin kullarına asla zulmedici değildir”*;⁷⁹ *“Eğer üzerinizde Allah’ın lutfu ve merhameti olmasa idi, azınız hariç, şeytana uyardınız.”*⁸⁰ Bu görüşün doğruluğunun delili şudur: Kulların fiilleri içinde tasavvurlarının ulaşamadığı ve akıllarının takdir edemediği haller bulunduğu gibi hedef ve planlarının ulaştığı, akıllarının idrak ettiği haller de mevcuttur. Demek ki bu fiiller birinci açıdan kendilerine ait değildir, ikinci açıdan ise onlara aittir. Birincisi bir şeyin yokluktan varlık alanına çıkışını bütün detaylarıyla zihninde şekillendirip planlama ve bir fiili oluşacağı çevre, mekân ve belirleyici boyutlarıyla biçimlendirip gerçekleştirme olayı gibidir, öyle ki insan bu fiili işledikten sonra aynen tekrar etmek istese bunu

⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 263-264; Topaloğlu, *a.g.m.*, s. 152.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 321-324.

⁷⁷ *Kur’ân*, En’am Sûresi, Ayet 102.

⁷⁸ *Kur’ân*, En’am Sûresi, Ayet 17.

⁷⁹ *Kur’ân*, Fussilet Sûresi, Ayet 46.

⁸⁰ *Kur’ân*, Nisâ Sûresi, Ayet 83.

gerçekleştirmeye imkân bulamaz. İkincisi ise yasaklanan veya emredilen şeye yönelik olarak harekete geçmek ya da geçmemek gibidir. Şu halde kullara ait bir fiilin birinci açıdan onların ürünü değilken ikinci açıdan kendilerinin ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır.”⁸¹

Kitâbü't-Tevhîd'te büyük günah meselesine cüzi bir bölüm ayıran Mâtürîdî, imanı “kalbin dinî hakikatleri onaylaması”⁸² olarak tarif etmektedir. Buna binaen dinden çıkış ancak, dinî hakikatlerin reddedilmesi ile gerçekleşir. Dolayısıyla büyük veya küçük günah işleyen bir kimse iman dairesinden çıkmış olmaz.

Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişi hakkında Hâricîlerin çoğunluğunun benimsediği görüşün, büyük günah işleyen kimsenin iman dairesinden çıkmış olduğunu belirtmektedir. Mutezile'ye göre de büyük günah işleyen kişi, iman dairesinden çıktığı halde küfre girmez. Bir diğer grup ise büyük günah işleyen kimseyi, münafık olarak nitelemektedir.⁸³ İmam Mâtürîdî, bütün bu görüşlerin delilerine değindikten sonra, eleştiri süzgecinden geçirerek bu görüşlerin mensuplarını nassa, akla ve hakikate zıt olmakla suçlar.⁸⁴

Mâtürîdî, kişiyi büyük günah işlemeye sevk eden psikolojik nedenleri ise şöyle sıralamaktadır: “Arzuların baskısı, gaflet, şiddetli öfke, tarafgirlik ya da tövbe edip bağışlanacağı umudu.”⁸⁵

Kitâbü't-Tevhîd'in son bölümünü iman ve İslam konusuna ayıran Mâtürîdî, imanın oluşumunda en lâyük olan yeteneğin kalp olduğunu vurgulamış ve imanın kalbin tasdikinden ibaret olduğunu hem naklî hem de aklî delillerle ispatlamaya çalışmıştır.⁸⁶

Mâtürîdî, ameli imanın bir parçası saymaları neticesinde Mutezile, Havâric ve Haşviyye'nin, bir kimsenin kendisini mutlak anlamda mümin olarak nitelemesinin doğru olmadığını ve “Ben inşallah müminim” demesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşılık Mâtürîdî, imanda istisnanın olacağını kesinlikle reddetmiş ve asıl olanın, kişinin

⁸¹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 326; Topaloğlu, **a.g.m.**, s. 151-157.

⁸² Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 435.

⁸³ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 437-441.

⁸⁴ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 431-483.

⁸⁵ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 437.

⁸⁶ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 487.

kendisini mümin diye nitelemesi ve “inşallah” dememesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁷ Çünkü inşallah demek, inanç sahasında tereddüt ve kararsızlık olarak kabul edilir.

1.2.2. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri

Mâtürîdî, fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin birer disiplin halini aldığı III. (IX.) yüzyılın ortalarına doğru dünyaya gelmiştir. Bir fıkıh geleneği içerisinde yetişen Mâtürîdî, dolayısıyla fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgili eserler telif etmiştir. Ancak ne yazık ki bu eserler günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte günümüze ulaşan kıymetli eseri Te’vilâtü’l-Kur’ân’da, ahkâm ayetlerinin tefsirinde kullanmış olduğu usûl kuralları, onun bu alandaki yetkinliğini ortaya koymakta ve fıkıh usûlüne ilişkin metodu hakkında ipuçları vermektedir.⁸⁸

Mâtürîdî’nin öğrencilerinden Alâuddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî (ö. 539/1144), fıkıh usûlü ilmini kelâm ilminin bir alt dalı olarak görmüş ve Mâtürîdî’yi Hanefî fıkıh usûlü içerisinde merkezi bir konuma yerleştirmiştir. Nitekim Mâtürîdî’ye aidiyeti kesin olmakla birlikte günümüze ulaşamayan Meâhîzu’ş-Şerâi’ adlı fıkıh usûlü alanında yazılmış eserine, sıklıkla atıfta bulunulmuş olması, Mâtürîdî’nin bu ilim dalındaki konumuna işaret eder durumdadır.⁸⁹

Mâtürîdî fıkıhı şu şekilde tarif etmektedir: “Fıkıh, âlimlerin bildikleri ve gözlemlerine konu olan bilgileri, bilmediklerine ve duyuları ötesinde bulunanlara delil getirmeleridir.”⁹⁰ Mâtürîdî fıkıha dair yapılan başka bir tarifi de şöyle nakletmektedir: “Fıkıh, bir meseleyi başka bir hükme işaret eden benzeriyle bilmek mânasına gelir.”⁹¹

Özen, Mâtürîdî’nin fıkıh hakkındaki açıklamalarını şu şekilde özetlemektedir: “Mâtürîdî’ye göre, her şeyden önce standart bir bilgi kümesi vardır ve fıkıh, bunu bilmekle başlar. Ancak, bunu bilmek, fıkıh için ön şart olmakla birlikte yeterli değildir; bu bilinenden hareketle bilinmeyenlere ulaşmak hedeftir. Bu yaklaşım, fıkıh ilmine tatbik edilecek olursa şöyle bir sonuç çıkar: İslam hukukunun kaynakları olan Kur’ân ve Sünnet bilgisi birinci basamak (görünen, açık, asl) iken, bu kaynakların gösterdiği

⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 487-502.

⁸⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Murteza Bedir, “Mâtürîdî Fıkıh Usûlü: Gerçek mi? Kurgu mu?”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik- Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-*, İstanbul: MÜİFVY, 2009, s. 414-422.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 23.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Cilt XIV, s. 28.

⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Cilt XIV, s. 28.

metotlarla yeni sonuçlara ulaşmak ikinci basamağı (kapalı, gizli, fer') oluşturmaktadır. Bilinmeyenin (fıkıh terminolojisiyle ifade edilecek olursa gayr-i mansûs, nasslarda aynen mevcut bulunmayan hükümlerin) bilgisine ulaşmanın tek yolu da kıyas değildir.”⁹²

Mâtürîdî, hüküm çıkarma yolunun kıyasla sınırlandırılmayacağını, içtihadın da çok önemli bir hüküm koyma metodu olduğu görüşündedir. Örneğin Abese sûresinin ilk âyetlerini tefsir ederken şunları kaydetmektedir: “Bu âyette⁹³ birtakım başka nükteler de vardır. Onlardan biri de içtihatla amel etmenin caiz olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kabilden olan davranışı nassa dayanarak değil içtihadının sonucu olarak yapmıştı. Zira sırt çevirmesi ve surat asması eğer önceden verilmiş bir izne dayalı olsaydı o takdirde emredilmiş olduğu bir fiili işlemiş olması hasebiyle azara mâruz kalmazdı.”⁹⁴

Mâtürîdî, anlamını yitiren hükümlerin içtihatla nesh edilebileceğine hükmetmiştir.⁹⁵ Örneğin; İslam'ı kabul edenlerin sayısının artmasıyla birlikte, müellefe-i kulûb (gönülleri İslam'a kazanılacaklar) olanların zekâtan pay verilmemesi gerektiği görüşündedir. Bu görüşünün gerekçesi olarak da Hz. Ömer'den (r.a.) aktarılan rivayeti göstermiştir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber zamanında müellefe-i kulûb (gönülleri İslam'a kazanılacaklar) olarak kabul edilen birçok kişiye zekâtan pay verilmişti. Ancak Hz. Ömer, İslam'ın güç kazanmasıyla birlikte müellefe-i kulûb kabul edilenlerin bu statüden çıktıklarına hükmetmiştir. Konuyla ilgili nakledilen rivayete göre; Akra' b. Hâbis ve Uyeyne, Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) gelip, “Ey Resûlullah'm halifesi, bizim bölgede yararsız ve hiçbir otun bulunmadığı çorak bir arazi var, bunu bize tahsis eder misin?” derler. Hz. Ebû Bekir de bu araziyi onlara tahsis eder, buna dair bir belge düzenler ve Hz. Ömer'i bu toplulukta yokken şahit tutar. O ikisi, buna şahit olması için Hz. Ömer'e gittiklerinde, Hz. Ömer yazılı belgede olanları görür ve belgeyi onların elinden alır. Daha sonra içeriğine baktıktan sonra yırtıp yok eder. Bunun üzerine o ikisi kendi kendilerine söylenerek Hz. Ömer'e kötü sözler söylemeye başlarlar. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara şöyle der: Hz. Peygamber, sizin kalplerinizi kazanmak için

⁹² Özen, “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası”, s. 223.

⁹³ **Kur'ân**, Abese Sûresi, Ayet 1.

⁹⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt XVII, s. 49.

⁹⁵ İbrahim Özdemir, “İmâm Mâtürîdî'de Ahkâmın Neshi Bağlamında Nass-İçtihat İlişkisi”, **İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019, s. 526-528.

size ödeme yapıyordu, zira o gün Müslümanlar azdı. Bugün ise Yüce Allah İslam'ı güçlendirdi. Gidiniz, gücünüz yettiğince çalışıp çabalayınız. Eğer siz gerekeni yapıp beklerseniz, Allah da sizi gözetir.”⁹⁶

Mâtürîdî, bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber döneminde uygulanmış bir hükmün zamanla anlamını yitirebileceğini, Hz. Ömer'in bu uygulamasıyla göstermiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre, zamanla anlamını yitiren hükümler, içtihat ile neshedilebilmektedir.⁹⁷ Aslında bu konuda hükümlerin içtihat ile neshedilebilmesinden kastın, bir hükmün nesh edilmesi değil de daha çok hükmün mahallinin olmaması sebebiyle hükmün uygulanmaya konamayacak olması anlaşılmaktadır. Yani eğer hüküm sonradan uygulanabilecek bir zemin ve ortama haiz ise tekrardan uygulamaya konabilecektir.

1.2.3. Hadis İlmindeki Yeri

Asıl uğraşı alanı hadis olmayan İmam Mâtürîdî'nin hadis anlayışı, ancak günümüze ulaşmış iki eserinden yola çıkarak saptanabilir. O, Te'vilâtü'l-Kur'ân'da bir âyeti başka bir âyet ile açıklamanın (Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi) yanında, hadis rivayetlerini de kullanmakta ve hadisler onun tefsirinde önemli bir kaynak görevi olarak yerini almaktadır. Bu da bize hadisin, Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Mâtürîdî, âyetleri yorumlarken akli çıkarımlara daha çok yer verirken, hadislere ve sahabenin görüşlerine yer vermeyi ihmal etmemiştir. Ancak o, yorumunda yer verdiği hadisleri sened zinciri ve lafzıyla yer vermek yerine, mânâ ile rivayeti benimsemiştir. Ayrıca o bir rivayetin veya haberin sıhhatinden emin değilse, “eğer sübutu kesin ise”⁹⁸ ifadesini kullanarak dini bir ihtiyatla davranmıştır.⁹⁹ Mâtürîdî, dinin temel esaslarıyla çatışan hadis rivayetlerini de kesin bir dille reddetmiştir.¹⁰⁰

Mâtürîdî'ye göre fiilî olmayan (uygulanmaya konu olmayan) ve Hz. Peygamber'e ait olduğu kesin olmayan âhâd hadislerden çıkarılacak hükümler zan ifade eder.

⁹⁶ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt VI, s. 391, 392.

⁹⁷ Y. Şevki Yavuz, “Mâtürîdî'de İnsan İradesi ve İctihatla Nesh”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 331-332.

⁹⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt IX, s. 64; Cilt X, s. 398.

⁹⁹ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 33.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 24.

Dolayısıyla zan ifade eden bu hükümler arasında, amel etmek veya etmemek şeklinde bir muhayyerlik söz konusudur.¹⁰¹

Mâtürîdî, rivayet edilen bir hadisi kesin yargıyla peşinen reddetmediği gibi onu hemen kabul de etmemektedir. O, bir rivayeti Kur'ân ve akıl ölçüleri içinde değerlendirerek, şayet bu rivayet Kur'ân ve selim akla aykırı ise onu reddetmektedir.¹⁰²

Mâtürîdî'nin hadis anlayışını sonraki bölümlerde detaylı inceleyeceğimiz için burada sözü fazla uzatmanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Bununla birlikte onun hadis anlayışını kısaca şöyle özetleyebiliriz: Hadis rivayetlerini kesin bir yargı ile red veya peşinen kabul etmeyerek, bu rivayetlerin Kur'ân ve selim akıl ile çatışmadığını tespit edip, sahih hadis merkezli bir anlayışla hareket etmek.

1.2.4. Tefsir İlmindeki Yeri

Mâtürîdî, fakih ve mütekellim olmanın yanında, nakil ve akıl arasında kurduğu dengeyi tefsir sahasında da göstermeyi başaran önemli bir müfessirdir. O'nun tefsir anlayışı nakil ve akla dayanır. Ayetlerin yorumunu yaparken ilk kendi görüşüne yer verir. Farklı görüşleri ise isim belirtmeden “denildi ki” ifadesini kullanarak aktarır. Daha sonra bu görüşlerden hangisinin daha isabetli olacağını belirtir. Buna binâen günümüze ulaşan ilk dirâyet türü tefsirinin müellifi olan Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'an adlı eserinde bir ayeti başka bir ayetle (Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri) veya sahih bulduğu bir hadisle yorumlamaya çalışmıştır. Ayrıca Te'vîlat'ta sahabe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn neslinden aktarılan açıklamalara da yer vermiştir. Bunun sonucunda kendi açıklamalarına da uygun düşerek Mâtürîdî'nin eserinde, hem tefsir hem de te'vîl yöntemini kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte o, âyetlerdeki açıklamalarının en sonunda sıklıkla ‘En doğrusunu Allah bilir’¹⁰³ ifadesini kullanarak, kendi görüşünün dahi isabetsiz olabileceğini belirtmiş ve dinî bir ihtiyatla hareket etmiştir.¹⁰⁴

Mâtürîdî, Te'vîlat'ın başında tefsir ve te'vîl arasındaki farka dikkat çekmiş ve bu iki kelimeye daha önce yüklenmemiş anlamlar yüklemiştir. Mâtürîdî'ye göre tefsir,

¹⁰¹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 86.

¹⁰² Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 186-187.

¹⁰³ Bu ifadeyi Te'vîlâtü'l-Kur'an'ın hemen her yerinde görmekteyiz; Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 36, 39, 47.

¹⁰⁴ Mâtürîdî'nin tefsir yöntemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdurrahim el-Âlemî, “İmam Mâtürîdî'nin Tefsir Metodu”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik- Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-**, İstanbul: MÜİFVY, 2009, s. 334.

Allah adına kesin beyan ifade etmektir. Te'vîl ise Allah adına kesin bir beyanda bulunmamakla birlikte, muhtemel olan yorumlardan birini dile getirmektir. O'nun tefsir sahasında söylemiş olduğu bu yeni anlayışın bir sonucu olarak, tefsir ilminde yeni anlayışlara ışık tuttuğu için, onun bu alandaki sözlerini aynen aktarmayı uygun buluyoruz. O, tefsir ve te'vîl hakkında şunları söylemektedir: “Tefsir ashaba, te'vil ise âlimlere ait bir iştir. Bunun anlamı şudur ki sahâbe-i kirâm çeşitli meclislerde bulunmuş, birçok olaya şahit olmuş ve Kur'an'ın hangi olgu veya konu hakkında nâzil olduğunu bilmişlerdir. Binaenaleyh onların ayeti tefsir edişleri büyük önem arz etmektedir, çünkü onlar, olup biteni görmüş ve olaylarda hazır bulunmuşlardır. Zaten ayetten kastedilen de budur. Burada ilâhî beyanın neyi amaçladığını bilmek bir şeyi görmeye benzer ki bu husus, işin iç yüzünü bilenden başkası için mümkün değildir. Te'vile gelince, bu kelimenin anlamı bir hususun varacağı nihâi noktayı açıklamaktan ibarettir. Te'vil'de Allah adına açıklama yapmak gibi bir durum yoktur. Zira kişi “Allah bu beyanı ile şunu murat etti” veya “şunu kastetti” dememekte, sadece şöyle bir ifade kullanmaktadır: Bu ilâhî beyan şu ve şu anlamlara yönelik ihtimaller taşımaktadır, benim bu söylediklerim insanoğlunun dile getirebileceği hususlardandır, Kur'ânî beyanın içerdiği hikmeti bilen sadece Allah'tır.”¹⁰⁵

Kutlu, Mâtürîdî'nin âyetleri te'vîl anlayışı hakkında şunları söylemektedir: “Âyetleri te'vîl ederken dilsel analizlere, akli ve teolojik temellendirmelere başvurması ve te'vilde göreceliği öne çıkarmasından hareketle, onun İslam düşüncesinde anlambilim ve yorumbilime kapı aralayan ilk kişilerden biri olduğunu söyleyebiliriz.”¹⁰⁶ Ayrıca Mâtürîdî, Kur'an'ın bütünlüğü ve tenakuz barındırmayan bir ilâhî kitap olmasından hareketle kelime, terkip ve cümleleri temel unsur olarak değerlendirmiş ve bunların arasındaki zıtlık, benzerlik ve türdeşlik gibi özelliklerden istifade ederek Kur'an'ı Kur'an'la te'vil etmiştir.¹⁰⁷

Mâtürîdî, akılcı bir âlim ve müfessir olarak ayetleri te'vîl ederken, zâhirî anlamların yanında mecâzî anlamlarını da öne çıkarmıştır. Örneğin;

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا
عَفُورًا

¹⁰⁵ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 3-5.

¹⁰⁶ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 33.

¹⁰⁷ Ali Karataş, **İmam Mâtürîdî'nin Kur'an Anlayışı**, İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014, s. 201.

“Yedi (kat) gökler, yer ve bunların içindekiler, O’nu tesbih eder. Hiçbir şey yoktur ki, ille O’nu hamd ile tesbih eder. Fakat siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halîm’dir, çok bağışlayandır.”¹⁰⁸ meâlindeki ayeti yorumlarken buradaki tesbihten kastın, Allah’ın birliğine ve ilâhlığına işaret eden delil olduğunu söylemiştir.

Yine O;

وَالْوِزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقِّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ حَقَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

“Amellerin tartılması o gün haktır. Kimin tartıları ağır gelirse, işte kurtuluşa erenler onlardır. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte âyetlerimize karşı haksızlık etmeleri sebebiyle, nefislerine zarar verenler onlardır.”¹⁰⁹ meâlindeki âyeti açıklarken şu ifadelere yer vermektedir: “Bu beyan temsili anlamda bir cümleye benzemektedir, gerçek anlamda terazi ve hafif gelmek anlamında değildir, ancak müminlerin amellerinin değerli olması, kâfirlerin amellerinin de değersiz ve yok hükmünde olduğunu tavsif etmektedir.”¹¹⁰

Sonuç olarak Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî, tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl ilimlerinde önemli derecede yetkinliğe ulaşmış bir İslam bilginidir. O, nasrlara bağlı kalmanın yanında akla da gereği kadar önem veren bir şahsiyettir. Konuları işlerken farklı görüşlere yer vermiş olması, onun kendi dönemindeki farklı mezhep ve fırkaların görüş ve düşüncelerine ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Ayrıca o, düşünce dünyasıyla yol gösteren, ufuk açan ve günümüzün problemlerine ışık tutabilen bir kişilik olarak, İslam düşünce tarihinde temayüz eden kişiler arasında yerini almıştır.

1.3. ESERLERİ

Mâtürîdî kelâm, mezhepler tarihi, tefsir, Kur’ân ilimleri, fıkıh ve fıkıh usûlü konularında çok sayıda eser bırakmıştır. Ancak ne yazık ki, büyük bir kısmı korunamamış ve günümüze sadece kırka yakın yazması bulunan Te’vilâtü’l-Kur’ân adlı tefsiri ve dünyada tek yazma nüshası bulunan Kitâbü’t-Tevhîd adlı kelâmî eseri ulaşmıştır. Bu eserlerin korunamamış olma sebepleri; istilalar, göçler, doğal afetler ve maddi imkânsızlıklar şeklinde sıralanabilir. Korunamayan bu eserlerin çoğu adlarından

¹⁰⁸ Kur’an, İsra Sûresi, Ayet 44.

¹⁰⁹ Kur’an, A’raf Sûresi, Ayet 8-9.

¹¹⁰ Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân, Cilt V, s. 295.

da anlaşılacağı üzere Mutezile, Şîi-Karâmitler, Haricî ve Râfizî gibi farklı birçok mezhebi eleştirmek için yazılmıştır.¹¹¹

1.3.1. Mâtürîdî'ye Ait Olup Günümüze Ulaşan Eserleri

1.3.1.1. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Te'vilâtü'l-Kur'ân, Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan en hacimli eseri olup, tefsir ilmine dair ilk İslam düşüncesi eserlerinin en önemlilerindedir. Eser özellikle tefsir olmak üzere kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü gibi temel İslam bilimleri ile alakalı kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin kırka yakın yazma nüshası olup, Fâtıma Yusuf el-Haymî tarafından, büyük boy beş cilt olarak neşredilmiştir (Kahire, 2004). Ayrıca eser, Mecdî Baslûm tarafından on cilt olarak neşredilmiştir (Beyrut, 2005). Daha sonra kıymetli ilim adamı Bekir Topaloğlu'nun editörlüğünde, muhtelif ilim adamları tarafından tahkik edilmiş ve sonuncusu "İNDEKSLER" olmak üzere orta boy on sekiz cilt olarak yayımlanmıştır.¹¹²

Eser yazma nüshalarında¹¹³ ve kaynaklarda Te'vilâtü Ehli's-sünne, Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye, Te'vilât li-Ebî Mansûr el-Mâtürîdî gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Ancak müellifin, hem Kitâbü't-Tevhîd eserinde hem de bu eserde "Ehl-i Sünnet" terkiibini kullanmamasına bakılarak, eserin "Te'vilâtü Ehli's-sünne" olarak adlandırılmasının doğru olmadığı sonucuna varılabilir. Eserin Mâtürîdî'ye aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Zira müellifin kelâma dair eseri olan Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilât arasında ifade, üslûp, işleyiş ve istidlâl benzerliği, hatta bazı yerlerde aynılık bulunmaktadır. Bu da her iki eserin müellifinin Mâtürîdî olduğunu kanıtlamaktadır. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı tefsirini rivayeti ihmal etmeyen dirâyet metoduyla yazmıştır. Buna binaen Mâtürîdî, dirâyet türü tefsir metodunun kurucusu sayılmaktadır. Zira çağdaşı olan İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Kur'ân'ı Mushaf tertibine göre

¹¹¹ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", s. 28.

¹¹² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 17; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 31-32.

¹¹³ Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın yazma nüshaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Kalaycı, "Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerindeki Nüshalardan Hareketle Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Dolaşım Ağına Dair Bazı Tespitler", **İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Hatice K. Arpağuş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019, s. 155-159.

baştan sona rivayet yoluyla tefsir ederken, Mâtürîdî aynı görevi dirâyet yoluyla gerçekleştirmiştir.¹¹⁴

Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mâtürîdî'nin, Kur'ân'ı Kur'ân'la ve sahih olan bir hadisle yorumlamaya çalıştığı, bununla birlikte aklî değerlendirmelere de yer vererek Kur'ân'ı bütünlüğü içinde ele almayı hedefleyen bir dirayet türü tefsir kitabıdır. Ayetleri yorumlarken zahirî anlamların yanında mecâzî anlamlarını da öne çıkarmıştır. Eserde geçen ifadeler arasında uyum ve sadelik söz konusudur. Te'vîlât'ta fikhî mezheplere ilişkin bilgilere yer verilmesiyle beraber, Şîâ ve Mutezile gibi itikâdî fırkaların görüşlerine yer verilip, bu görüşler çürütülmeye çalışılmıştır.¹¹⁵

Te'vîlâtü'l-Kur'ân içeriği açısından çok geniş bir muhtevaya sahiptir. Tefsir, kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, özellikle Mutezile olmak üzere diğer İslamî fırkalar, diğer dinler, farklı düşünce ve fikir akımlarının görüşleri hakkında oldukça geniş bilgiler içermektedir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân ağırlıklı olarak dirâyet yöntemiyle yazılmakla birlikte, Hz. Peygamber ve ashâbından, kıraat ve lugât âlimlerinden ve Mâtürîdî'den önceki müfessirlerden gelen rivayetler ihmal edilmemiştir. Buna binaen eser, dirâyet yöntemi ile yazılan tefsirler için örnek teşkil etmektedir. Örneğin; El-Keşşâf adlı tefsiri ile büyük şöhret kazanan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan faydalandığına kesin gözüyle bakılmaktadır. Fahreddîn er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb'ında esere atıf yapılmış ve Ebû Hayyân el-Endelüsî el-Bahrü'l-Muhît'te eseri zikretmiştir.¹¹⁶

Mâtürîdîliğin Horasan-Mâverâünnehir bölgesinde yerleşmesinde büyük katkısı bulunan ve Mâtürîdî'nin öğrencilerinin öğrencisi olan Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Te'vîlâtül-Kur'ân'dan şu övgü dolu sözlerle bahsetmektedir: “Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın te'vîlleriyle ilgili kitabı, sahasında eşsiz bir eserdir. O, bu eserinde dini konudaki sorunlara çok güzel çözümler üretmiş ve dini hurafelerden arındırmıştır.”¹¹⁷

¹¹⁴ Bekir Topaloğlu, “Te'vîlâtü'l-Kur'ân”, **D.İ.A.**, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32.

¹¹⁵ Bekir Topaloğlu, “İmam Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri, Te'vîlâtü'l-Kur'ân-ı ve Tefsir İlmindeki Yeri”, **İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019, s. 58-59.

¹¹⁶ Topaloğlu, **a.g.m.**, s. 32.

¹¹⁷ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 359; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 190.

1.3.1.2. Kitâbü't-Tevhîd

Eserin Mâtürîdî'ye aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Özellikle, Mâtürîdî'nin öğrencilerinin öğrencisi olan ve Kitâbü't-Tevhîd'i en iyi şekilde anlayıp şerh mahiyetinde bir eser yazan Ebu'l Muîn en-Nesefî, kitabı bu isimle Mâtürîdî'ye nispet etmiştir.¹¹⁸

Kitâbü't-Tevhîd muhteva açısından bir mukaddime ve beş bölümden oluşmaktadır. Dinî konuları nakle ve akla dayanan deliller çerçevesinde tespit edip öğrenmenin gereği vurgulandıktan sonra mukaddime durumundaki bahiste beşerî ihtiyaçlar için gerekli olan ve değer hükmü taşıyan bilgilerin elde edilme yolları üzerinde durulmuştur.¹¹⁹

Eserin birinci bölümü ilâhiyat konuları içermektedir. Bu bölümde evrenin yaratılmışlığı, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, fiilleri, özel olarak kelâm sıfatı ve rü'yetullâh konularına temas edilmiştir. Bölüm içerisinde kalan sonraki başlıklarda, tevhîd anlayışını zedeleyen ve ona karşı çıkan görüş ve grupların eleştirisi yapılmakta, özellikle de düalistlerin¹²⁰ reddine önem verilmektedir.

Eserin ikinci bölümü nübüvvet konularına ayrılmıştır. Bu bölümde nübüvvetin akâid içindeki yeri, insanlığın dünya ve âhîret saadeti için nübüvveteye olan ihtiyacı, Hz. Muhammed'in (s.a.v) nübüvvetinin ispatı, nübüvvet karşıtı telakkilerin reddi ve Hıristiyanların Hz. İsa'nın ulûhiyeti hakkındaki görüşlerinin tenkidine yer verilmiştir.¹²¹

Kitâbü't-Tevhîd'in üçüncü bölümünde kazâ ve kader konusu işlenmiştir. Mâtürîdî bu bölümde, kader problemini çeşitli yönleri ile ele alıp aklî ve naklî delillerle işlemeye çalışmış ve başta Ka'bî olmak üzere Mutezile'yi, özellikle de Cebriyye'yi eleştirmiştir.

Kitâbü't-Tevhîd'in dördüncü bölümünde Mâtürîdî, günah işlemenin insan hayatında meydana getirdiği tahribat hakkında akâid mezheplerinin ileri sürdüğü fikirleri zikrettikten sonra kendi görüşünü çok sayıda âyet ve bunlar üzerinde yürüttüğü

¹¹⁸ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 359; Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't-Tevhîd", **D.İ.A.**, Cilt 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 117.

¹¹⁹ Topaloğlu, **a.g.m.**, s. 118.

¹²⁰ Düalist: İslam terminolojisinde, evreni nûr (aydınlık) ve zulmet (karanlık) olmak üzere birbirine zıt iki ezeli varlığın yaratıp idare ettiğine inanan din veya mezheplere verilen addır. Düalist, Arapçada, "katlamak, iki katını almak", anlamına gelen 'seny' (سنى) kökünden türetilmiş ism-i mensub kalıbındaki, 'Seneviyye' (سنوي) şeklinde ifade edilmektedir. Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", **D.İ.A.**, Cilt 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 521; Mustafa Sinanoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Düalist İnanç Gruplarına Yaklaşımı", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-**, İstanbul: MÜİFVY, 2009, s. 313.

¹²¹ Topaloğlu, **a.g.m.**, s. 119.

istidlâller çerçevesinde ortaya koymuştur. Mâtürîdî'nin, özellikle büyük günah işleyen müminin psikolojisini tahlil edip onun gönül hayatının derinliklerinde yer tutmuş Allah, Peygamber ve Müslüman toplum sevgisini tespit etmekteki mahareti, ayrıca insana değer vermeyen suçlayıcı telakkiler karşısında inanmış insanı savunup yücelten istidlâlleri dikkat çekicidir. Bu bölüm, şefaatin büyük günah işleyenleri de kapsayacağını kanıtlayan kısım ile sona ermektedir.

Eserin beşinci bölümü iman kavramına ayrılmış olup burada merkezini imanın teşkil ettiği dinî hayatın tasdik, ikrar ve amel diye ifade edilen üç unsurundan her birinin ebedî kurtuluşa etkisi üzerinde durulmakta ve imanla İslam terimlerinin içeriği hakkında bilgi verilmektedir.”¹²²

Kitâbü't-Tevhîd, Mâtürîdî'nin kelâmî görüşleri açısından, en kıymetli eser konumundadır. Bununla birlikte eser, Mâtürîdîliğin inanç anlayışının temel kaynağı ve Mutezile başta olmak üzere muhtelif İslamî fırkalar, inançlar, dinler ve bazı felsefî görüşler açısından, en eski kaynaklardan biridir. Eserin dil ve üslubu hakkında, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî şunları söylemektedir: “Ebü Mânsûr'un telif ettiği Kitâbü't-Tevhîd'de bir nevi kapalılık ve ayrıntılara girme, tertibinde de bazı zorluklar mevcuttur; şayet bunlar olmasaydı onunla yetinir, yeniden bir eser yazmazdık.”¹²³ Eserin yazma nüshalarının yaygınlaşmama ve şerhlerinin bulunmaması, ifadedeki bu zorluk ve kapalılıktan dolayı olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca eser, akla ve serbest düşünceye yeteri kadar önem vermektedir.¹²⁴

Kitâbü't-Tevhîd'in bilinen tek yazma nüshası, İngiltere Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kitâbü't-Tevhîd, Fethullah Huleyf tarafından neşre hazırlanmış ve Beyrut Doğu Edebiyatı Enstitüsü'nce yayımlanmıştır (Beyrut 1970). Aynı baskı İstanbul (1979), Beyrut (1982) ve İskenderiye'de ofset yoluyla tekrarlanmıştır. Eser son olarak Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından neşre hazırlanmış, Bekir Topaloğlu tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 2003).¹²⁵

¹²² Topaloğlu, a.g.m., s. 117-119.

¹²³ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 32.

¹²⁴ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 32.

¹²⁵ Topaloğlu, a.g.m., s. 117-119.

1.3.2. Mâtürîdî'ye Ait Olup Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Mâtürîdî'ye ait olup günümüze ulaşmayan eserlerini, şöyle sıralamamız mümkündür:

1. Reddü Evâili'l-Edille li'l-Kâ'bî: Eser müellifler tarafından bu adla kaydedilmiştir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere eser, Ka'bî'ye ait 'Evâili'l-Edille' adlı esere reddiye mahiyetinde yazılmıştır. Evâili'l-Edille'nin yazarı Ka'bî'nin asıl adı, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931) olup, Bağdat Mutezilesi'nin Kâ'biyye kolunun revidir.¹²⁶
2. Reddü Tehzîbî'l-cedel li'l-Ka'bî: Kâ'bî'ye reddiye amacıyla yazılan bu eser, günümüze ulaşmamıştır.¹²⁷
3. Reddü vaîdî'l-füssâk li'l-Ka'bî: Mutezilî kelâmcı Ebu'l-Kâsım el-Kâ'bî'nin görüşlerine reddiye olarak yazılmış bu eser günümüze ulaşmamıştır.¹²⁸
4. Beyânu vehmi'l-Mûtezile: Mutezile'ye reddiye olarak yazılan bu eser, günümüze ulaşmamıştır.¹²⁹
5. Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî: Neseî eserini zikretmekle beraber, eser hakkında ve Bâhilî'nin kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eserin adından reddiye tarzı bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰
6. Reddü Kitâbi'l-Îmâme li-ba'zî'r-Revâfız: Eserin, Revâfize'nin görüşlerinin reddedilmesi için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşmamıştır.¹³¹

¹²⁶ Neseî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 359; Şükrü Özen, "IV. (X.) Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mutezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, 2003, s. 56; Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 35; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹²⁷ Neseî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 359.

¹²⁸ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 35; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹²⁹ Neseî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 359; Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 35; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹³⁰ Neseî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 472; Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 35; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹³¹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 35; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

7. er-Red ale'l-Karâmita: Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Karatîler'e reddiye niteliğinde Mâtürîdî'ye iki eser nispet etmiş ancak adlarını belirtmemiştir. Sezgin ve Brockelmann eserden söz etmemişlerdir.¹³²
8. Meâhîzu'ş-Şerâi': Eser hakkında Topaloğlu şunları söylemektedir; "Bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanmadığı gibi görenlere ait bir tanıtım da ele geçirilememiştir. Eserin herhangi bir nüshasını ele geçirmek mümkün olmamakla birlikte kitabın adını, birçok kaynakta Usûlü'l-fikh diye anılmasına rağmen Me'hazü'ş-şerâi' şeklinde belirlemeyi uygun bulduk."¹³³
9. Kitâbü'l-cedel fî usûli'l-fikh: Fıkıh usûlü alanında yazıldığı anlaşılan eser, günümüze ulaşmamıştır.¹³⁴
10. Şerhu Câmi'i's-sağir¹³⁵
11. Kitâbü'l-Makâlât: Ebu'l-Muîn en-Nesefî eseri bu isimle kaydetmiştir.¹³⁶ Topaloğluna göre, bu eserde Mâtürîdî, Ehl-i sünnet'e muhalif olan grupların görüşlerini ele alıp eleştirmiş olmalıdır.¹³⁷

1.3.3. Mâtürîdî'ye Nispet Edildiği Halde Ona Ait Olmayan Eserler

Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî'ye nispet edildiği halde ona ait olmayan birçok eser zikredilmektedir. Mâtürîdî'ye nispet edildiği halde ona ait olmayan eserler şunlardır:

1. Kitâbü't-Tevhîd: Aynı adda Mâtürîdî'ye ait olan Kitâbü't-Tevhîd'ten farklı ve küçük olan bu eser, Yusuf Ziya Yörükân tarafından, İslam Akâidine Dair Eski Metinler (Ankara 1953) içinde tercüme edilerek Mâtürîdî'ye nispet edilerek yayımlanmıştır. Ancak Topaloğlu, eserin Mâtürîdî'ye ait olmadığını ifade

¹³² Nesefî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 359; Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 34; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹³³ Nesefî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 146; Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 36; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹³⁴ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 36; Demir ve Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, s. 30; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 69-70.

¹³⁵ Eser Süleymaniye Ktp, Carullah Bölümü, Nu: 605, v. 113b, 266a'da yer almaktadır. Bkz. Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 70.

¹³⁶ Nesefî, **Tebîrâtü'l-edille**, Cilt I, s. 405.

¹³⁷ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 33.

etmiştir.¹³⁸ Ahmet Ak da, yaptığı araştırmalar neticesinde eserin Mâtürîdî'ye ait olmadığını müşahede ettiğini belirtmiştir.¹³⁹

2. Risale fi'l Akâid: Eser hakkında Topaloğlu şunları ifade etmektedir: “Yusuf Ziya Yörükân tarafından, İslâm Akâidine Dair Eski Metinler (Ankara 1953) içerisinde, Akâid Risâlesi adıyla tercüme edilerek yayımlanmıştır. Ancak Risâlenin Mâtürîdî'ye değil, Mâtürîdîyye ekolüne mensup bir âlime ait olduğu belirlenmiştir.”¹⁴⁰ Bununla birlikte eserin başka bir müellife ait olduğu da kesin olarak belirlenmemiştir. Bu sebeple eserin Mâtürîdî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz.
3. Pendnâme-i Mâtürîdî: Bu eser Farsça olup İrec Efşâr tarafından Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir.¹⁴¹ Eserin Mâtürîdî'ye ait olmadığını belirten herhangi bir kayda rastlamadık. Bu durum da eserin Mâtürîdî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz.
4. Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber: Bu eser, Mâtürîdî'ye nispet edilerek Haydarâbâd'da yayımlanmıştır (1321/1904). Eserin diğer baskısı ise Kahire'de (1907) yapılmış olup, Ebû Mansûr İsmail el-Mâtürîdî'ye atfedilerek yayımlanmıştır. Bu iki Mâtürîdî'nin de ayrı kişiler olduğu kaydedilmiştir.¹⁴² Bununla birlikte eserin, Mâtürîdî'ye değil Ebu'l-Leys es-Semerkindî'ye (ö. 373/983) ait olup, Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-ebsat'ına yapılmış bir şerh olduğu da belirtilmiştir.¹⁴³ Topaloğlu ve Kutlu'ya göre de eser, yanlışlıkla Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir.¹⁴⁴
5. Kitâbu'l-usûl: Eserin adından usûl ilmi ile ilgili olduğu anlaşılrsa da, eserin bazı kelâm konuları ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Buradan hareketle eserin, Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd adlı kelâm eserine bir ilave olduğu

¹³⁸ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 18.

¹³⁹ Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 70-71.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 18; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 70-71.

¹⁴¹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 18; Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, s. 70-71.

¹⁴² Tuğlu, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁴³ Leknevî, **el-Fevâidu'l-behiyye**, s. 220.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 18; Sönmez Kutlu, “Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 454.

¹⁴⁵ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 80.

söylenbilir. Ayrıca eser, Brockelmann tarafından Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir. Ancak Topaloğluna göre eser, Mâtürîdî'ye ait değildir.¹⁴⁶

6. Risâle fimâ lâ yecûzu'l-vakfu 'aleyhi fi'l-Kur'ân
7. Risâle-i Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî
8. Risâle-i Cânıvar Dârî¹⁴⁷
9. Şerhu Kitâbi'l-İbâne li'l-Eş'ârî
10. Vesâyâ ve Münâcât¹⁴⁸

Kutlu, Mâtürîdî'ye ait olduğu şüpheli olan eserleri zikrederken yukarıda geçen birkaç esere ilaveten, “Fevâ'id, Kitâbü't-Tefsîri'l-Esmâ ve's-Sıfât, Usûlü'l-îmân ve risâle fi beyâni ğurûhi ehli'd dalâl ve makâlâtihim”¹⁴⁹ adlı eserleri de zikretmektedir.

1.4. DEĞERLENDİRME

Mâtürîdî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerini incelediğimiz bu bölümde, onun hayat serüveni, ilmi kişiliği ve de eserleri hakkında genel bir kanaatin hâsıl olduğu düşüncesindeyiz. Hayatı hakkında oldukça sınırlı bilgilere sahip olmakla birlikte, Mâtürîdî'nin yaşamış olduğu Mâverâünnehir-Horasan bölgesinin İslamî ilimler ve de kültürel açıdan büyük gelişmelere ev sahipliği yapmış olduğunu görmekteyiz. Bu bölge; Semerkant, Buhârâ ve Tirmiz gibi birçok kültürün kesiştiği ve bunun sonucunda birer merkez haline gelen önemli yerleşim yerlerine sahiptir. Mâtürîdî de, İslamî ilimlerin böylesine geliştiği bir ortamda yetişmiş ve böylece çok yönlü bir ilim tahsili gerçekleştirmiştir. O, Ehl-i Sünnet düşüncesinin bu bölgelerde hâkim olması için büyük gayretler sarf etmiştir. Mâtürîdî, her ne kadar bir gelenek ve kültürün içinde yetişmiş olsa da, o, yetiştiği geleneğin sınırlarını aşan bir görüntü vermektedir. Bu da bize, çevresinde oldukça farklı din veya dünya görüşü çeşitliliğinin geniş olduğunu gösterir. Kendi dönemimde içerisine girdiği tartışmalar ve hesaplaşmalar, Mâtürîdî'nin, İslamî ilimlerde yetkin bir konuma ulaştığını göstermektedir. O, kelâm, fıkıh ve usûl alanında söz sahibi olacak bir dereceye ulaşmıştır. Ancak yazmış olduğu eserler, istilalar, göç

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt I, s. 18; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 70-71.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt I, s. 18-19; Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 70-71.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 43.

¹⁴⁹ Kutlu, “Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, s. 454.

veya farklı sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Sadece kelâm sahasında onun düşüncelerini, bu ilimdeki derinliğini görebildiğimiz Kitâbü't-Tevhîd adlı eseri ve Kur'ân'ın baştan sona te'vîl edildiği Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eserler, Mâtürîdî'nin düşünce dünyasını saptamamızda büyük önem arz etmektedirler.

Son olarak Mâtürîdî, Ebû Hânîfe'nin yetiştirdiği öğrencilerin ve onların da yetiştirdiği hocalardan ders almış ve kendisinden sonra da Mâtürîdîliğin gelişmesi için büyük çaba sarf edecek öğrenciler yetiştirmiştir. O, fikirleri ve düşünceleri ile günümüze ışık tutan, yol gösteren ve akıl-nakil arasında kurmuş olduğu mükemmel ölçü ile örnek alınacak tarihimizdeki ender şahsiyetlerden birisidir.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN BİLGİ KURAMI VE HADİSİN BU KURAMIN İÇİNDEKİ YERİ

2.1. MÂTÜRÎDÎ'DE BİLGİ KURAMI

Mâtürîdî'nin dinî ilimlere katmış olduğu en önemli yeniliklerden birisi 'bilgi kuramı'dır. Dinin öğrenilmesinde aklı ve nakli iki önemli bilgi kaynağı¹⁵⁰ olarak gören Mâtürîdî, kendine has bir bilgi kuramı oluşturmayı başarabilmiş ilk İslam bilginidir. O, aklî ve naklî istidlâllerde bulunmak sûretiyle, dinî anlamda çok önemli konuları tartışmıştır. Kutlu, Mâtürîdî'nin kendine özgü bir bilgi kuramı oluşturabilmeyi başaran ilk kişi olduğunu belirtmekte ve Mâtürîdî'nin bu konudaki önemini şu cümleleriyle ifade etmektedir: “Mâtürîdî, bilginin neliği? Bilginin imkânı, değeri, bilgi edinme yolları, bilginin nasıl meydana geldiği ve dinî bilginin mahiyeti gibi, bugün bilgi sosyolojisi, felsefe ve din felsefesinin temel konuları arasında yer alan son derece önemli problemleri tartışan ve İslam düşüncesinde kendine has bir bilgi kuramı oluşturan ilk kişidir.”¹⁵¹

Mâtürîdî'nin bilgi kuramını ve hatta hadisin –sünnetin- de içerisinde yer aldığı bilgi edinme yollarından haber kavramını iyi anlayabilmemiz için, öncelikle bilgi kuramını irdelememiz gerekmektedir. Çünkü hadis, Mâtürîdî'nin bilgi kuramı içerisinde yer almaktadır. Binaenaleyh, hadisin Mâtürîdî bilgi kuramı içerisindeki yerine değinmeden önce, ‘Bilgi Nedir?’, Bilgi Kaynakları Nelerdir?’ gibi sorulara yanıt aramamız yerinde olacaktır. Çünkü her bilgi teorisi/kuramı, ‘Bilgi hangi araçlar ile elde edilir?’, ‘Bilgi nasıl meydana gelir?’ gibi sorulara, özetle ‘Bilginin kaynakları nelerdir?’ sorusuna yanıt aramak zorundadır.¹⁵²

2.1.1. Bilgi Nedir?

“Bilginin varoluş temeli toplumdur.”¹⁵³ Dolayısıyla toplumsal bir varlık olan insanın bilgiye olan ilgisi hep var olagelmıştır. Bu yüzden ‘bilgi insanlık tarihi kadar

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 78.

¹⁵¹ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 39.

¹⁵² Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul: MÜİFVY, 2015, s. 73.

¹⁵³ Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2018, s. 28.

eskidir'¹⁵⁴ dersek yanılmış olmayız. Bununla birlikte bilgi kavramı; düşünceler, ideolojiler, bilim, felsefe, etik inançlar hatta hukuk ve teknolojiye kadar hemen bütün alanları ihtiva edecek derecede geniş bir muhtevaya sahiptir. Bu sebeple bilgi kavramı; “kültürden modern bilimlerin bilgisine kadar her şeyi kapsamaktadır”¹⁵⁵ sözü, bilginin ne derece geniş bir alana sahip olduğu konusunda ipucu vermektedir. Ancak sistematik olarak bilginin incelenmesi (bilginin imkânı meselesi), felsefi düşüncenin ortaya çıkmasıyla başlar. M.Ö. VI ve V. Yüzyıllarda Sofistler, Eflâtun ve Aristo tarafından bilginin bir problem olarak incelendiği görülmektedir. Modern zamanımızda ise, XIX. Yüzyılda J.F. Ferrier tarafından bilgi problemine epistemoloji (bilgi problemi) adı verilerek, bir disiplin altında incelenmiştir.¹⁵⁶

İslam dünyasında da kelâmcılar, araştırmalarını öncelikle bilginin imkânı meselesine yoğunlaştırmışlar ve daha sonra bilginin kaynaklarının neler olduğunu incelemişlerdir. Kelâm bilginleri, özellikle ‘bilgi’ denilen şeyin insan için mümkün olacağı fikri üzerinde durmuşlardır. Bunun nedeni; hem kelâm ilmine sistemli bir yapı kazandırmak hem de eşyanın hakikatini reddetmek suretiyle, objektif bilginin olmasından şüphe duyan “süfestâiyye” (sofistler) adını verdikleri akımlara karşı şiddetli bir tavır sergilemek içindir. Bu bilginler ‘eşyanın hakikati sabittir’ yargılarıyla, aslında bilginin mümkün olduğunu vurgulamışlardır.¹⁵⁷

İmam Mâtürîdî de dinin bilinmesinde zannî ve taklîdî bilgilere itimat edilmemesini, ancak kesin ve sağlam bilgiye ulaşmanın gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁵⁸ Bu sebeple Mâtürîdî, düşünce sisteminde bilgi meselesine önemli bir yer ayırmıştır. O, bir mütekellim olarak öncelikle ‘Bilgi nedir?’, ‘Nasıl elde edilir?’ gibi sorulara yanıt aramıştır. Çünkü ona göre bilginin mümkün olduğu, eşyanın hakikati ve bilinebilirliği hükmüne ulaşırsa yaratılış, âhiret ve inanç esasları incelenebilecek ve bu konulara dair açıklamalar yapılabilecektir.¹⁵⁹ Ona göre, insan bilgi ve düşüncesinin önemi ve kaynağı saptanmadıkça herhangi bir araştırmaya yönelmek sonuç alma yönünden pek de isabetli olmayacaktır.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Necip Taylan, “Bilgi”, **D.İ.A.**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 157.

¹⁵⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁵⁶ Taylan, **a.g.m.**, s. 157.

¹⁵⁷ Taylan, **a.g.m.**, s. 157-159.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 78.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 230-231.

¹⁶⁰ Özcan, **Mâtürîdî’de Bilgi Problemi**, s. 24.

Bilginin tarifine gelince; Kelâm bilginleri bilginin bir tanımının yapılabileceği konusunda ittifak halinde değildir. Örneğin; Tehânevî'nin belirttiğine göre, Cüveynî ve Gazzalî bilginin tanımının yapılabilmemesinin zor olduğunu, Fahreddin er-Râzî de bunun mümkün olmadığını söylemiştir.¹⁶¹ Bununla birlikte Cüveynî ve Bâkılânî'nin ittifak ettiği bilgi tarifi şöyledir: “İlim, bilgiye konu olan şeyi olduğu gibi bilmektir.”¹⁶² Abdulkâhir el-Bağdâdî ise “ilim hayatla nitelenen varlığın, sayesinde âlim olduğu bir sıfattır”¹⁶³ şeklinde tarif etmektedir. Eş'ârî tarafından yapılan bir tanım ise şöyledir: “Bilgi, bilinenin olduğu gibi idrak edilmesidir.”¹⁶⁴ Ancak bu tanım, Mâtürîdîliğin oluşumunda etkin rol oynayan Nesefî tarafından bazı gerekçelerle eksik ve hatalı bulunmuştur. Şöyle ki; Nesefî “idrak” lafzının birçok anlama gelen müşterek bir lafız olduğunu belirtmekte ve eğer insan bir şeyi kavratsa “idrak etti” teriminin kullanılacağını söylemektedir. Hâlbuki Allah idrak edilemez, ancak bilinir. Dolayısıyla Allah ihata edilemeyeceğine göre böyle bir tanım onun için geçerli olamaz.¹⁶⁵ Mutezile ise bilgiyi inançla eş değer kabul etmektedir. Onlar bilgiyi; ‘bilgi imandır’ şeklinde tanımlamaktadır. Ancak bu tanım Mâtürîdîler ve Eş'ârî'ler tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Bunun sebebi; bu tanımın Allah'ın bilgisi için uygun olmamasıdır. Çünkü bu tanıma göre bilgi inanç olsaydı, o zaman bilen kişinin inanan olması icâb ederdi. Oysa Allah bilendir, ancak inanan değildir. Binaenaleyh bilginin inanç olarak tarif edilmesi uygun değildir.¹⁶⁶

Mâtürîdî ise bilgiyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Bulunduğu kişiye, mezkûrun apaçık hale gelmesini sağlayan sıfattır.”¹⁶⁷ Bu tanımda geçen ‘mezkûr’ ifadesi, Taftazânî'ye göre; “var olsun veya olmasın, kendisinden bahsedilen her şey”¹⁶⁸ anlamına gelmektedir. Nesefî, Mâtürîdî'nin yapmış olduğu bu tanımın en doğru tanım olduğunu beyan etmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca Nesefî tarafından Mâtürîdî'ye nispet edilen bu

¹⁶¹ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 24; Özcan, **Mâtürîdî'de Bilgi Problemi**, s. 41.

¹⁶² Taylan, **a.g.m.**, s. 160.

¹⁶³ Taylan, **a.g.m.**, s. 160.

¹⁶⁴ Nuri Tuğlu, **Mâtürîdîlik ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019, s. 115.

¹⁶⁵ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁶⁶ Özcan, **Mâtürîdî'de Bilgi Problemi**, s. 43; Tuğlu, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁶⁷ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 24; Özcan, **Mâtürîdî'de Bilgi Problemi**, s. 45; Tuğlu, **a.g.e.**, s. 116-117.

¹⁶⁸ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 24; Özcan, **Mâtürîdî'de Bilgi Problemi**, s. 50.

¹⁶⁹ Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, Cilt I, s. 11; Özcan, **Mâtürîdî'de Bilgi Problemi**, s. 46.

tarif, Mâtürîdîyye mezhebine mensup müelliflerin hemen hepsi tarafından benimsenmiştir.¹⁷⁰

Bilginin tanımı hakkında kitabında oldukça geniş bilgilere yer veren ve Mâtürîdî'nin bilgi tanımını etraflıca inceleyen Hanifi Özcan, Mâtürîdî'nin yapmış olduğu tarifi özetle şu anlama geldiğini ifade etmektedir. “Bilgi, (insan, cin, melek vb.) her kimde bulunursa, ona, (var olsun veya olmasın) düşünülebilen her şeyin, (tam bir açıklıkla) açık ve seçik hâle gelmesini sağlayan bir sıfattır.”¹⁷¹

‘Bilginin kaynağı nedir?’ sorusunun cevabına gelince; bilginin kaynakları genellikle ‘bilgi edinme yolları’ (esbâbü’l-îlim) adı altında incelenmiş ve “bunlar sıhhatli işleyen duyular, sağlıklı akıl ve doğru haber şeklinde tespit edilmiştir.”¹⁷² Bilgi kaynaklarından biri olması yönüyle akla çok fazla önem veren Mutezile bir tarafa bırakılırsa, ‘bilgi edinme yolları nelerdir?’ sorusuna ve hatta konusuna Mâtürîdî’den önceki mütekellimlerin, etraflıca önem verdikleri söylenemez. Mâtürîdî’den (ö. 333/944) sonra ise, bilgi meselesi diğer kelâmcılar tarafından müstakil başlıklar altında detaylıca incelenmeye başlamıştır.¹⁷³

2.1.2. Bilgi Kaynakları

Belirttiğimiz gibi bilgi kaynakları genel olarak “bilgi edinme yolları” başlığı altında incelenmiş olup bunlar sağlam duyular, selim akıl ve doğru haber olmak üzere toplamda üç tane olarak tespit edilmiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de aynı anlamı ifade edip farklı lafızlar kullanmak sûretiyle, bilgi kaynakları olarak “nesnelerin ve olayların gerçekliklerinin (hakâiku’l-eşyâ) bilinmesine götüren yollar idrak, haberler ve istidlâlden ibarettir”¹⁷⁴ demektedir.

2.1.2.1. Duyular

Duyular, İslam terminolojisinde “havâs” kelimesiyle ifade edilmiş olup genellikle “havâs”, “havâs-ı hams” ve “havâs-ı selîme” gibi başlıklar altında incelenmiştir. Bu kelime, duyma yetisi ve kabiliyeti manasına gelmektedir. Dolayısıyla duyular bilgi değil

¹⁷⁰ Kahraman, *Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü*, s. 24; Daha geniş bilgi için bkz. Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, s. 39-54.

¹⁷¹ Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, s. 53.

¹⁷² Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, s. 73-74; Taylan, *a.g.m.*, s. 165.

¹⁷³ Taylan, *a.g.m.*, s. 165.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 83.

bilgi elde etmemizi sağlayan araçlardır. Genel olarak duyular; dokunma, tatma, koklama, işitme ve görme olmak üzere toplamda beş tane olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁵

İmam Mâtürîdî de duyuları ifade ederken “‘ıyân” ve “havâs” kelimelerini kullanmaktadır. Bu iki kavram anlam bakımından birbirlerine yakın görünseler de muhteva açısından birbirlerinden farklıdırlar. Binaenaleyh bu iki kavramın içeriğinin açıklanması faydalı olacaktır.

Havâs terimi beş duyuyu ifade etmektedir. His kelimesi ile de kullanılan bu kavram sadece beş duyuya karşılık gelerek anlam itibariyle daha dardır.¹⁷⁶

‘ıyân terimi ise anlam itibariyle “müşâhede etmek”, “göz ile görmek” manasına gelmektedir. Ancak bu kavram Mâtürîdî’nin bilgi anlayışında içerik açısından daha da genişlemekte ve “görme” duyusu dışındaki diğer duyuları da ihtiva etmektedir. Dolayısıyla onun anlayışına göre bütün duyular, “‘ıyân” kavramına karşılık gelmektedir. Bu itibarla, anlam bakımından havâs kavramı daha dar ‘ıyân kavramı ise daha geniştir diyebiliriz. Çünkü Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd’teki ifadelerinden anlaşıldığına göre havâs terimi sadece beş duyuyu bildirmek için kullanılırken ‘ıyân terimi, “hem beş duyu, hem de iç duyu ve iç gözlemi ifade ettiği gibi, ayrıca hayvanların duyu ve içgüdülerini de ifade etmektedir.”¹⁷⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Mâtürîdî’nin bilgi anlayışında ‘ıyân, hem dış dünyayı hem de iç dünyamızı bilmeye ve öğrenmeye yarayan, önemi göz ardı edilemeyecek bir bilgi kaynağıdır.¹⁷⁸

Mâtürîdî, duyuların (‘ıyân) bilgi kaynağı olduğunu reddeden kimsenin herkes tarafından inatçı kabul edileceğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre duyuların bilgi kaynağı olarak kabul edilmemesi, haz ve eleme götüren nesnelere hissedilen hayvanların tabiatıyla bile uyumlu değildir. Çünkü her hayvan mevcudiyetini korumaya ve sürdürmeye faydalı olacak şeylerin farkındadır. Ayrıca Mâtürîdî, duyuların idrakini reddeden kişi ile tartışmaya girilmemesi gerektiği konusunda ittifak halinde olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte bu inkârcı kimseye “mizah kabilinden olmak üzere şöyle denebilir: “İnkâr etmekte olduğunu biliyor musun?” Eğer “hayır!” derse (hiçbir

¹⁷⁵ Hayati Hökelekli, “Duyu”, **D.İ.A.**, Cilt 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 8.

¹⁷⁶ Hökelekli, **a.g.m.**, s. 8; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 40; Özcan, **Mâtürîdî’de Bilgi Problemi**, s. 76.

¹⁷⁷ Özcan, **Mâtürîdî’de Bilgi Problemi**, s. 76; Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 84.

¹⁷⁸ Angelika Brodersen, “Mâtürîdî’nin Epistemolojisine Modern ve Geleneksel Yaklaşımlar”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 64-65.

realiteyi kabul etmediğinden) onun inkâr durumu ortadan kalkar; şayet “evet!” derse bu defa da hiç olmazsa inkâr durumu diye bir şeyi kabul etmiş ve bu durum (yani nefiy şeklinde de olsa bir gerçeği kabul etmesi) sebebiyle de duyuların verdiği bilgiyi reddedişini çürütmüş olur.”¹⁷⁹

2.1.2.2. Akıl

İmam Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd'te bilgi kaynaklarından bahsederken duyular, haberler ve akıl şeklindeki sıralamayı gözeterek açıklamalarda bulunmuştur.¹⁸⁰ Ancak biz burada önemli bir bilgi kaynağı olan aklın açıklamalarını, haberden önce getirmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Çünkü haber konusu, daha sonra detaylıca inceleyeceğimiz başlıkla yakından ilişkilidir.

Mâtürîdî'nin bilgi kaynakları içerisinde büyük bir önem atfettiği akıl; sözlükte, “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak”¹⁸¹ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca aklın, “doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayırmada, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri”¹⁸² belirlemede çok önemli bir görevi vardır.

Mâtürîdî, dinin tanınması için nakil ve akli esas yöntem olarak kabul etmektedir. O, “bilinmelidir ki dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtalar iki olup biri nakil, diğeri de akıldır”¹⁸³ diyerek, özellikle kelâmî problemleri çözerken sıklıkla akla, istidlâle, içtihada ve kıyasa başvurmuştur. Bu ifadesinden her ne kadar bilginin kaynaklarını ikiye indiriyor gibi anlaşılabilirse de, bilgi kaynakları başlığında söylediğimiz gibi Mâtürîdî'ye göre bilgi kaynakları; duyular (‘ıyân), haber ve akıl (nazar) olmak üzere toplamda üçtür. O'na göre bilgi kaynakları üç tane olarak görünse de duyular ve haberlerden edinilenlerin bilgi olarak kabul edilmesi, aklın hakemliğinden geçtiği için, bazılarınca hepsinin aklın altında sıralanacağı görüşü dile getirilmektedir.¹⁸⁴ Dolayısıyla bu anlayışa göre akıl, Mâtürîdî'nin kelâm anlayışında önemli bir yer işgal etmekte ve

¹⁷⁹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 84-85.

¹⁸⁰ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 84-91.

¹⁸¹ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, **D.İ.A.**, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 238.

¹⁸² Bolay, **a.g.m.**, s. 238.

¹⁸³ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 79.

¹⁸⁴ Hülya Alper, “Mâtürîdî Epistemolojisinin Temeli Olarak Akıl”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 31.

hatta onun düşünce dünyasına şekil veren en önemli kavramlardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁵

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'te bilgi edinmek için akıl yürütmenin gerekliliğini ve diğer iki bilgi kaynağının doğruluğunun tespit edilmesinde, akla zaruri bir ihtiyaç duyulduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanır. Onlardan biri gerek duyu gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlâle olan zaruri ihtiyaçtır. Bu da duyulardan uzak bulunan ya da hacimsiz veya çok küçük hacimli olan nesnelere söz konusudur. Ayrıca gelen haberin yanılmaya ihtimali bulunan veya bulunmayan türüne dâhil olduğunun belirlenmesi, bundan başka peygamberlerin mucizeleriyle sihirbaz ve diğerlerinin el çabukluğu ile yaptığı göz boyamanın ayırt edilmesi ve bir de mucizelerin tam anlamıyla tanınması yani gösterilen fevkalâdeliklerde düşünülebilecek beşeri yeteneklerin hesaba katılması ve onları gösterenlerin genel davranışlarının göz önünde bulundurulması gibi hususlarda akıl yürütmeye ihtiyaç vardır; tâ ki gerçek bütün aydınlığı ile, bâtıl da zulmetiyle ortaya çıksın. Nitekim Allah, kendi katından olduğu hârikulâde delillerle sabit olmuş şeyleri bu akıl yürütme yöntemine bağlı olarak delillendirmiştir; meselâ insanların ve cinlerin benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı Kur’ân gibi.”¹⁸⁶

Mâtürîdî bu açıklamalarına devamla Kur’ân’dan akıl yürütmeyi (istidlâl) emreden birçok ayetten¹⁸⁷ bahsetmekte ve bu ayetlerde emredilen akıl yürütme yönteminin insanları hakikate götüreceğini, onları en doğru yola ileteceğini haber verdiğini belirtmiştir.¹⁸⁸

Mâtürîdî, nesnelere meşru olması veya olmaması, insan eylemlerinin iyi veya kötü oluşu,¹⁸⁹ eşyanın güzelliği veya çirkinliği hakkında hakikatin açığa çıkabilmesi

¹⁸⁵ Alper, “Mâtürîdî Epistemolojinin Temeli Olarak Akıl”, **a.g.e.**, s. 31; Bu görüşün eleştirisi için bkz. Y. Şevki Yavuz, “Mâtürîdî’de Akıl-Nakil İlişkisi ve Hadisin Konumu”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 77.

¹⁸⁶ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 86-87.

¹⁸⁷ **Kur’ân**, Fussilet Sûresi, Âyet 53-54; Gâşiye Sûresi, Âyet 17-20; Bakara Sûresi, Âyet 164; Zâriyât Sûresi, Âyet 20-21.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 87; Talip Özdeş, “Mâtürîdî’nin Te’vîl Anlayışında Aklın Yeri”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 266-268.

¹⁸⁹ Ahmet Akbulut, “Fiile Dönüşen Bir Yeti Olarak Akıl”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 75.

için, her konuda akıl yürütmeye ihtiyaç olduğunu ve bu konuda nihaî kararın akıl olacağını savunmuştur.¹⁹⁰

Mâtürîdî, gerek Allah'ı gerek O'nun emirlerini bilmenin ancak akıl yürütme (istidlâl) ile idrak edilebilecek kesbî-iradî bir olgu (araz) olduğunu iddia etmiştir. Çünkü Mâtürîdî'ye göre Allah kulunun içyapısına, aklını kullanması için esas alacağı ve mevcudiyetinin bel kemiğini oluşturan farklı fizyolojik ve psikolojik haller tevdi etmiştir.¹⁹¹

Mâtürîdî, akıllı ilâhî bir emanet olarak kabul etmekte ve tefekkür eden, akıl yürüten bir insanın hangi durumda ve hangi şartta olursa olsun, sonuç itibarıyla kârda olacağına ve bununla birlikte düşünen kişinin kendisine sağlayacağı üç faydadan şöyle bahseder: “ 1) Onun düşüncesi ya kendini, yaratılmış olduğu ve iyi davranışına mükâfat, kötü davranışına ise ceza ile karşılık veren bir yaratıcısının bulunduğu şuuruna erdirecektir; bu sebeple kişi yaratıcısının gazabını celbeden şeylerden sakınır, O'nun rızasına götüren davranışlara yönelir ve böylelikle mutluluk bulup dünya ve âhiret şerefine nâil olur; 2) Veya düşüncesi onu sözünü ettiğimiz hususları reddetmeye götürür ve bu durumda çeşitli dünya zevklerinden faydalanır; göreceği ceza ise onu ahrette bekleyedursun; 3) Ya da kişinin istidlâli onu, davet edildiği gerçeğin iç yüzünü anlama kapısının kapalı olduğu sonucuna götürür; bu durumda da gönlü huzura kavuşur ve zaman zaman zihnine gelebilecek fikirlerin doğuracağı korku ortadan kalkar. Hulâsa istidlâlden ayrılmayan bir insan düşünce eyleminde her açıdan kârlı olduğunu anlamakta gecikmez.”¹⁹²

Mâtürîdî, akıl yürütmeyi inkâr eden kimseyi, akıl yürüterek akıllı inkâr etmeye çabaladığını ve bunun sonucunda kendi ile çelişerek tutarsız bir görüş beyan ettiğini söyleyerek kınamaktadır.¹⁹³ Çünkü münkirin elinde, reddettiği şeyi kullanmaktan başka çaresi yoktur. Bu da sözü edilen kişinin sözlerinin tutarsız olduğunu ve kendisinin tenakuza düştüğünü göstermektedir.

Aklın mutlak olarak bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi meselesine gelince; Mutezilenin büyük bir kısmı, Peygamberler tarafından getirilen vahiy (nakil) bilgilerine

¹⁹⁰ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 88.

¹⁹¹ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 221.

¹⁹² Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 220. (Bu alıntı, **Kitâbü't-Tevhîd** Tercümesinin 280 ve 281. sayfasından aynen aktarılmıştır.)

¹⁹³ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 87.

muhtaç olduğunu kabul etmekle birlikte, akli mutlak bir bilgi kaynağı olarak görmüşler ve akla, naklin karşısında yanılmaz bir rol vermişlerdir. Buna karşılık Ehl-i Sünnet'in iki büyük simasından Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, dini bilgilerin kaynağı olarak akli değil nakli kabul etmekle birlikte, O'na göre akıl iyiyi ve kötüyü, güzel ve çirkini, doğruyu ve yanlış ayırt edebilse dahi, bu ilkelerin tasdik edilmesini zorunlu kılacak şey vahi'dir. Buna binaen insanın sorumlu oluşu dinin (vahyin) varlığına bağlıdır.¹⁹⁴ Mâtürîdî ise, bilginin elde edilebilmesi için akla büyük görev yüklemekle birlikte, aklın sınırlı olduğunu kabul etmektedir.¹⁹⁵ O'na göre akıl, naklin önüne geçemez. Çünkü akıl, dinî hakikatleri bütünüyle kavramaktan acizdir. Bilginin diğer iki kaynağı olan duyu organları ve haber nasıl sınırlı ise aklın, bilgi elde edebilme gücü ve sahası da sınırlıdır. İşte bunlar aklın, vahye ihtiyacı olduğunu göstermekte ve aklın, naklin gerisinde tutulmasını gerektirmektedir.¹⁹⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî, akli mutlak olarak bilgi kaynağı kabul eden Mutezile ve akla önem vermekle birlikte, dinî bilgilerin kaynağının akıl değil nakil olduğunu söyleyen Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî arasında orta bir yol takip etmiştir.

2.1.2.3. Haberler

Haber, sözlükte “bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin içi yüzünden haberdar olmak”¹⁹⁷ anlamına gelen hubr (hibre) kökünden türemiş bir isimdir. Haberin, terim olarak “geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz, mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış ihtimali bulunan söz”¹⁹⁸ gibi çeşitli tanımları yapılmaktadır.

Hadisçiler ise haberi, “hadis” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanmışlardır. Buna göre haber, Hz. Peygamber'den aktarılan bütün söz, fiil ve takrirler anlamına gelmektedir. Haber ve hadis kavramı arasında bir fark görmeyen bu hadisçiler, hadis ve haberi merfû, mevku'f ve maktû olmak üzere üçe ayırmışlardır. Hadis ile haber kavramını birbirinden ayıran hadisçiler ise hadisi, Hz. Peygamberden nakledilen sözlere

¹⁹⁴ Y. Şevki, Yavuz, “Akıl”, **D.İ.A.**, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 242-246.

¹⁹⁵ Çağfer Karadaş, “Mâtürîdî'nin Akıl-Nakil ve Nesih Anlayışı”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020, s. 98-100.

¹⁹⁶ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 265-270.

¹⁹⁷ Y. Şevki, Yavuz, “Haber”, **D.İ.A.**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 346.

¹⁹⁸ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **Kitâbü't-Ta'rîfât**, Beyrut: Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1983, “hbr” maddesi; Yavuz, **a.g.m.**, s. 347.

tahsis ederken, Hz. Peygamberin dışında Selef'ten gelen sözlere de haber demişlerdir.¹⁹⁹ Ayrıca hadisçiler merfû ve mevkûf olan hadis rivayetini haber diye tanımlarken, Horasan uleması mevkûf hadisi eser, merfû rivayeti ise haber olarak tanımlamışlardır. Buradan hareketle, Horasan bölgesinde yetişmiş olan Mâtürîdî'nin -Mâtürîdîlerin- anlayışında haber, Hz. Peygamber'den nakledilen merfû rivayetlerdir sonucuna varılabilir.²⁰⁰

İmam Mâtürîdî ise haberi, “kendisinde yanlış veya yalan bulunması muhtemel olan söz”²⁰¹ diye tanımlamaktadır. Buna binaen Mâtürîdî'ye göre, kendisine haber verilen bir kişinin, haberin doğruluğu veya yanlışlığı kesinleşinceye kadar, onu ne onaylaması ne de yalanlaması gerekir.²⁰² Mâtürîdî'ye göre haberin bilgi kaynağı olduğunu inkâr etmek, inkâr edenin kendisiyle tenakuza düşeceğinden mümkün değildir. Ayrıca insan kendi adının, soyunun ve hatta insanîyet cevherine ait olan bilgileri, yaşamına veya gıdasına vesile olacak olan bilgileri, evet bunların hepsini ancak kendisine haber verilmesiyle bilebilmektedir.²⁰³

Haberin bilgi edinme yollarındaki önemi, şüpheye yer olmayacak şekilde açıktır. Çünkü haber ile bilgi arasında ayrılmaz bir bağ vardır. İnsanlık tarihinde yazının icadından önce ve hatta yazının icadından sonra bile bu zaman dilimine ait bütün bilgiler, bir toplumdaki diğer bir topluma hep haber yolu ile aktarılmıştır. Dolayısıyla bugün insanoğlunun geçmişten elde etmiş olduğu bilgilerin çoğu haber yolu ile olmuştur. Bütün bunlar, haberin bilgi edinme araçları arasındaki önemini yeterli derecede açıklamaktadır. Ancak haberin fayda verebilmesi için doğru olması gerekir. İşte bu sebeple ilk dönemlerde, haber kavramı mutlak olarak kullanılırken, daha sonraları nakledilen haberin doğru olmasını belirtmek adına kelâm bilginleri, haberin bilgi kaynağı olarak kabul edilebilmesini, gelen haberin doğru olması şartına bağlamışlardır. Bunun sonucunda, “müteâhhir dönemden itibaren bu şartın vurgulanması amacıyla ‘haber-i sâdık’ (gerçeğe uygun haber) terkibi şöhret bulmuştur.”²⁰⁴

¹⁹⁹ Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s. 12; Tuğlu, **a.g.e.**, s. 132.

²⁰⁰ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 133.

²⁰¹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt X, s. 378.

²⁰² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt X, s. 378.

²⁰³ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 84.

²⁰⁴ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 134; Yavuz, “Haber”, s. 346-349.

Bilgi edinme açısından haberin önemini çok iyi anlamış olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de Kitâbü't-Tevhîd'te bilgi edinme yolları başlığı altında, haberin önemine dikkat çekmiş ve haberin bilgi vasıtası olarak kabul edilmesinin aklî bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵ Hüseyin Atay'ın da belirttiğine göre, Mâtürîdî'nin kelâm ilmine en büyük katkısı bilgi kuramını sistemli bir şekilde ilk defa kurmuş olması ve haberi de bilgi kaynakları arasında saymış olmasıdır. Onun bu konudaki görüşlerini çok kıymetli bularak aynen aktarmayı uygun buluyoruz. Atay, Mâtürîdî'nin bilgi kuramı ve hadisi bilgi kaynakları arasında zikredişini şu cümlelerle açıklamaktadır: “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin bence kelâm ilmine en önemli katkısı, bilgi teorisini sistemli bir şekilde ilk defa ortaya koymuş olması ve haberi de bilginin kaynakları arasına almış olmasıdır. Ondan önce, bilgi kuramında haberi bir bilgi kaynağı olarak alana rastlamadım. Aslında haber, kulakla veya gözle (kitapla) olacağı için beş duyunun içine girer. Ancak insanın beş duyusuyla elde ettiği bilgi, doğrudan bir bilgidir. Haber ise, başkasının deneyiminden geçen, vasıtalı bir bilgidir. İnsan beş duyu ile elde ettiği bilgiyi kontrol etmekle yükümlü olduğu gibi, haberi de (kulak veya gözle) kontrol etmekle sorumlu olması, haberin bilgi kaynağı olmasının reddini gerektirmez. Mâtürîdî'nin, haberi de bilgi kaynağı olarak görmesindeki amacı, vahiyle gelen bilgiyi de bir bilgi kabul edilmesini sağlamak veya en azından tartışmaya alınmasını önermektir. Doğrusu Kur'ân'da 'oku' demekle başkasının bilgisinin de okunmasını ve karşılaştırma yaparak sonuca varılmasını önermektedir. Mâtürîdî, bilgi kuramına bilgi kaynağı olarak haberi almasında Kur'ân'ın 'oku' emrinden etkilenmiş olduğu düşünülebilir.”²⁰⁶

Kitâbü't-Tevhîd detaylıca incelendiğinde her çeşit haberin, Mâtürîdî'nin 'haber' olarak tanımladığı kavramın içinde kabul edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Mâtürîdî, bilgiye kaynaklık eden haberle, sadece Kur'ân ve Sünnet'i değil, aynı zamanda geçmiş ile ilgili veya herhangi bir konu hakkında bilgi veren her türlü doğru haberi kastetmektedir.²⁰⁷ Ayrıca o, haberi kaynağı açısından ikiye ayırmaktadır. Birinci çeşit haberin kaynağı Allah'tır ve peygamberler aracılığı ile bize ulaştırılmıştır. Bu kısım habere vahiy denilir. İkinci çeşit haber ise, insanlardan bize nakledilen haberlerdir. Bu kısım haber de bize nakledilme şekline göre mütevâtir ve âhad haber olmak üzere ikiye

²⁰⁵ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 59-60.

²⁰⁶ Hüseyin Atay, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018, s. 189.

²⁰⁷ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 59-60; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 41.

ayrılır. Binaenaleyh Mâtürîdî, diğer kelâm bilginlerinden farklı olarak, kendine has bir anlayışla haberi; genel haberler, resûlün haberi (haberu'r-resûl) ve resûlden gelen haberler (haber mine'r-resûl) -ki mütevâtir ve âhâd haber bu türdendir- olmak üzere üç bölüme ayırdığı anlaşılmaktadır.²⁰⁸

2.1.2.3.1. Genel Haberler

Genel haberlerden kastın dil, nesep, tarih, coğrafya, siyaset ve sanat gibi çeşitli konularda sonraki çağa aktarılan bilgi içerikli haberler olduğu açıktır. Bu tür haberlerin -doğru olmaları şartıyla- insanlık için çok önemli bir bilgi kaynağı olduğu ise, inkârı mümkün olmayacak şekilde gerçektir. Mâtürîdî'ye göre bir kişinin soyunun, adının, öz mahiyetinin, sahip olduğu insaniyet cevherinin, insanın yaşantısına ve gıdasına araç olacak şeylerin, insanın hayatta kalması için gerekli olan şeylerin ve aklın tek başına kavramaktan aciz olduğu iyilik ve kötülüğün ne olduğunun²⁰⁹ öğrenilmesi ancak haber yolu ile edinebileceğimiz hususlardır. Bununla birlikte eczacılık, tıp, savaşlar ve benzeri şeyler hakkında bir şeyler öğrenebilmemiz de ancak haberler vasıtası ile mümkündür.²¹⁰

Mâtürîdî, haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmeyip, inkâr etmeyi küfrân-ı nimet olarak düşünmektedir. “Konuşabilir olmak ve söyleneni anlamak gibi insanı temelden övülmeye değer kılan ve ona hayvanlardan üstün bir statü sağlayan Allah'ın büyük nimetine karşı nankörlük.”²¹¹ Bu da kibir ve inadin nihaî noktasıdır.

2.1.2.3.2. Resûlün Haberi (Haberu'r-Resûl)

Mâtürîdî, bilgi kaynağı içerisinde haberlerin de kabul edilmesinin aklî bir zorunluluk olduğunu ispatladıktan sonra, peygamberlerin Allah'tan getirmiş olduğu haberlerin de benimsenmesinin zaruri olduğunu söylemektedir.²¹² Çünkü peygamberlerin Allah'tan getirdikleri haberler, doğru (haber-i sâdık) haberlerdir. Nitekim Mâtürîdî, yeniden dirilmenin gerekliliğini ispatlarken şu ifadelere yer vermektedir: “Yeniden dirilmenin gerekliliği sadık haberlerle sabittir. Bunlar,

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 84-86; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 41-44. Mâtürîdî hakkında önemli çalışmalar yapan Kutlu, *Kitâbü't-Tevhîd*'e farklı bir açıdan yaklaşarak, Mâtürîdî'nin böyle bir ayrıma gittiğini tespit etmiştir.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 84-86.

²¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 285.

²¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 84.

²¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 85.

doğrulukları açıkça ortaya çıkmış olan peygamberlerin haberleridir.”²¹³ Peygamberler de mucizelerle desteklenmiş olmaları hasebiyle, onların Allah’tan getirdiği haberler, akıl tarafından doğrulanmıştır. Çünkü Mâtürîdî’ye göre bir haberin doğruluğu veya yanlışlığı akıl yolu ile tespit edilebilmektedir.²¹⁴ Buna binaen Mâtürîdî’ye göre, peygamberlerin getirdiği haberlerden daha doğru anlaşılıp kalbi mutmain edecek bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir haberi inkâr eden kişi zorluk çıkarmak istemesi, kibir ve inatçılığı sebebiyle inkâr etmektedir.²¹⁵

Mâtürîdî’nin görüşleri ve düşünceleri ancak eserleri detaylı olarak incelendiğinde gün yüzüne çıkmaktadır. Çünkü Mâtürîdî’nin düşünceleri eserlerinin farklı noktalarına serpilmiş gibidir. Buna binaen, Mâtürîdî’nin âyetleri yorumlarken kullanmış olduğu ifadelerden, özellikle de resûlün haberi ile alakalı açıklamalarından anlaşıldığına göre, onun resûlün haberi ile kastettiği şey, Kur’ân’dır. Çünkü Kur’ân, Mâtürîdî’ye göre aklî bir mucizedir. Hz. Peygamber’in mucizelerinden bahsederken kullanmış olduğu; “Resûlullah’ın mucizeleri ise hem duysal (hissî) hem de aklî (bilgisel) idi. Duyusal mucizeleri, ayın yarılması, parmaklarının arasından suyun fişkırması, zehirlenmiş olan koyunun dile gelmesi, bir aylık yolu bir gecede katetmesi ve daha başka mucizelerdir ki bunların sayısı çoktur. Bu saydıklarımızın hepsi hissî mucizelerdi. Aklî mucizelere gelince, aralarında bulunuyorken içlerinde fesâhat, belagat ve hikmet sahibi kimseler olduğu halde Resûlullah’a indirilen bu Kur’ân’dır”²¹⁶ ifadeleri, onun bu görüşünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân aklî bir mucize olup, içerdiği bilgiler mutlak ve doğrudur. Buna binaen Mâtürîdî’ye göre Kur’ân’ın dışındaki, akli delillere ve Kur’ân’a aykırı düşen her haberin reddedilmesi gerekir.²¹⁷

2.1.2.3.3. Resûlden Gelen Haber (Haber mine’r-resûl)

Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd’te, (الأخبار التي تصل إلينا من الرسول) –Peygamber’den bize gelen haberler- olarak tarif ettiği Resûlden gelen haberler, mütevâtir ve âhâd haber olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir.²¹⁸

²¹³ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt XI, s. 184.

²¹⁴ Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 85.

²¹⁵ Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 85.

²¹⁶ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 308.

²¹⁷ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt XIV, s. 113.

²¹⁸ Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 59-62.

2.1.2.3.3.1. Mütevâtir Haberler

Sözlükte “araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek”²¹⁹ manasındaki ‘vetr’ kökünden türeyen ‘mütevâtir’, fıkıh usûlü ve kelâm ilminde, doğruluğu bilgisini kendisi veren haber²²⁰ şeklinde tarif edilmiştir.²²¹

Hadis ilminde ise; “Baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar sayıdaki kişilerin rivayet etmiş olduğu hadis”²²², şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tanımlarla birlikte genel olarak mütevâtir haber, “yalan söylemek üzere ittifak etmelerini aklın imkânsız gördüğü bir topluluğun verdiği haberdır”²²³ şeklinde tanımlanmıştır. Ancak Mâtürîdî, bu tanımdan farklı olarak mütevâtir haberi, yanılma ve yalan söyleme ihtimali bulunan kişilerin aracılığıyla, Peygamber’den bize gelen haberler olarak tanımlamaktadır. O, mütevâtir haberin vasfını şu cümleleriyle açıklar: “Peygamberlerden bize ulaşan haberler yanılmaları ve yalan söylemeleri muhtemel bulunan kişilerin dilinden ulaşmaktadır, çünkü onlar (peygamberlerde olduğu gibi) doğruluklarını ve mâsumiyetlerini kanıtlayacak herhangi bir delile veya belgeye sahip değillerdir. Böyle bir haberin gereği incelenmeye alınmasıdır. Şayet bu haberin yalan olmasına hiçbir şekilde ihtimal verilmiyorsa, kendisine böyle bir haber ulaşan kimsenin yapması gereken şey, bu haberi ismet sıfatına sahip birinden (peygamber) bizzat duyduğu bir söz gibi telakki etmesidir, işte mütevâtir haberin vasfı bundan ibarettir.”²²⁴

Mâtürîdî, bu açıklamalarıyla, içerisinde hiçbir şekilde yalan ihtimali barındırmayan bir haberin, mütevâtir haber vasfını kazanacağına işaret etmektedir. Böylece o, bu vasfa sahip haberin (mütevâtir) kabul edilmesi gereken kesin bir bilgi ifade edeceğini belirtmektedir.

Bütün bunlara ilaveten ona göre, mütevâtir haberin kesin bilgiyi gerektirebilmesi için, haberin işitme ve görme gibi duylara dayanan bir haber olması gerekir. Dolayısıyla mütevâtir haberin, doğru bilgiyi verebilmesi için salt güvenilir bir biçimde

²¹⁹ İbn Manzur, **Lisânü'l-‘Arab**, Cilt V, ‘v-t-r’ maddesi.

²²⁰ H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, **D.İ.A.**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 208.

²²¹ Detaylı bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, **Hadis İstılahları**, Ankara: AÜİFY, 1985, s. 445.

²²² Aydınli, **a.g.e.**, “Mütevâtir”, maddesi, s. 232.

²²³ Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 87; Yavuz, “Haber”, s. 348.

²²⁴ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 85.

rivayet edilmesi yeterli olmamaktadır.²²⁵ Nitekim Mâtürîdî, “*Ve Allah’ın elçisi Meryem oğlu İsa’yı öldürdük, demelerinden dolayı (onlara lânet ettik ve onları hor duruma düşürdük). Hâlbuki onlar, İsa’yı öldürmediler de asmadılar da*”²²⁶ meâlindeki âyette, Hz. İsa (a.s)’in öldürülmesiyle ilgili rivayetleri değerlendirirken, bu olayın altı veya yedi kişi tarafından dillendirilerek çabucak yayıldığını -diğer bir ifade ile mütevatir seviyesine ulaştığını- belirtmektedir. Ancak mütevatir haberin de hatalı ve yalan olma ihtimalinin olduğunu söylemekte ve bunun sonucunda gözlem ve duyuya dayanmayan bir haberin içine hata ve yanılmanın karışabileceğini ifade etmektedir.²²⁷ Zira Hz. İsa’nın öldürüldüğü ile ilgili hadisede bu durum kendini göstermektedir. Şöyle ki, sayıca fazla bir grup tarafından Hz. İsa’nın öldürüldüğü söylenmiş ancak gözlem ve duyuya dayanmadığı için böyle bir haberin daha sonra yalan olduğu ortaya çıkmıştı. İşte bu şekilde, bu haber, her ne kadar çoğunluk tarafından dillendirilse bile, gözlem ve duyuya dayanmadığı için içerisinde hata ve yalan barındırmış neticede kesin bilgiye ulaştıramamıştır. Mâtürîdî de bu tür haberlerin mütevatir vasfının olmadığı belirtmiştir.²²⁸

Mâtürîdî, Bakara Sûresinin 180. âyetin’de yer alan vasiyet konusunu açıklarken, mütevatir haberin, biri rivayet açısından mütevatir diğeri de amel edilmesi açısından mütevatir olmak üzere iki kısma ayrıldığını ima etmekte ve “*Varise vasiyet yoktur*”²²⁹ hadisinin, rivayet açısından âhad amel etme açısından mütevatir olduğunu belirtmektedir. Mâtürîdî konu ile ilgili yaptığı açıklamalarıyla, nakledilen bu rivayetlerin haber-i vâhid olduğunu vurgulamakla beraber, amel edilmesi yönünden mütevatir olabileceğini kabul etmiş ve bu hüküm ile amel edileceğini belirtmiştir.²³⁰

Mütevatir haberin vasfı konusunda bazı âlimler, bu haberi rivayet edenlerin sayısını göz önünde bulundururken, bazıları da gelen haberin kalbi tatmin edip şüpheye yer bırakmayacak şekilde kesin bilgi ifade etmesine bağlamışlardır.²³¹ İmam Mâtürîdî

²²⁵ Özcan, **Mâtürîdî’de Bilgi Problemi**, s. 85.

²²⁶ **Kur’ân**, Nisâ Sûresi, Ayet 157.

²²⁷ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt IV, s. 100.

²²⁸ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt IV, s. 100-103.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Cilt IV, Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsu’l-Arabî, t.y, s. 186; Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, **Câmi’u’t-Tirmîzî**, Ahmed Muhammed Şâkir (thk.), Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsu’l-Arabî, t.y, “Vesâyâ”, 5; İbn Mâce el-Kazvîni, **Sünen**, Muhammed Fuâd Abdulbâkî (thk.), Beyrut: Dâru’l-Fikr, t.y, “Vesâyâ”, 5; Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, **Sünen**, Fevâz Ahmed Zemerlî (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-Arabiyye, t.y, “Vesâyâ”, 38.

²³⁰ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 333-334.

²³¹ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 143-146.

de, bir haberin mütevâtir derecesine ulaşabilmesi için asgari bir rakam vermemekte ve dikkate değer olanın, haberin kesin bilgi ifade ediyor olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte o, Nisa Sûresi 157. ve 158. âyetlerinin açıklamalarına yer verirken, Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerilmesi olayı hakkındaki rivayetleri değerlendirmiş ve Hz. İsa'nın öldürüldüğü haberinin altı veya yedi kişi tarafından yayıldığını belirtmiştir. Bu itibarla bu sayıda kişi tarafından nakledilen haberler, Mâtürîdî'nin anlayışında âhad haber olarak kabul edilmiştir.²³² Ancak yine de Mâtürîdî'nin anlayışında, “bir haberin mütevâtir olabilmesi için, rivayet edenlerin sayısının altı veya yediden fazla olması gerekir” yargısında bulunmamız pek isabetli görünmemektedir. Çünkü bu görüşü destekleyecek herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Bu ifadelerden ve Mâtürîdî'nin açıklamalarından anlaşılacağı kadarıyla, sonuç olarak Mâtürîdî, bir haberin mütevâtir olabilmesi için rivayet eden kişi sayısından çok gelen haberin kişide kesin bilgi oluşturup, itmi'nan meydana getiriyor olmasına dikkat etmektedir.

2.1.2.3.3.2. Âhâd Haberler

Arapça ‘bir’ anlamına gelen ‘vâhid’ kelimesi ile haber kelimesinin terkibi sonucu oluşmuş olan haber-i-vâhid, “bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber”²³³ anlamına gelmektedir. Haber sözcüğü, ‘vâhid’ kelimesinin çoğulu olan ‘âhâd’ ile beraber kullanıldığında ise haberu'l-âhâd (âhâd haber) terkibi ortaya çıkmakta ve “birden fazla kişinin rivayet ettiği haber”²³⁴ anlamına gelmektedir. Fakat bu iki terkip, usûl kitaplarında genellikle birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.

Haberler, ilk dönemlerde genellikle mütevâtir ve âhâd haber olarak iki kısımda incelenmiş ve tevâtür derecesine ulaşamayan haberler, âhâd haber olarak adlandırılmıştır. Mâtürîdî de, âhâd haberi (haber-i vâhid), kesin bir ilim olmasında ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan bu haberin bir hak olduğunu kabul etmek konusunda, mütevâtir derecesine ulaşmayan haberler olarak tanımlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre haber-i vâhid ile amel etmek veya etmemek gibi iki alternatif söz konusudur. O, haberin yalan olma olasılığına rağmen detaylı araştırma neticesinde zannı

²³² Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt IV, s. 100-102.

²³³ Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, **D.İ.A.**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 349.

²³⁴ Ertürk, **a.g.m.**, s. 350.

galip ile amel edileceğini belirtir. Bu durum da, râvilerin durumlarının detaylıca araştırılmasına ve gelen haberin içeriğinden çıkarılacak sonucun incelenerek, kesin bilgi ifade eden bir nassla karşılaştırılması neticesinde, uygunluğunun tespit edilmesine bağlıdır. Bu işlemde sonra yapılacak şey, ağır basan tarafla yani almak veya bırakmak şeklinde olup bu şıklarından biriyle amel edilmesidir.²³⁵

Haber-i vâhidin kesin bilgi ifade edip etmediği, neticede dinde delil olarak kabul edilip edilemeyeceği konusu mezhepler arasında tartışmalı²³⁶ olmakla birlikte, “âhâd haberlerin kesin bilgi ifade etmediği ve itikadî konularda kullanılmayacağı fikri, pek çok kelâmcı tarafından kabul görmüştür.”²³⁷ Mâtürîdî de; “haber-i vâhid amel etmek için bilgi ifade eder, fakat şahitlik (itikad) için bilgi ifade etmez”²³⁸ demek sûretiyle ilmi, amel ilmi (‘ilmü’l-amel) ve şehâdet ilmi (‘ilmü’ş-şehâde) olarak iki kısma ayırmış ve haber-i vâhidin sadece amelî konularda bilgi değeri ifade ettiğini belirtmiştir.²³⁹

Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da bazı ayetlerin açıklamalarına yer verirken, ahâd haber ile amel edilmesinin gerekliliğinden bahseder.²⁴⁰ Fakat o, haberin kabul edilmesini, râvilerin fasık olmayıp, âdil olmaları şartına bağlamıştır.²⁴¹ Ayrıca Mâtürîdî’ye göre, “peygamberle karşılaşan herkesin rivayetini kabul etmek gerekmez; çünkü böyle kimselerin de rivayet uydurmaları, aktardıkları mutat şeyleri dinleyicilerine dinî bir görevmiş gibi sunmaları ve onlara uygun gelmeyen rivayetleri reddetmeleri”²⁴² pek âlâ mümkündür. Alâuddîn es-Semerkandî, Mâtürîdî’nin bu sözlerini şu ifadelerle açıklamıştır: “Mezhep imamlarımız, yani Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed, âhâd haberlerin, Kitap, mütevâtir sünnet ve icmâ gibi asıl kaynaklarla karşılaştırılmaları gerektiğini söylemişlerdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde onunla karşılaşan ve onun düşüncesinde olduğunu söyleyen bazı kimseler, kendisinden birçok söz rivayet etmekteydiler. Yüce Allah’ın bildirdiğine göre bu kişiler, münafıklardı. Allah “içlerinden”²⁴³ buyurarak, bu kimselerin rivayetlerinde yalancı olduklarını bildirmiştir.

²³⁵ Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 86.

²³⁶ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 164-170; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 43; Ertürk, **a.g.m.**, s. 350.

²³⁷ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 43.

²³⁸ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt XII, s. 268.

²³⁹ Karadaş, “Mâtürîdî’nin Akıl-Nakil ve Nesih Anlayışı”, s. 100.

²⁴⁰ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt VI, s. 473; Cilt XIV, s. 62-63.

²⁴¹ **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt XIV, s. 62-63.

²⁴² Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 85-86; Özen, “İmam Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün İnşası”, s. 245-246.

²⁴³ **Kur’ân**, Nisâ Sûresi, Ayet 81.

Bu durum da bize, âhâd haberin asıl kaynaklarla, yaygın ve bilinen hususlarla karşılaştırılmadan kabul edilmesinin zaruri olmadığını göstermektedir.”²⁴⁴

2.2. MÂTÜRÎDÎ’NİN HADİS ANLAYIŞI

Mâtürîdî’nin yaşamış olduğu hicrî III. (IX.) asır, pek çok hadis rivayetlerinin kitaplarda tedvin edildiği bir dönemdir. Özellikle Kutub-i Sitte eserlerinin yazılmış olmasına binaen, hadis ilmi açısından altın çağ kabul edilen bu dönem, bu ilim dalı için önemli kaynakların telif edildiği bir zaman dilimidir. Telif edilen bu kaynakların çoğunluğu ise Mâtürîdî’nin doğup yetişmiş olduğu Mâverâünnehir/Horasan bölgesinin yetiştirmiş olduğu âlimler tarafından kaleme alınmıştır. Hal böyle iken, hadis ilimleri ile alakalı, Mâtürîdî’ye ait herhangi bir eser bulunmamaktadır. Bu durum, Mâtürîdî’nin kaleme aldığı eserlerin genelde Kelâm, Usûl ve Fıkıh ilimleri ile ilgili olmasıyla açıklanabilir. Ancak onun günümüze ulaşmış olan eseri Kitâbü’t-Tevhîd’te, az hadis rivayeti kullanmasına karşılık,²⁴⁵ yine onun günümüze ulaşmış diğer önemli eseri Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da daha fazla hadis rivayeti kullanış olması da dikkat çeken bir husustur.²⁴⁶

Takipçilerinden Neseî’nin bildirdiğine göre Mâtürîdî, hadis ilmini, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî’den almıştır.²⁴⁷ Ayrıca onun öğrencilerinden Ebu’l-Yüsr el-Pezdevî’nin dedesi Abdulkerîm b. Musâ el-Pezdevî’nin (390/1000) hakkında, “Mâtürîdî’den fıkıh ve hadis okudu”²⁴⁸ yargısı, kendisinin hadis okuttuğuna dair bir ipucu vermektedir. Bununla birlikte ilim ortamının bu kadar geliştiği Mâverâünnehir /Horasan bölgesinde, kelâm ve fıkıh usûlü ilimlerinde tartışmasız üstün bir konuma ulaşmış olan Mâtürîdî’nin, hadis ilimlerinde eğitim almış olduğu açığa çıkmaktadır. Çünkü o dönem bilginlerinin, sadece bir ilim dalı ile değil, birden fazla ilimle meşgul oldukları tarihî bilgiler ile sabittir.

Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî’nin hadis ilmindeki hoca silsilesi; Mâtürîdî=>Muhammed b. Mukâtil er-Râzî=>İshâk b. Salih=>Ebû Mutî’ el-

²⁴⁴ Alâuddîn es-Semerkindî, *Şerhu’t-Tevîlât*, v. 36b-37a; Özen, “İmam Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün İnşası”, s. 245-246.

²⁴⁵ Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’te yaklaşık olarak yetmiş beş rivayet kullanmıştır. (Fatih Muhammed Yüksel, “Te’vîlâtü’l-Kur’ân Bağlamında Mâtürîdî’de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 30.)

²⁴⁶ Tuğlu, *a.g.e.*, s. 71.

²⁴⁷ Tuğlu, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴⁸ Tuğlu, *a.g.e.*, s. 69.

Belhî=>Ebû Hanîfe şeklinde sıralanmaktadır.²⁴⁹ Bu silsileden yola çıkarak, Mâtürîdî'nin rivayet zincirine dair bir bakış açısı kazanmamız mümkündür. Özellikle de Ebû Hanîfe'nin –ki bir kısım araştırmacı tarafından Mâtürîdî, Ebû Hânîfe'nin kurmuş olduğu ekolün en büyük temsilcisi olarak kabul edilir-²⁵⁰ sahabeden hadis aldığı kabul edilirse altılı bir isnad, tâbiünden aldığı kabul edilirse de yedili bir rivayet zinciri ortaya çıkmaktadır. Ebû Hânîfe'nin; Âta b. Ebî Rabâh (114/732), Tâvûs b. Keysân (106/724), İkrîme b. Abdillâh (105/723), Amr b. Dînâr (126/744) ve Muhammed b. el-Münkedîr (130/748)²⁵¹ gibi önemli hadis râvîlerinden ders almış olması, Mâtürîdî'nin hadis sahasındaki geniş birikimine işaret etmektedir. Ayrıca Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki âyetlerin yorumunu yaparken çoğu yerde hadis senedini kullanmadan birbirinden farklı rivayetlere yer vermesi onun bu alandaki derinliğini göstermektedir. Bu rivayetler, hocası Muhammed b. Mukâtil er-Râzî ve belki de kaynaklarda isimlerine rastlamadığımız birçok âlim tarafından Mâtürîdî'ye ulaşmıştır.²⁵²

Mâtürîdî, Kur'ân'ı Kur'ân ile yorumlamaya çalıştığı Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinde, âyetleri yorumlarken kullandığı ikinci kaynak, hiç şüphesiz hadis rivayetleridir. O, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen herhangi bir haberin doğruluğuna kanaat getirmesiyle beraber, gelen haberi kullanmaktan asla geri durmamıştır.

Bilgi kaynakları başlığı altında incelediğimiz gibi, Mâtürîdî'nin kendine has oluşturduğu bilgi kuramında, haberin verdiği bilginin doğrulanmasında, akla/istidlâle zaruri bir ihtiyaç vardır. Dolayısıyla o, akla zıt gibi görünen rivayetleri reddetmektedir. Bu durum, onun, bir âyeti yorumlamasında kullanacağı hadis rivayetlerinin sıhhati konusunda, oldukça dikkatli ve tenkitçi davrandığını göstermektedir. Bu anlayışın bir örneğine; Bakara Sûresi'nin 67. âyetini yorumlarken şahit olmaktadır. *“Hani bir zamanlar Musa kavmine: “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor.” demişti. Onlar da: “Sen bizimle alay mı ediyorsun?” demişlerdi. Musa da buna karşı: “Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!” cevabını vermişti.”*²⁵³ Mâtürîdî, bu âyetin izahında, alay etmenin cehaletten kaynaklandığını belirtmekte ve şu ifadelere yer vermektedir: “Allah

²⁴⁹ Tuğlu, a.g.e., s. 69.

²⁵⁰ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 19-20.

²⁵¹ Hatib el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, Cilt XIII, Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1986, s. 323-324.

²⁵² Tuğlu, a.g.e., s. 70.

²⁵³ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 67.

Teâlâ İsrâiloğulları'na bir sığır kesmelerini emretmiş, ancak onun keyfiyet ve mahiyetinin hitap sırasında değil, araştırıp sorma eylemlerinden sonra açıklamıştır. Görmez misin ki haberde, “İsrâiloğulları en basit bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti, ne var ki onlar kendilerine zorluk çıkarmış, Allah da işlerini zorlaştırmıştır”²⁵⁴ denilmiştir.”²⁵⁵ Mâtürîdî, rivayet edilen habere bu şekilde yer verdikten sonra: “Ancak bu (haber) sahih değildir”²⁵⁶ demek suretiyle, âyetlerin bu şekilde sağlam olmayan rivayetlerle tefsir edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bütün bu ifadeler bize, Mâtürîdî'nin güvenilir rivayet ile uydurma/zayıf olanın arasını, büyük bir titizlikle ayırt etme gayreti içinde olduğunu göstermektedir.²⁵⁷

Mâtürîdî, Kur'ân'da aktarılan kıssalar hakkında en güvenilir bilgi kaynağının, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen sahih haberler olduğu kanaatindedir. Çünkü ona göre, Kur'ân'da anlatılan kıssalara, sağlam/güvenilir olmayan bilgiler ilave edilirse, bu durum kıssaların doğruluğunu zedeleyebilir. Bu açıklamalara en güzel örnek olarak, A'râf Sûresi'nin 163. âyetinde geçen İsrâiloğulları ile ilgi olan kıssayı verebiliriz. “*Onlara, deniz kıyısındaki şehrin (halini) sor.*”²⁵⁸ Mâtürîdî, bu ayette yer alan şehir ile ilgili yapılan yorumlara değinmiş ve kendi görüşünü de şu ifadelerle açıklamıştır: “Bazı müfessirler şöyle demiştir: Deniz kıyısında bulunan şehir. Burası Eyle'dir. Başkaları da demiştir ki burası Eriha'dır. Bu şehrin neresi olduğunu biz bilmiyoruz. Bu şehri öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Zira bunu öğrenmede bizim bir yararımız bulunmamaktadır. Eğer buna ihtiyacımız olsaydı Cenâb-ı Hak bunu bize açıklardı.”²⁵⁹ Görüldüğü gibi Mâtürîdî, bu ifadeleri ile asıl dikkat edilmesi gereken şehrin adının ne olduğu değil, şehir halkının yapmış olduğu kötülük ve isyanın sonucunda başlarına gelen musibetten ibret almaları gerektiğine işaret etmiştir. Mâtürîdî, yine aynı sûrenin 73. âyetinde yer alan, Hz. Salih'in (a.s.) mucizesi olarak belirtilen dişi deve ile ilgili nakledilen detaylı haberlerin reddedilmesi gerektiğini ve Yüce Allah'ın bir deveyi mucize kılmasının anlaşılmasının fazla zor olmayacağını belirtmiştir.²⁶⁰

²⁵⁴ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt I, Kahire: Daru'l-Hicr, 2001, s. 348; Ebû'l-Fida İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1982, s. 111.

²⁵⁵ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 153-154.

²⁵⁶ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 155.

²⁵⁷ Tuğlu, **a.g.e.**, s. 74.

²⁵⁸ **Kur'ân**, A'râf Sûresi, Ayet 67.

²⁵⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt VI, s. 89.

²⁶⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt V, s. 407-408.

Dirâyet türü tefsir örneklerinin ilki olan Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Mâtürîdî, hadis rivayetleri kullanmakta ve hadis, onun tefsirinde kaynak açısından önemli bir yer işgal etmektedir. O, daha Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın başında iken, tefsir ve te'vîl ayırımına gitmiş, tefsirin Hz. Peygamber ve âshabına ait olduğunu, te'vîlin ise başkalarının yaptığı yorum olduğunu belirterek, Hz. Peygamber ve âshabını çok önemli bir yerde konumlandırmıştır.²⁶¹ Onun, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın farklı yerlerinde; “Bunlar eğer sabit ise biz de ona kani oluruz, aksi takdirde durur bekleriz.”²⁶² “Ama bunlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'den bir açıklama gelmişse o takdirde o doğrultuda açıklama yapılır”²⁶³ veya “şayet bu hususta Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet varsa onu alırız, aksi takdirde bu gibi iddiaları kabul etmemek en sağlam yoldur”²⁶⁴ ve benzeri ifadeleri, onun hadis rivayetlerine ve de sıhhatine ne derece önem verdiğini göstermek adına yeterlidir.²⁶⁵

Mâtürîdî, âyetleri yorumlarken dilsel analizlere başvurmakta, akla ve reye oldukça geniş bir yetki alanı vermektedir. Bununla birlikte tefsirinde, hadis ve sahabe tefsirine de çok yer vermiştir. Ayrıca âyetleri te'vîl ederken, rivayetleri lâfzen aktarmayıp, mana ile rivayeti ön plana çıkardığı görülmektedir.²⁶⁶ Bu durum onun, mana ile rivayetin caiz olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

O, hadis rivayetlerini, genellikle sened kullanmadan nakletmiştir. Ancak bu, Mâtürîdî'nin, senedsiz rivayetleri delil olarak kullandığı anlamına gelmez.²⁶⁷ Çünkü senedsiz rivayetlere, muhaddis âlimler dışında pek çok ulemanın eserinde sıklıkla rastlanmaktadır. Bunun sebebi, hadis ulemasının, diğer âlimlere göre sened konusunda daha titiz ve dikkatli davranmış olmalarıdır.²⁶⁸

Mâtürîdî'nin, tefsirinde kullanmış olduğu hadislerin büyük bir kısmı, meşhur altı hadis kitabı olarak adlandırılan Kutub-i Sitte ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır. Mâtürîdî, yer verdiği rivayetlerin râvîleri hakkında herhangi bir cerh veya tadil'de

²⁶¹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 3-4; Cilt IX, s. 337; Cilt XI, s. 116.

²⁶² Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt X, s. 419.

²⁶³ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt X, s. 420.

²⁶⁴ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt XVI, s. 138.

²⁶⁵ Yüksel, “**Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği)**”, s. 30-31.

²⁶⁶ Kutlu, “**Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî**”, s. 33.

²⁶⁷ Mairambek Jusupov, “**Mâtürîdî'nin Te'vîlât Adh Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, 2016, s. 68.

²⁶⁸ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 51-52.

bulunmamıştır.²⁶⁹ Ancak o, hadis veya gelen haberle ilgili sıhhat değerlendirmesi yaparak, Kur’ân’a ve selim akla muarız gördüğü rivayetleri reddetmiştir.²⁷⁰

Mâtürîdî, hadis rivayetlerinin bazen tamamını, bazen bir bölümünü ve bazen de sadece manasını vermekle yetinmiştir. İlgili âyetlerde, âyetin nuzûl sebebine, kıraat farklılıklarına, sözlük anlamlarına ve fikhî görüşlere yer vermiştir. Ayrıca o, rivayeti naklettiği kaynakları zikretmeyerek herhangi bir atıfta bulunmamıştır.²⁷¹ Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ı incelediğimizde burada yer alan hadisler, genellikle ta’lîken²⁷² zikredilmiştir.²⁷³ Bazı hadisler temrîz sîgası²⁷⁴ ile kullanılırken, bazı hadisler de cezm sîgası²⁷⁵ ile kullanılıp, mu’allak olarak nakledilmiştir.

Bütün bu açıklamalar ve bilgiler ışığında kısaca diyebiliriz ki, Mâtürîdî, Kur’ân’a ve akla aykırı bulmadığı, yani kendi anlayışına göre herhangi bir problem taşımayan rivayetlerin kabul edilmesi taraftarıdır. Ayrıca o, rivayetlere yer verirken bazen, “eğer sabitse”²⁷⁶ şeklinde ihtiyatlı ifadeler kullanarak tefsirinde hadislerden pek çok delil kullanmıştır. Mâtürîdî’nin bu anlayışı yani âhad haberler hakkında belirlediği bu metot, mezhepler arasında hadis rivayetleri ile ilgili yapılan tekfir meselesine dair önemli bir çözüm sunmaktadır. Zira bu anlayışa göre, hadis rivayetleri -âhad haberler- zan ifade ettiklerinden, içtihat neticesinde bu rivayetler ile amel etmemek, dini bir problem teşkil etmemektedir.²⁷⁷

²⁶⁹ Jusupov, “Mâtürîdî’nin Te’vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği”, s. 69.

²⁷⁰ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt I, s. 153-157.

²⁷¹ Tuğlu, a.g.e., s. 177.

²⁷² **Ta’lîk:** Bir kimsenin hocasından itibaren bir veya birkaç râvîyi yahut bütün râvîleri atarak yahut senedin baş tarafı eksik olarak rivayette bulunmasıdır. (Aydın, a.g.e., “Ta’lîk”, s. 305-306; Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, Ankara: AÜİFY, 1967, s. 72.)

²⁷³ Jusupov, “Mâtürîdî’nin Te’vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği”, s. 107.

²⁷⁴ **Temrîz Sîgası:** Hadisin hocadan muteber bir yolla alınmış olduğunu kesin olarak göstermeyen ve çoğunlukla mechûl fiillerle yapılmış olan edâ sîgası. (Aydın, a.g.e., “Temrîz Sîgası”, s. 317.); Bu konudaki örnekler için bkz. Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 426; Cilt III, s. 118; Cilt XVII, s. 109, 116. Ayrıca bkz. Jusupov, “Mâtürîdî’nin Te’vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği”, s. 108-110.

²⁷⁵ **Cezm Sîgası:** Hadisi başkasına naklederken kullanılan ve onun, hocadan muteber bir yolla alındığını kesin olarak gösteren kalıp, ifade. (Aydın, a.g.e., “Cezm Sîgası”, s. 51; İsmail Lütfü Çakan, “Cezm”, **D.İ.A.**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 513.) Bu konudaki örnekler için bkz. Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 426; Cilt III, s. 114, 117; Cilt XVII, s. 345, 393. Ayrıca bkz. Jusupov, “Mâtürîdî’nin Te’vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği”, s. 108.

²⁷⁶ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt X, s. 398; Cilt IX, s. 64.

²⁷⁷ Yavuz, “Mâtürîdî’de Akıl-Nakil İlişkisi ve Hadisin Konumu”, a.g.e., s. 79.

2.2.1. Mâtürîdî'nin Hadis ve Müradifi Lafızları Kullanımı

Sözlükte, eskinin zıddı anlamında yeni manasına gelen hâdis, aynı zamanda haber manasına da gelmektedir. Bu kelimedenden türetilen bazı fiiller, “haber vermek, tebliğ ve nakletmek”²⁷⁸ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kelime bu anlamı ile Kur’ân’ı Kerîm’in farklı yerlerinde yer almaktadır.²⁷⁹

İslam âlimlerinin ittifak ettikleri bir hadis tarifi olmayıp, farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı usûl âlimleri hadisi; “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir” şeklinde tanımlamıştır. Bu açıdan bakıldığında kelime, sünnet kelimesinin müradifidir.²⁸⁰

Bazı muhaddisler ise hadis kelimesini, sadece Hz. Peygamber’in sözlerine hasretmeyip, daha da genişleterek sahabe ve tabîinden gelen mevkûf ve maktû’ haberleri de hadis olarak adlandırmışlardır. Buna göre kelime, haber kelimesiyle ifade edilen mananın müradifi olmaktadır.²⁸¹ Bazıları daha da farklı bir ayrıntıya giderek, mevkûf olan rivayetlere eser²⁸² derken, bir kısmı da mevkûf ve maktû’ haberlerin tamamına birden eser adını vermiştir.²⁸³ Kapsamı en geniş hadis tarifi ise şu şekilde yapılmıştır: “Söz, fiil, takrîr, yaratılış veya huyla ilgili bir vasıf olarak Hz. Peygamber’e nispet edilen her şeydir.”²⁸⁴ Bu tariften yola çıkarak hadis kelimesinin, sünnet, haber ve eser kavramlarıyla müradif olduğunu söylememiz mümkündür.²⁸⁵

İmam Mâtürîdî de, Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da hemen her konuda âyet barındıran Bakara sûresinin tefsirinde, rivayetlere yer verirken, haber, hadis, sünnet ve eser kavramlarını birbirinin müradifi olarak kullanmıştır.²⁸⁶ Örneğin; Mâtürîdî, Bakara Sûresinin üçüncü âyetini yorumlarken haber lafzını, hadis terimi ile eş anlamlı olarak kullanmıştır. “*O muttakiler ki gaybe (cennet ve cehennem gibi gözle görülmeyen*

²⁷⁸ Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 11.

²⁷⁹ **Kur’ân**, Kehf Sûresi, Ayet 6; Tahâ Sûresi, Ayet 9; Tûr Sûresi, Ayet 34.

²⁸⁰ Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 12.

²⁸¹ Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 12.

²⁸² **Eser**: Sözlükte iz ve bir nesnenin yerinde kalan kalıntısı anlamına gelir. Çoğulu, “âsâr’dır.” Hadis terimi olarak haberler aynı anlamda kullanılmaktadır. (Ahmet Yücel, **Hadis Usûlü**, İstanbul: MÜİFVY, 2018. s. 47.)

²⁸³ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 30.

²⁸⁴ Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 32.

²⁸⁵ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 30.

²⁸⁶ Emine Erdoğan Marsak, “Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da Rivayet Bilgisi ve Yöntemi-Bakara Sûresi Özelinde”, **İmam Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet mit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019, s. 217.

şeylere) iman ederler. Namazlarını kularlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar.”²⁸⁷ Mâtürîdî, bu âyetin izahında, *على ما جاء في الخبر* haberde geldiğine göre terkiğini kullanarak, Hz. Peygamber’den; “*Kime hitap ettiğini unutma*”²⁸⁸ şeklinde rivayet edilen hadisi kastetmiştir. Bu örnekte görülüyor ki Mâtürîdî, haber ve hadis terimleri arasında bir fark görmeyip bu lafızları birbirinin yerinde kullanmıştır.²⁸⁹

Yine o, Bakara sûresinin 196. âyetini te’vîl ederken, haber, hadis/sünnet kavramlarını aynı anlamda kullanmıştır. “*Emniyete kavuştuğunuzda, kim hac zamanına kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kessin.*”²⁹⁰ Mâtürîdî, bu âyeti yorumlarken; “Hac yolunda bulunan kimse engellendiği takdirde kurban gönderir, kurban yerine ulaşip kesilince ihramdan çıkar”,²⁹¹ şeklinde kanaatini belirterek, İbn Abbâs (r.a.) ve Hz. Ömer’den (r.a.) nakledilen iki rivayete yer vermiştir. O, *وروي عن ابن عباس* (İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre) ifadesini kullanarak, İbn Abbâs’tan nakledilen şu rivayete yer verir: “Allah yerine getirilmeyen görevlerin karşılığının yapılmasını emretmiştir.”²⁹² Devamında ise, *في خبر عمر* (Ömer’den gelen haberde) ifadesiyle, Hz. Ömer’den nakledilen şu habere yer verir: “Bu durumda kişi ihramdan çıkar, kendisine ertesi yıl hac yapması lazım gelir.”²⁹³ Daha sonra Mâtürîdî, başlangıçta Hz. Ömer’in rivayeti için haber kelimesini kullanmasına rağmen, her iki rivayetin hulasasına yer verirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu haber, muhsar²⁹⁴ durumda bulunan kimseye ertesi yılda hac gerektiğini söyleyip umreden bahsetmeyen İbn Abbâs’ın görüşünü desteklemektedir. Şu kadar var ki, *وان لم تذكر في الحديث* (hadiste zikredilmese bile) böylesine umrenin gerekli olması da muhtemeldir.”²⁹⁵ Burada Mâtürîdî’nin, başlangıçta Hz. Ömer’in rivayeti için haber lafzını kullanırken, daha sonra aynı rivayet hakkında, “hadiste zikredilmese bile” ifadesini kullanarak, haber ve hadis/sünnet kavramlarını fark gözetmeksizin aynı anlamda kullandığı görülmektedir.

²⁸⁷ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 3.

²⁸⁸ İbn Mâlik Ebû Abdullah Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**, Muhammed Fuâd Andulbâkî (thk.), İstanbul: 1992; “Salât”, 29; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 36, 37, 129; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Câmi’u’s-Sahîh**, İstanbul: 1978, “Kader”, 7; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Câmi’u’s-Sahîh**, Beyrut: Dâru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 1971, “Zikir ve duâ”, 51.

²⁸⁹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 32.

²⁹⁰ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 196.

²⁹¹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 389.

²⁹² Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 389.

²⁹³ Buhârî, “Muhsar”, 4.

²⁹⁴ Muhsar: Sözlükte “alıkoymak, engellemek” anlamına gelen ‘hasr’ kökünden türeyen muhsar; fıkıh literatüründe bir engel ile karşılaşma sonucu başlanmış bir hac veya umre ibadetini tamamlamayan kişiye denir. Bkz. Salim Öğüt, “İhsâr”, **D.İ.A.**, Cilt 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 548.

²⁹⁵ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 389.

Mâtürîdî'nin, hadis/sünnet teriminin yerine kullanmış olduğu bir diğer lafız ise eser -çoğulu âsâr- terimidir. O, Bakara sûresinin 199. âyetinde hadis kelimesinin eş anlamlısı olarak, eser (الأثر) lafzının çoğulu olan âsâr (الأثار) terimini kullanmıştır. Mâtürîdî; “Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin. Allah’tan af dileyin. Allah çok affedici ve çok merhametlidir.”²⁹⁶ meâlindeki âyetin açıklamalarında, “bu âyet Arafat’ta vakfe yapılmasının farz olduğunun bir delilidir ve bu konu ile ilgili âsâr و على الأثار ذلك جاءت الأثار nakledilmiştir” diyerek, Hz. Peygamber’den nakledilen şu rivayete yer vermiştir: “*Hac Arafat’ta vakfedir.*”²⁹⁷ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere; Mâtürîdî'nin anlayışında, hadis/sünnet ve eser kavramı aynı anlamı ifade eden birbirinden farklı lafızlardır.²⁹⁸

Mâtürîdî, bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, hadis, haber ve eser kavramlarını birbirinin eş anlamlısı olarak kullanmaktadır. Ayrıca Te’vîlâtü'l-Kur’ân incelendiğinde Mâtürîdî'nin, hadis, haber ve eser lafızlarını merfû rivayetler için kullanırken, aynı zamanda bu terimleri mevkûf rivayetler için de kullandığı görülmektedir. Mevkûf rivayetlere yer verirken genellikle روي عن قال veya قول gibi ifadeler kullanmıştır. Merfû rivayetlerde ise daima, روي عن النبي -روي عن رسول الله gibi, sâhabî râvîyi bile belirtmeden, sadece rivayetin içerdiği anlama yönlendirdiği görülmektedir. Bu durum, tefsirinin dirâyet ağırlıklı yazıldığı bir göstergesidir.²⁹⁹

2.2.2. Mâtürîdî’ye Göre Hadisin Kaynağı/Menşei

Bir soru anlamı taşıyan, “hadisin kaynağı/menşei” ifadesinden kastımız, rivayet edilen hadisin nasıl öğrenildiği veya nasıl elde edildiği değil, hadisin de Kur’ân gibi bir vahiy ürünü olup olmadığıdır. Diğer bir ifade ile vahyin, vahy-i metluv ve vahy-i gayri metluv şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulup tutulmadığıdır. Eğer böyle bir ayırım varsa, Mâtürîdî'nin bu meseleye nasıl yaklaştığı tespit edilecek ve bunun sonucunda Mâtürîdî'nin anlayışına dair genel fikir sahibi olunabilecektir.

²⁹⁶ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 199.

²⁹⁷ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur’ân**, Cilt I, s. 240.

²⁹⁸ Bu konuda daha fazla örnek için bkz. Jusupov, “**Mâtürîdî'nin Te’vîlât Adh Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği**”, s. 82-89.

²⁹⁹ Marsak, “Ebû Mânsûr El-Mâtürîdî'nin Te’vîlâtü'l-Kur’ân’da Rivayet Bilgisi ve Yöntemi-Bakara Sûresi Özelinde”, s. 217-218.

Genel olarak hadisin/sünnetin kaynağı hakkında şu üç görüş dile getirilmektedir.³⁰⁰

- a. Sünnetin tümü ilahi kaynaklıdır.
- b. Sünnetin bir kısmı ilahi kaynaklı iken, diğer kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) içtihadıdır.
- c. Sünnet ilahi kaynaklı değildir.

Sünnetin ilahi kaynaklı kabul edilmesinin bir sonucu olarak vahiy, 'metluv' ve 'gayr-i metluv' olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.³⁰¹

Bu mesele, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yakından ilgilenilen bir konu olmuş ve hadisin de Kur'ân gibi bir vahiy ürünü olduğu anlayışı oldukça geniş bir taraftar kitlesi tarafından desteklenmiştir. Örneğin; Hicrî II. (VIII.) âsrın başlarında vefat eden Hassân b. 'Atiyye'ye³⁰² göre Cebrâil, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy ile beraber, onun bir açıklaması olan sünneti de getirmekteydi.³⁰³ Ayrıca vahyin, metluv ve gayri metluv şeklinde iki kısma ayrılması fikrini başlatan kişi, İbn Şihâb ez-Zuhrî'dir (ö. 124).³⁰⁴

Bu görüşe sahip olan birçok İslam uleması, âyet ve hadislerden delil getirerek sünnetin, vahiy kaynaklı olduğunu savunmuşlardır. Örneğin; “(O), keyfince konuşmaz. O (konuştuğu, kendisine) vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir”³⁰⁵ meâlindeki âyetinden, sünnetin de ilahi kaynaklı olduğu sonucu çıkarılmıştır. Yine Bakara sûresi; “Nitekim size kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyacak, sizi temizleyecek ve size kitabı ve hikmeti öğretecek, size bilmediklerinizi öğretecek bir peygamber gönderdik.”³⁰⁶ Meâlindeki âyetinde yer alan, hikmet kavramının manası üzerinde duran birçok ulema, burada Allah'ın adının ardından peygamberin zikredilişine ve Allah'a imandan sonra

³⁰⁰ M. Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Sünnet/Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020, s. 217.

³⁰¹ Sünnetin tanımı ile ilgili yapılan yeni tanımlamalar ve bunun incelenmesi için bkz. Yavuz Köktaş, **Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 175-243.

³⁰² Hassân b. Atiyye el-Mahârîbî, bazı hadisçilere göre “sikâ” olarak kabul edilmiştir. İbadete düşkün biri olması sebebiyle el-Evzâî ona büyük saygı göstermiştir. İbn Hacer el-Askalanî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Cilt II, Abdolvahhâb Abdullatîf (thk.), Kahire: 1975, s. 251.

³⁰³ Darimî, “Mukaddime”, 49; Ayrıca bkz. Ignaz Goldziher, “İslam'da Hadisin Yeri Etrafındaki Mücadeleler, Cihad Tunç (çev.), AÜİFD, Cilt 19, Sayı 1, 1973, s. 227.

³⁰⁴ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, **el-Esmâ' ve'l-Sifât**, Abdullah b. Muhammed (thk.), Cidde: Mektebetu's-Sevadî, 1993, s. 210-211.

³⁰⁵ **Kur'ân**, Necm Sûresi, Ayet 3-4.

³⁰⁶ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 151.

peygambere imandan bahsedilmesine binaen, hikmetin sünnet olduğunu ifade etmişlerdir. İmam Şâfiî bu konuda şunları söylemiştir: “Hikmet Hz. Peygamber’in sünnetidir. Zira Kur’ân’ın zikredilmesinin hemen ardından, hikmet yer almıştır. Dolayısıyla hikmetin sünnetten başka bir şey olduğunu söylemek mümkün değildir.”³⁰⁷ Bununla birlikte, Hz. Peygamber’e itaati emreden âyetlerden³⁰⁸ de “sünnetin ilahi kaynaklı olduğu” sonucu çıkarılmaktadır.³⁰⁹

Bu ve benzeri âyetler yanında, sünnetin ilahi kaynaklı olduğunu bildiren veya buna işaret eden hadis rivayetleri de vardır. Örneğin; “Bana kitap ve onun bir benzeri verildi. Karnı tok bir adamın koltuğuna yaslanıp da ‘biz Kitab’ı tanırız’ diyeceği zaman yakındır”³¹⁰ rivayeti, hadisin bu özelliğini açıkça belirtmektedir. Yine Hz. Peygamber’in birçok hadisinin³¹¹ baş kısmında yer alan, ‘Bana vahyolundu ki’ ifadeleri, hadisin aynı özelliğinin belirtilmesi adına önemlidir. Ayrıca Kudsî hadis olarak tarif edilen; ‘Rabbim şöyle buyurdu’ şeklindeki rivayetlerden de, Hz. Peygamber’in söz ve fiillerinden bir kısmının ilahi kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.³¹²

Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak, İslam ulemasının büyük bir kısmının, Sünnetin de Kur’ân gibi vahiy kaynaklı olduğu görüşünde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ı incelediğimizde, İmam Mâtürîdî’nin –ve de Mâtürîdîlerin- de, Hadisin/Sünnetin kaynağı konusunda genel düşünceye paralel olarak aynı düşüncede olduğunu görmekteyiz. Mâtürîdî’ye göre vahiy, ‘metluv’ ve ‘gayr-i metluv’ olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi Kur’ân, ikincisi ise Sünnettir. Sonuç itibarıyla hadisler de Kur’ân gibi, ilahi vahiy kaynaklıdır.³¹³

Örneğin; Bakara sûresinin 4. âyetinden yer alan; “Sana indirilene inanırlar”³¹⁴ meâlindeki ayetin açıklamalarında, Mâtürîdî, şu ifadelere yer vermektedir: “Bu ifade iki

³⁰⁷ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **Er-Risâle**, Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan (çev.), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 49-55; Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 16.

³⁰⁸ **Kur’ân**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 132; Nisâ Sûresi, Ayet 59-80; Mâide Sûresi, Ayet 92; Haşr Sûresi, Ayet 7.

³⁰⁹ Bu ayetlerden, “sünnetin ilahi kaynaklı” olduğu sonucunun çıkarılamayacağı görüşüne dair bkz. Kırbaoğlu, **a.g.e.**, s. 215-218.

³¹⁰ Bu hadisin farklı rivayetleri için bkz. Şâfiî, **Er-Risâle**, s. 90-92; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, **Sünen**, İstanbul: 1992, “Sünnet”, 6; Tirmizî, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 12.

³¹¹ Buhârî, “İlim”, 24; İbn Mâce, “Zühd”, 16, 23.

³¹² M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, **D.İ.A.**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29.

³¹³ Hüseyin Kahraman, “Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâtürîdî’nin Hadis Yorumu”, **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İlyas Çelebi (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2016, s. 352.

³¹⁴ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 4.

şekilde yorumlanabilir: Sana indirilen Kur'ân'a veya sana indirilmekle birlikte Kur'ân'da belirtilmeyen hüküm ve şeriatlara.”³¹⁵ Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi; İmam Mâtürîdî'ye göre, Allah, insanlara inzal edeceği hükmü, isterse Kur'ân âyeti ile bildirir, dilerse de peygamberinin dili ile.

Yine ona göre, zina suçu için uygulanan recm cezası, Kur'ân'da yer almayıp, Hz. Peygamber'in ifadeleri ile vücut bulan bir hükümdür. Nisâ sûresinin 15. âyetinde meâlen şöyle buyrulmaktadır: “*Kadınlarınızdan zina edenlere dört şahit getirin. Eğer bunlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölünceye veya Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar evlerde hapsedin.*”³¹⁶ Bu âyette bu suçu işleyen kadınlar hakkında; “*Allah onlara bir yol açıncaya kadar*” buyrulmuş, ancak daha sonra konu ile ilgili herhangi bir âyet nazil olmamıştır. Mâtürîdî'de bu âyetin açıklamalarında; “*Benden alın, benden alın! Allah kadınlar için yol açmıştır*”³¹⁷ hadisine yer vererek, Kur'ân'ın hükümlerinin sünnet ile neshedilebileceğini söylemiştir. Daha sonra, “Cenâb-ı Hâkk'ın bir hükmü, okunan Kur'ân'dan ibaret bir vahiyle veya Kur'ân dışı bir vahiyle neshetmesi arasında fark yoktur”³¹⁸ diyerek, Kur'ân dışı bir vahyin olacağını kabul etmiş ve bunu delil olarak da kullanmıştır.

Bu konu ile alakalı bir diğer örnek, Bakara sûresinin 143. âyetininin açıklamalarında bulmaktayız. Bu âyette meâlen şöyle buyrulmaktadır: “*Beyinsizler: “Onları üzerinde buldukları kableden çeviren nedir?” diyeceklerdir. De ki: “Doğu da batı da Allah'ındır.*”³¹⁹ Mâtürîdî, bu âyette, Sünneti'in Kitap'la neshedilebileceğine dair bir delil olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü ona göre, Müslümanların ilk zamanlarda Beytülmakdis'e doğru namaz kılıyor olmaları, Kitap'ta belirtilmiş bir hüküm değildi, ancak Müslümanlar geçmiş din mensuplarının kültürlerine göre hareket ediyordu. Bu ifadelerinden sonra Mâtürîdî açıklamalarına devamla, Sünnet'in de ilahi kaynaklı oluşunu ima ederek şu ifadelere yer vermiştir: “Allah'ın her an hükümler koyması ulûhiyet makamının bir sonucudur; bunu bazen Kitap'la bazen de Resûl'ünün (s.a.v.) lisanıyla açıklar.”³²⁰

³¹⁵ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 32.

³¹⁶ **Kur'ân**, Nisâ Sûresi, Ayet 15.

³¹⁷ Müslim, “Hudûd”, 12-14; Tirmizî, “Hudûd”, 41; İbn Mâce, “Hudûd”, 7.

³¹⁸ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt III, s. 76-77.

³¹⁹ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 142.

³²⁰ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 259.

Bütün bu örnekler bize, Mâtürîdî'nin de, Sünnet/Hadis'in, Kur'ân gibi ilahi kaynaklı olduğu görüşünü kabul ettiğini göstermektedir. Ancak genel olarak sünnetin ilahi kaynaklı olduğu düşüncenin yaygın olmasının ve hatta Mâtürîdî'nin de aynı düşüncede olarak, Hz. Peygamber'in bütün fiillerinin kaynağı olarak vahyin kabul edilmesinin, sonuç olarak bir takım problemler doğuracağı muhakkaktır. Şöyle ki; bu düşünce, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) beşer kimliğinden soyutlamak anlamı taşımaktadır. Onun attığı her adımdan, söylediği her söze kadar, tamamının ilahi kaynaklı olduğunu söylemek bir bakıma onun insanîyet vasfını ortadan kaldırmak demektir.³²¹ Ayrıca bu düşünce Hz. Peygamber'in bir beşer olduğu gerçeğini ısrarla vurgulayan Kur'ân âyetleri³²² ile de çelişmektedir. Bununla birlikte Kur'ân'da bazı yerlerde Hz. Peygamber'in uyarıldığı hadiseler de mevcuttur:

Burada sözü uzatmadan iki âyetten söz edecek olursak, örneğin; Enfâl sûresi 67. âyette meâlen şöyle buyrulmaktadır: *“Yeryüzünde ağır basıp (düşmanları) sindirinceye kadar, bir peygamberin esirleri olması (esir alması) ona yaraşmaz.”*³²³ Bu âyet, Müslümanların Bedir savaşında, düşmanı mağlup edip etkisiz hale getirmeyip de, onları esir alma düşüncesine yönelmeleri ve Hz. Peygamber'in de bu düşünceye karşı çıkmamasından dolayı nazil olmuştur.³²⁴ Bu âyetin iniş sebebi hakkında her ne kadar farklı haber ve yorumlar bulunsa da³²⁵, burada bir hatanın yapıldığı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarıldığı görülmektedir. Sünnet'inin tamamının vahiy olduğunu Hz. Peygamber'in, aynı vahiy tarafından uyarılması ise açık bir çelişki doğuracağı muhakkaktır. Dolayısıyla burada böyle bir çelişkiye mahal vermeyip mantıken tutarlı olana tutunup, Sünnet'in bütününün ilahi kaynaklı olmayacağını kabul etmek hiç şüphesiz daha doğru gözükmektedir.³²⁶

Başka bir örnek ise; Tevbe sûresinin 43. âyetidir: *“Allah seni affetsin, senin için doğrular meydana çıkıncaya ve sen, yalancılara bilinceye kadar, neden onlara (savaşa katılmaları için) izin verdin?”*³²⁷ Bu âyet, savaşa gelmemek için Hz. Peygamber'den

³²¹ Kırbaşoğlu, a.g.e., s. 220.

³²² Kur'ân, Kehf Sûresi, Ayet 110; Enbiyâ Sûresi, Ayet 3; Fussilet Sûresi, Ayet 6; Mü'minûn Sûresi, Ayet 24.

³²³ Kur'ân, Enfâl Sûresi, Ayet 67.

³²⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Câmi'u'l-Âhkâmi'l-Kur'ân*, Cilt VIII, Selim Mustafa el-Bedrî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1988, s. 45.

³²⁵ Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Cilt II, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, s. 184-185.

³²⁶ Kırbaşoğlu, a.g.e., s. 220.

³²⁷ Kur'ân, Tevbe Sûresi, Ayet 43.

izin almak isteyen kimselere, Hz. Peygamber'in izin vermesi sebebiyle inmiştir. Âyetteki serzenişli ifade bir hata yapıldığının açık kanıtıdır. Dolayısıyla burada Sünnet'in tamamının vahiy kaynaklı olduğunun kabul edilmesi, her iki vahyin birbiriyle çelişeceği anlamına gelmektedir. Vahyin çelişki barındırıyor olması mümkün olamayacağından, burada Hz. Peygamber'in her uygulamasının ilahi kaynaklı olmadığını sonucuna gitmek daha isabetli olacaktır. Ayrıca bu âyetlerden de anlayacağımız üzere, Sünnet'in tamamının vahiy ürünü olduğu düşüncesine gitmek, bizi, "Hz. Peygamber'in içtihat hakkı ve yetkisi olamayacağı"³²⁸ şeklinde, Hz. Peygamber'in kendi uygulamaları ve tavsiyeleri ile çelişecek bir yargıya götürecektir. Böyle bir şey ise mümkün değildir.³²⁹

Sünnetin kaynağı/mahiyeti ile ilgili yapmış olduğumuz bu incelemelerin sonunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Yüce Allah ile herhangi bir şekilde diyalog kurabilme imkânından mahrum olmayıp, bir iletişimin var olduğu gerçeğini kabul etmekle birlikte, Sünnetin tamamının vahiy kaynaklı olmadığı görüşüne daha yakın durmaktayız.³³⁰ Bununla birlikte Sünnet'in ilahi kaynaklı olduğu söylenirken, "dinin ahkâmına yönelik sözleri ve fiilleri"³³¹ kaydının getirilmesi daha isabetli görülmektedir. Nitekim klasik İslam uleması, Sünnetin temelde ilahi kaynaklı olduğu kabul etmekle birlikte, Hz. Peygamber'in fiillerini üçe ayırmışlardır:

- a) Hz. Peygamber'in şeriatın beyanı için yaptığı fiiller: Namaz kılmak, oruç tutmak v.s.
- b) Hz. Peygamber'e ait özel fiiller: Dört kadından fazlasıyla evlenmek gibi
- c) Beşeri durumlar: Yiyip içmek ve giyinmek gibi.

Klasik İslam bilginleri bunlardan ilkinin vahiy ürünü olduğunu bildirmekte ve bunlara uyulmasının gerekli olduğunu belirtirken, diğer iki fiillerin ise bağlayıcılık vasfına sahip olmadığını ifade etmişlerdir.³³²

³²⁸ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 35.

³²⁹ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 35.

³³⁰ Kırbaçoğlu, **a.g.e.**, s. 237.

³³¹ Kahraman, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, s. 36.

³³² Kamil Çakın, **İslam'da Hadis ve Sünnetin Yeri**, Ankara: Seba Yayınları, 1997, s. 37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN BAKARA SÛRESİ'NDE (1 İLA 210. ÂYETLER) KULLANILAN HADİSLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ

3.1. TAHRÎC

Sözlükte “çıkarmak” manasına gelen hurûc خروج kökünden türeyen tahrîc kelimesi, “çıkarmak, hüküm elde etmek” gibi anlamlara gelmektedir.³³³

Hadis ıstılahında ise; “Musannifin, hadisin isnad edildiği kişiye ulaşan isnadıyla rivayet edilmiş olarak bir kitapta tedvin edilmek suretiyle, hadisi ihraç etmesi ve ortaya çıkarmasıdır.”³³⁴

Hadis ıstılahlarının gelişmeye başladığı ilk dönemlerde, tahrîc kavramı için daha çok bu anlam kullanılırken daha sonra bu kelime için birden fazla tanım yapılmıştır.³³⁵ Bu tanımlardan bazıları şöyle:

- 1) Bir hadis rivayetini senediyle birlikte bir kitaba alıp nakletmek
- 2) Bazı kitaplardan alınan hadislerle yeni bir kitap oluşturmak
- 3) Bir eserde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat açısından durumuna işaret etmek.³³⁶

Tahrîcin bu ilk anlamı daha çok ilk dönemlerde yaygınken, son anlamı özellikle IV. (X.) asırdan itibaren senedlerin uzaması ve muhtelif ilim dallarına ait kitaplarda yer almış hadislerin, kaynak bilgilerine verilen ehemmiyetin gittikçe azalması gibi farklı sebeplerden dolayı şöhret kazanmıştır.³³⁷

Tahrîc ilminin önemi, hadis ilmine katkısı ve sağladığı faydalara gelince; tahrîc ilmi (faaliyeti) kullanılarak, başta tefsir olmak üzere İslamî ilimlere ait muhtelif eserlerde yer alan hadis rivayetlerinin asıl kaynaklarda tespit edilip gösterilmesi, hadis

³³³ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh**, Ahmed Abdülgafûr Attâr (thk.), Kahire, 1956, “h-r-c” maddesi; İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, “h-r-c” maddesi; Mehmet Görmez, “Tahrîc”, **D.İ.A.**, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 419.

³³⁴ Muhammed Mucîr el-Hatîb, **Hadis Tahrîc Usûlü**, H. İbrahim Kutluay (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2018, s. 14.

³³⁵ Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, “Tahrîc”, s. 300-301.

³³⁶ Mahmud Tahhân, **Usûlu't-Tahrîc**, Riyad, 1983, s. 8-9; Görmez, **a.g.m.**, s. 419.

³³⁷ Mucîr el-Hatîb, **a.g.e.**, s. 20; Görmez, **a.g.m.**, s. 419.

ilmi açınsından büyük bir önemi haizdir. Çünkü isnadsız veya yanlış bir isnad ile yer verilen bir hadis rivayetinin aslını tespit edebilmek için, tahrîc ilmi vazgeçilemez bir hadis edebiyatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında (kısmen az olsa bile) yer verilen İsrâiliyyât veya asılsız rivayetlerin tespit edilip arındırılması için tahrîc ilmine müracaat etmemizin gerekliliği, bu ilmin öneminin daha da iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla hadislerin aslına ulaşma ve isnadına vakıf olabilmek için, tahrîc ilminden başka bir yönteme sahip değiliz. Bu da bize hadis ilmi açınsından tahrîc edebiyatının ne derece önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir.

Tahrîc ilminin sağladığı faydaları ise özetle şöyle sıralıyabiliriz.³³⁸

1. Bir konu hakkında rivayet edilen bir hadisi, bütün tarîkleriyle görmemizi sağlayarak, konuya geniş bir pencereden bakmamıza ve değerlendirmemize imkân verir.
2. Hadisin sıhhatine ilişkin karar vermede etkili olan şâhid³³⁹ ve mütâbi³⁴⁰ rivayetler tespit edilerek, isnad açınsından hadis hakkında hüküm vermemizi sağlar.
3. İsnadtaki râvîlerin durumlarını tespit etmemizi sağlar.
4. Bir rivayette yer alan garîb bir lafız başka bir tarîkte açıklanmışsa bunu görmemize imkân tanır.
5. Bir rivayetın mana ile rivayet edilip edilmediğini tespit etmemize yardımcı olur.

Hadislerin kaynağına işaret etme (tahrîc) alanında, öncülük eden isimler olarak da; Tirmîzî (279/892), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (458/1066), Ebû Nuaym el-İsfahanî (430/1038), Hatib el-Bağdadî (463/1071) ve Nevevî (676/1277) zikredilmektedir.³⁴¹

Tahrîcin birden fazla anlamda kullanılmasına karşılık biz bu çalışmada, hadis bulma eylemi olarak nitelendirebileceğimiz³⁴² tahrîcin, ‘bir eserde Hz. Peygamber’e

³³⁸ Görmez, **a.g.m.**, s. 419.

³³⁹ Şâhid: Herhangi bir hadise, başka bir sahabîden gelen tamamen aynı veya benzer içerikteki hadis. Bkz. Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, “Şâhid”, s. 291; Mahmud Tahhân, **Yeni Hadis Usûlü**, Cemal Ağırman (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010, s. 157-158.

³⁴⁰ Mütâbi’: Bir hadisin metin yönünden benzeri olan ve en azından sahabî ravîsi aynı olmak şartıyla, başka bir senedle rivayet edilen hadis. Bkz. Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, “Mütâbi’”, s. 230; Tahhân, **Yeni Hadis Usûlü**, s. 159-160.

³⁴¹ Görmez, **a.g.m.**, s. 419.

veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat açısından durumuna işaret etmek' şeklindeki açıklamayı araştırmamız açısından daha uygun bulmaktayız.

3.1.1. Araştırmada Uygulanacak Tahrîc Yöntemi

Te'vilâtü'l-Kur'ân Bakara Sûresi 1 ila 210. âyetlerin te'vilinde yer alan hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılırken, öncelikle ilgili âyetin tamamı veya bir bölümü zikredilmiş, daha sonra İmam Mâtürîdî'nin ilgili âyet hakkında kullandığı hadisi hangi bağlamda kullandığına özetle temas edilmiştir. Daha sonra bu rivayetler (Mâtürîdî'nin aynı yerde zikrettiği birbirine çok yakın ve tekrar yer verdiği rivayetler hariç), öncelikle ilk dönemde telif edilmiş musannef, müsned kaynaklardan ve Kutubu't-Tis'a الكتب التسعة denilen dokuz temel hadis kitaplarında aranmış, ilgili hadis bu kitaplarda mevcut ise bu eserler ilk kaynak olarak gösterilmiştir. Bu temel hadis kitaplarında yer almayan hadisler ise, diğer hadis kitaplarında ve özellikle de ilk dönem rivayet ağırlıklı tefsir kaynaklarında tespit edilip yerleri belirtilmiştir.

Bundan sonraki aşamada ise, rivayetinin sıhhatine ilişkin karar vermede büyük etkisi olan şâhid ve mutâbi' rivayetler tespit edilmeye çalışılarak –ki kanaatimizce tâhrîcin önemi burada ortaya çıkmaktadır- hadisin sıhhatine dair bir analiz yapılmış, şayet muarız bir durum varsa tespit edilip belirtilmiştir. Değerlendirme yapılırken hadis münekkitleri tarafından yapılan yorumlamalar dikkate alınmıştır. Özellikle de ilgili rivayet hakkında Tirmîzî'nin değerlendirmesi varsa, buna yer verilmiştir. Sonuç olarak da hadisin sıhhatine dair kanaatimiz hâsıl olmuştur. Bütün bunlar yapılırken araştırmamızın amacından uzaklaşmamak için hadisin içeriği ile ilgili detaylı yorumlamalar yapılmamıştır.

3.2. HADİSLER

Te'vilâtü'l-Kur'ân Bakara Sûresi 1 ila 210. âyetlerin te'vilinde kullanılan hadislerin tahrîci yapılırken, Te'vilâtü'l-Kur'ân Dr. Mecdî Bâsellûm tahkîki ile neşredilen (Beirut, 2005) nüshası esas alınarak, rivayetler öncelikle Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlarla yani eserde yer verildiği gibi aktarılmıştır. Daha sonra temel hadis

³⁴² Salahattin Polat, Hâbil Nazlıgöl ve Süleyman Doğanay, **Hadis Araştırma ve Tenkît Kılavuzu**, İstanbul: MÜİFVY, 2018, s. 10.

kaynaklarda Mâtürîdî'nin kullanmış olduğu lafza en yakın tespit edilen hadis rivayetine yer verilmiştir. Akabinde ise hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılmıştır.

3.2.1. Hadis

İmam Mâtürîdî, “*Elif. Lâm. Mîm.*”³⁴³ âyetinin te’vîlini yaparken, bu kelimenin anlamı hakkında farklı yorumların yapıldığını belirtmiş ve İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşüne şu şekilde yer vermiştir:

رُوِيَ عن ابن عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قال: "قوله: الم، أنا الله أعلم"

Abdullah b. Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“*Elif. Lâm. Mîm: Ben Allah’ım, en iyi bilenim*”³⁴⁴

Rivayeti, İbn Abbâs’tan (r.a.)³⁴⁵ Taberî, İbn Ebî Hatim ve Beğâvî mevkûf olarak nakletmişlerdir. Yine Taberî ve Beğâvî rivayeti aynı lafızlarla mevkûf olarak Saîd b. Cübeyr’den (r.a.)³⁴⁶ naklederken, Mukâtil b. Süleyman da aynı lafızlarla Dahhâk’tan³⁴⁷ rivayet etmiştir.

İlk dönem rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında yer alan bu rivayetin, mevkûf olarak nakledildiği görülmektedir. Buradan hareketle rivayetin, mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.2. Hadis

Mâtürîdî, “*Onlar namazlarını kılarlar*”³⁴⁸ meâlindeki âyeti te’vîl ederken ‘haberde şöyle geldi’ ifadesini kullanarak şu rivayeti aktarmaktadır:

على ما جاء في الخبر " انظر من تُتاجي "

Haberde aktarıldığına göre şöyle denilmiştir: “*Kime hitap ettiğini unutma!*”³⁴⁹

Rivayeti İmam Mâlik Ferve b. Amr b. Ensârî el-Beyâzî’den (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

³⁴³ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 1.

³⁴⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, Dr. Mecdî Bâsellûm (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 2005, s. 370.

³⁴⁵ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, Cilt I, s. 208; Abdurrahman İbn Ebî Hatim, *Tefsîr*, Cilt I, Esa’d Muhammed Tayyib (thk.), Riyad: Mektebetü Neẓâr, 1997, s. 32; Beğâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, Cilt I, s. 20.

³⁴⁶ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, Cilt I, s. 208; Beğâvî, *Meâlimu’t-tenzîl*, Cilt I, s. 20.

³⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, Cilt I, Ahmed Ferîd (thk.), Beyrut: Daru’l Kutubü’l-İlmiyye, 2003, s. 23.

³⁴⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 3.

³⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 374.

عن البياضي: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَى النَّاسِ وَهُمْ يُصَلُّونَ , وَقَدْ عُلَّتْ أَسْوَأُهُمْ بِالْقِرَاءَةِ , فَقَالَ : "إِنَّ الْمُصَلِّيَّ يَنَاجِي رَبَّهُ فَلْيَنْظُرْ بِمَا يَنَاجِيهِ بِهِ"

Beyâzî'nin anlattığına göre;

Resululâh (s.a.v.) insanların yanına geldiğinde onlar namaz kılıyorlardı, Kur'ân okuma sesleri yükselmişti: “*Namaz kılan rabbi ile özel konuşur, artık kiminle konuştuğuna dikkat etsin*” buyurdu.³⁵⁰

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Beyhâkî Ferve b. Amr b. Ensârî el-Beyâzî'den (r.a.)³⁵¹ rivayet ederken, benzer lafızlarla yine Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme Abdullah b. Ömer'den (r.a.)³⁵² rivayet etmişlerdir. Hâkim en-Nisâburî ise, "فلينظر كيف يناجيه" "nasıl yöneldiğine dikkat etsin" lafzıyla birlikte Ebû Hureyre'den (r.a.)³⁵³ rivayet etmiştir.

Abdülhak el-İşbîlî (582/1186) rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴ Son dönem hadis âlimlerinden Elbânî de, rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁵ Rivayet, temel hadis kaynaklarında yer almakta ve tespit edebildiğimiz kadarıyla da sıhhatini zedeleyecek bir durum mevcut değildir. Binaenaleyh hadisin sahih olduğuna hükmedilebilir.

3.2.3. Hadis

Mâtürîdî, “*Altlarından ırmaklar akan cennetler*”³⁵⁶ meâlindeki âyeti te’vîl ederken, ‘*altlarından*’ ifadesinin, bazılarına göre cennette yükselen köşk ve binaların altı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu görüşte olanlar, ‘*altlarından*’ ifadesinin toprağın altı anlamına gelemeyeceğini söylemiş ve delil olarak da şu hadisi göstermişlerdir:

قوله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " تحت كل شعرة جنابة "

³⁵⁰ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Salât”, 29.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 36, 37, 129; Ebû Abdurrahman en-Nesâî, **Sünen**, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 117, Abdulfettâh Ebû Gudde (thk.), Beyrut, 1988; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt III, Muhammed Abdulkadîr Atâ (thk.), Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâz, 1994, s. 12.

³⁵² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 129; Muhammed b. İshak İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, Dr. Mustafa A'zâmî (thk.), Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1992, s. 351.

³⁵³ Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâburî, **Müstedrek**, Cilt I, Mustafa Abdulkadîr Atâ (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1990, s. 236.

³⁵⁴ Abdülhak el-İşbîlî, **Ahkâmu's-suğrâ**, Cilt I, Ümmü Muhammed bint Ahmed (thk.), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1992, s. 285.

³⁵⁵ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, **Sıfatü's-Salât**, Cilt I, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2006, s. 370.

³⁵⁶ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 25.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sözü Şu Şekildedir:

*"Her kılın altında cünüplük vardır."*³⁵⁷

Hadisi Tirmîzî Ebû Hureyre'den (r.a.) Şu Şekilde nakletmiştir:

عن ابي هريرة عن النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : "تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةٌ، فَاغْسِلُوا الشَّعْرَ وَأَنْفُوا الْبَشَرَ"

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre;

Resululâh (s.a.v.) Şöyle buyurdu: *"Her kılın dibinde cünüplük vardır; saçınızı yıkayın, tüm vücudunuzu temizleyin."*³⁵⁸

Hadisi Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Beyhâkî Ebû Hureyre'den (r.a.)³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ise, على كل شعرة جنابة، "her kılın üzerinde cünüplük vardır", lafzıyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmişlerdir.³⁶⁰

Tirmîzî rivayet zincirinde (Nasr b. Âli=>Hâris b. Vecîh=>Muhammed b. Sîrîn=>Ebû Hureyre) yer alan Hâris b. Vecîh'den dolayı bu hadisin garip olduğunu söylemiştir. Tirmîzî bu hadiste Hâris b. Vecîh'in münferid kaldığını belirtmekte ve hadisi sadece onun rivayeti ile bildiklerini kaydetmiştir.³⁶¹ Ayrıca Ebû Dâvûd, Hâris b. Vecîh'in münker olduğunu ve dolayısıyla hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁶² Beyhâkî ise Hâris b. Vecîh'in bu rivayette yalnız kaldığını ve onun hadisçiler tarafından eleŐtirildiđini ifade etmiştir.³⁶³ Ricâl ilmi ile ilgili Mâ'rifetü'r-ricâl adlı eserin sahibi Yahyâ b. Mâin (233/848)³⁶⁴ ise, Hâris b. Vecîh'in dikkate alınacak bir kişi olmadığını söylemiştir.³⁶⁵

Bu açıklamalar ile birlikte Ebû Dâvûd ve Tirmîzî'nin rivayet hakkında görüşleri de dikkate alındığında, hadisin zayıf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

³⁵⁷ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 403.

³⁵⁸ Tirmîzî, "Tahâret", 78.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 97; İbn Mâce, "Tahâret", 106; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt I, s. 179.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 94, 101.

³⁶¹ Tirmîzî, "Tahâret", 78.

³⁶² Ebû Dâvûd, "Tahâret", 97.

³⁶³ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt I, s. 179.

³⁶⁴ Ahmet Yücel, **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır**, İstanbul: MÜİFVY, 2014, s. 22.

³⁶⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevz'i, **Tahkîk Fî Mesâilu'l-Hilâf**, Abdu'l Mu'tî Emin (thk.), Kahire: 1998, s. 115.

3.2.4. Hadis

Mâtürîdî, “Onlar cennette tertemiz eşlere sahip olacaklardır”³⁶⁶ meâlindeki âyeti te’vîl ederken tertemiz eşlerden kastın, “öz ve temel yapısının berraklığı açısından temiz” olduğunu belirtmiş ve كما يقال ‘denildiği gibi’ ifadesini kullanarak şu hadisi aktarmıştır:

كما يقال: " يرى مخ ساقبها من كذا وكذا "

Nitekim şöyle buyrulmuştur: “İncik kemiğinin iliği şu kadar mesafeden görülür.”³⁶⁷

Rivayeti Buhârî uzun lafızlarla Ebû Hureyre’den şöyle nakletmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَلِجُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا يَبْصُقُونَ فِيهَا، وَلَا يَمْتَخِطُونَ وَلَا يَتَغَوَّطُونَ أَيْنَهُمْ فِيهَا الذَّهَبُ أَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ وَمَجَامِرُهُمُ الْأَلْوَةُ وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ يُرَى مَخُّ سَوْقِهِمَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ مِنَ الْحُسْنِ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ، وَلَا تَبَاغُضَ قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا "

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre;

Resululâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cennete ilk giren zümrenin yüzleri ayın on dördüncü gecesindeki nurlu sûreti üzeredir. Cennetlikler cennette tükürmezler, sümürmezler, dışkı çıkarmazlar. Onların cennetteki kapları altın, tarakları altın ve gümüştedir. Buhurdanlıkları Hint ududur. Onların teri misktir. Cennet ehlinin her bir erkeğin iki kadını vardır ki, vücudunun güzelliğinden iki baldır kemiğinin iliği etinin arkasından görünür. Cennetlikler arasında ihtilaf da yoktur, düşmanlık da yoktur. Kalpleri bir kalptir. Onlar sabah akşam Allah’ı tesbîh ederler.”³⁶⁸

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, Dârimî ve İbn Hıbbân Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet etmişlerdir.³⁶⁹ Ayrıca aynı hadisi, İshâk b. Rahûye, Abd b. Humeyd ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî de Müsned’lerinde, Ebû Hureyre kanalıyla rivayet

³⁶⁶ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 25.

³⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 405.

³⁶⁸ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 18.

³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt II, s. 315, 318; Müslim, “Cennet”, 14; Tirmîzî, “Sıfâtü’l-Cennet”, 17; İbn Mâce, “Zühd”, 39; Dârimî, *Sünen*, Cilt III, s. 1872; Ebû Hâtim İbn Hıbbân, *Sahîh*, Cilt XVI, Şuayb Arnaût (thk.), Beyrut: Müessesetü’e-Risâle, 1993, s. 437.

etmişlerdir.³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel ve Tirmîzî'nin diğeri bir rivayetinde ise aynı hadis, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet edilmiştir.³⁷¹

Tirmîzî, Ebû Hureyre kanalıyla rivayet ettiği hadisin sahih olduğunu belirtirken, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiği hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁷² Bu hadisin, temel sahih hadis kaynaklarda geçmesi ve sıhhatini zedeleyecek herhangi bir muarız ile de karşılaşmamamız sebebiyle, sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.5. Hadis

Mâtürîdî, “Şüphesiz Allah, sivrisinek olsun, daha küçük bir şey olsun, onu misal getirmekten hayâ etmez (çekinmez)”³⁷³ meâlindeki âyette, bazı kelâm bilginlerinin hayâ kavramının Allah'a nispet edilmesini câiz görmelerini belirterek, onların bu görüşlerine dayanak olarak da şu hadisi gösterdiklerini belirtmiştir:

رُوِيَ فِي الْخَبَرِ: " إِنْ اللَّهُ يَسْتَحْيِي أَنْ يَعْذِبَ مِنْ شَابٍ فِي الْإِسْلَامِ "

Bir haberde şöyle söylenmiştir: “Allah saçları İslam’da ağarmış birine azap etmekten hayâ eder.”³⁷⁴

Rivayeti İbn Hıbbân Enes b. Mâlik’ten (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: جَاءَنِي جَبْرَيْلُ، عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ جَلَّ وَعَلَا: " وَعِزَّتِي وَجَلَالِي، وَوَحْدَانِيَّتِي، وَارْتِفَاعَ مَكَانِي، وَفَاقَةَ خَلْقِي إِلَيَّ، وَاسْتِوَائِي عَلَى عَرْشِي، إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِي، وَأَمْتِي يَشْيِبَانِ فِي الْإِسْلَامِ، ثُمَّ أَعَذَّبُهُمَا "

Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cebrâil bana gelerek Yüce Allah’ın şöyle buyurduğunu: “İzzetim ve celâlime, vahdaniyetime, makâmımın üstünlüğüne, arşın üstüne istivâ etmeme yemin olsun ki, ben saçları İslam’da ağarmış erkek veya kadın bir kuluma azab etmekten hayâ ederim” söyledi.”³⁷⁵

³⁷⁰ İshâk b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, Dr. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin b. el-Belûşî (thk.), Medine: Mektebetü'l-İmân, 1989, s. 221; Abdullah b. Zubeyr el-Humeydî, **Müsned**, Cilt II, Hüseyin Selîm Esed (thk.), Dimaşk, 1996, s. 281; Ebû'l Ya'lâ el-Mevsilî, **Müsned**, Cilt II, Hüseyin Selîm Esed (thk.), Beyrut: es-Sekâfetü'l-Arabiyye, 1992, s. 320.

³⁷¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 355; Tirmîzî, “Sıfâtu'l-Cennet”, 13.

³⁷² Tirmîzî, “Sıfâtu'l-Cennet”, 17.

³⁷³ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 26.

³⁷⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 407.

³⁷⁵ Ebû Hâtîm İbn Hıbbân, **Mecrûhîn**, Cilt II, Hamdî b. Abdulmecîd b. İsmail es-Selefi (thk.), Riyad, 1994, s. 267.

Rivayeti Enes b. Mâlik'ten (r.a.) Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve İbn Hıbbân nakletmişlerdir.³⁷⁶

Kutsî hadis olarak rivayet edilen bu haberin isnadı hakkında çok kuvvetli eleştiriler yapılmıştır. İbnu'l Cevzî, Ebû Hatim'in bu rivayeti asılsız ve bâtil olduğunu söylediğini ifade etmiştir.³⁷⁷ Ebû Hatim, isnad zincirinde yer alan (Muhammed b. Abdullah el-Ensârî=>Mâlik b. Dinâr=>Enes b. Mâlik) Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'yi kendisinden hiçbir halde ihticâc olunmayacak bir kişi olarak nitelemiştir.³⁷⁸ Suyûtî de, İbn Hıbbân'ın bu rivayeti asılsız olarak nitelediğini belirtmiştir.³⁷⁹ Ayrıca rivayet zincirinde yer alan Suveyd b. Saîd hakkında Yahya b. Maîn zayıf³⁸⁰ derken Nuh b. Zekvân ise onun münkerü'l-hadis³⁸¹ olduğunu ifade etmiştir. Şevkânî de, rivayetin asılsız olduğunun ifade edildiğini kaydetmiştir.³⁸²

Bütün bu açıklamalardan ve de rivayetin isnadının sahihliği hakkında herhangi bir kayda rastlamayışımızdan yola çıkarak, rivayetin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.6. Hadis

İmam Mâtürîdî, "*Melekler: Seni tesbîh ederiz, bize öğrettiklerinin dışında bilgimiz yoktur. Sen ilim ve hikmet sahibisin*"³⁸³ meâlindeki âyeti açıklarken, kula ait fiillerin Allah'a nispet edilip edilemeyeceği konusunda, Kaderiyye ve Mürcie'nin öne sürdüğü iddiaları çürütmeye çalışmış ve şu rivayete yer vermiştir:

وعلى ذلك المروي، حيث قال: " صنفان من أمّتي لا ينالهم شفاعتي؛ القدرية والمرجئة "

Rivayet edildiğine göre; Resulullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Ümmetinden iki grup insana şefaati ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie*"³⁸⁴

Rivayeti Tirmîzî farklı bir lafızla İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle nakletmiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي لَيْسَ لَهُمَا فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبٌ: الْمُرْجِيَّةُ، وَالْقَدْرِيَّةُ "

³⁷⁶ Mevsîlî, **Müsned**, Cilt VI, s. 125; İbn Hıbbân, **Mecrûhîn**, Cilt II, s. 267.

³⁷⁷ Ebû'l Ferec İbnu'l Cevzî, **el-Mevzûâtu'l-Kübrâ**, Cilt I, Abdurrahman Muhammed Osman (thk.), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983, s. 178.

³⁷⁸ İbnu'l Cevzî, **el-Mevzûâtu'l-Kübrâ**, Cilt I, s. 178.

³⁷⁹ Celâleddin es-Suyûtî, **el-Lâi'l-Mesnûâ**, Cilt I, Muhammed Abdulmun'im Rabih (thk.), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007, s. 132.

³⁸⁰ Suyûtî, **el-Lâi'l-Mesnûâ**, Cilt I, s. 132.

³⁸¹ Suyûtî, **el-Lâi'l-Mesnûâ**, Cilt I, s. 132.

³⁸² Şevkânî, **Fevâidu'l-mecmua'**, Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî – Abdulvehhâb Abdullatif (thk.), Kahire, 1960, s. 480.

³⁸³ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 32.

³⁸⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 422.

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ümmetimden iki grup insan vardır ki, İslam'dan nasipleri yoktur: Kaderiyye ve Mürcie.*”³⁸⁵

Rivayeti İbn Mâce, Taberânî, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Âsım İbn Abbâs'dan (r.a.) rivayet ederken,³⁸⁶ Taberânî farklı bir lafızla Enes b. Mâlik'ten (r.a.),³⁸⁷ İbn Ebî Âsım da diğer bir rivayeti Câbir b. Abdullah (r.a.)³⁸⁸ kanalıyla nakletmiştir.

Tirmîzî hadisin garip hasen sahih olduğunu söyler. Ancak Tirmîzî'nin Sünen'inin bazı nüshalarında farklılıklar olup, hadisin hükmü hakkında hasen deyip demediği tartışmalıdır.³⁸⁹ Bununla birlikte senedte yer alan râvîlerin (Muhammed b. Abdirrahmân, Ali b. Nizâr, İbrahim b. Zeyd) bazısı zayıf, bazısı da metrûk'tür. Örneğin; Muhammed b. Abdirrahman hakkında münkeru'l-hadis³⁹⁰ denilirken, Ali b. Nizâr'ın ise münker³⁹¹ olduğu kaydedilmiştir. İbrahim b. Zeyd'in ise uydurma hadisleri rivayet ettiği söylenmiştir.³⁹² Bütün bu açıklamalar bize hadisin zayıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca hadisin uydurma olduğunu da kaydedenler vardır.³⁹³

3.2.7. Hadis

Mâtürîdî, yukarıda meâlen verdiğimiz âyetin açıklamalarına devamla, kulların fiillerinin Allah'a nispet edilmesi konusunu tartışırken, bu konuda ifrat ve tefrite kaçmadan orta bir yolun benimsenmesi gerektiğini söyleyerek şu rivayete yer vermiştir:

قال رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " خير الأمور أوسطها "

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“*İşlerin en hayırlısı, orta yolu takip edenleridir.*”³⁹⁴

³⁸⁵ Tirmîzî, “Kader”, 13.

³⁸⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 9; Ebû'l Kâsım Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, Cilt XI, Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (thk.), Musul, 1984, s. 262; Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 201; Ebû Bekr Ahmed İbn Ebî Âsım, **es-Sünne**, Cilt I, Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire (thk.), Riyad, 1998, s. 153.

³⁸⁷ Ebû'l Kâsım Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsât**, Cilt IV, Târik b. İvazullah – Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (thk.), Kahire, 1995, s. 281.

³⁸⁸ İbn Ebî Âsım, **es-Sünne**, Cilt I, s. 153, Cilt II, s. 461.

³⁸⁹ Ebû'l-A'lâ Mubarekfürî, **Tuhfetül-Ahvâz**, Cilt VI, Beyrut, t.y, s. 303.

³⁹⁰ Abdullah b. Muhammed İbn Adî, **el-Kâmil**, Cilt VI, Yahya Muhtar Gazâvî (thk.), Beyrut, 1988, s. 187, 257.

³⁹¹ İbn Adî, **el-Kâmil**, Cilt V, s. 194; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânü'l-Mizân**, Cilt VI, Beyrut, 1986, s. 150.

³⁹² İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, Cilt I, s. 62.

³⁹³ İbnü'l-Cevzî, **Mevzûât**, Cilt I, s. 134; Şevkânî, **Fevâ'idü'l-Mecmû'a**, Cilt I, s. 452.

³⁹⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 423.

Rivayeti Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlarla İbn Ebî Şeybe ve Ebû Nuaym, Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair bir ifade kullanmaksızın Ebû Kılâbe'den (r.a.) nakletmişlerdir.³⁹⁵ Beyhâkî de aynı lafızlarla mevsûl, mürsel³⁹⁶ ve munkatı³⁹⁷ rivayetlerle Mutarrif'den (r.a.) nakletmiştir. Deylemî ise bu haberi merfû' olarak İbn Abbâs'tan (r.a.)³⁹⁸ nakletmiştir.

Bu rivayet, daha çok sahih hadisleri içinde barındıran Kutub-i-Sitte gibi temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Hadis olduğu yönünde kesin bir ifadeye rastlayamamış olmamız sebebiyle, bu haberin doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilmemesi gerektiği düşüncesindeyiz. Ayrıca bazı kaynaklarda bu söz, hikmet ehli bilginlere atfedilirken³⁹⁹ bazı kaynaklarda ise bu haber mu'dal⁴⁰⁰ olarak yerini almıştır. Bu açıklamalardan yola çıkarak rivayetin kaynaklarda yer almasından dolayı asılsız olmadığını, ancak sahih hadis kaynaklarında tespit edememiz sebebiyle, rivayetin zayıf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.8. Hadis

“Bir zamanlar biz, meleklere; “Âdem'e secde edin, demiştik. Onlar da, iblis hariç, secde ettiler.”⁴⁰¹ Meâlen verdiğimiz bu âyetin açıklamalarında Mâtürîdî, secdenin mahiyeti ile ilgili yorumlarda bulunurken şu rivayete yer vermiştir:

وعن ابن عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قال: " كان سجودُ الملائكةِ سجودَ تحيةٍ، ولم يكن سجودَ عبادةٍ "

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Meleklerin secdesi ibadet secdesi değil selâmlama secdesi idi.”⁴⁰²

İmam Mâtürîdî'nin rivayeti İbn Abbâs'a (r.a.) dayandırarak nakletmesine rağmen, temel hadis kaynakları bir yana, rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında da bu rivayetin İbn

³⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VII, Muhammed b. İbrahim (thk.), Riyad: Darü'r-Rüşd, 2004, s. 179, 186; Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Hilye**, Cilt II, Mustafa Abdulkadir Atâ (thk.), Kahire: Daru's-Saâde, 1938, s. 286.

³⁹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Beyhâkî, **Şu'abu'l-İmân**, Cilt III, Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (thk.), Beyrut, 1990, s. 402; Cilt V, s. 169, 261.

³⁹⁷ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt III, s. 273.

³⁹⁸ Ebû Şucâ Şirûye b. Sehdâr Deylemî, **el-Firdevs**, Cilt II, Seyyid b. Besyûnî Zalul (thk.), Beyrut, 1986, s. 212.

³⁹⁹ İbn Abdilber el-Kurtubî, **İstizkâr**, Cilt II, Salim Muhammed Atâ (thk.), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993, s. 255.

⁴⁰⁰ Muhammed b. Tâhir, **Tezkiretü'l-Mevzû'ât**, y.y, t.y, s. 128.

⁴⁰¹ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 34.

⁴⁰² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 423.

Abbâs'a (r.a.) dayandırıldığı herhangi bir tarîki bulamadık. Ancak Mâtürîdî'nin İbn Abbâs'a dayandırmış olduğu bu yorumun ifadesini, şu lafızlarla tespit edebildik:

وحكى ابن الأنباري، عن الفراء، وجماعة من الأئمة: أن سجود الملائكة لأدم كان تحية ولم يكن عبادة

İbnü'l-Enbârî (328/940), Ferrâ (207/822) ve bir grup âlimin Meleklerin secdesi konusunda şöyle söylediklerini aktarmıştır: “Meleklerin Adem’e (a.s.) secdesi ibadet secdesi değil, bir selamlama secdesi idi.”⁴⁰³

Bu konuda, İbnü'l-Arabî'nin (543/1148) ifadeleri şöyledir:

اتفقت الأمة على أن السجود لأدم عليه السلام لم يكن سجود عبادة

“Âlimler, Meleklerin Âdem’e (a.s.) secde etmesinin ibadet maksadıyla olmadığı konusunda ittifak etmiştir.”⁴⁰⁴

Fahreddîn er-Râzî ise, konuyla ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

أجمع المسلمون على أن ذلك السجود ليس سجود عبادة.

“Müslümanlar, Meleklerin Âdem’e (a.s.) yaptıkları secdenin, ibadet secdesi olmadığı konusunda icma’ etmiştir.”⁴⁰⁵

Bu açıklamalardan, rivayetin İbn Abbâs'a (r.a.) dayandırılmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak söyle söyleyebiliriz: Zikredilen rivayet İbn Abbâs'a (r.a.) ait değil, İslam âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir yorumdan ibarettir. Bu da bize rivayetin mevkûf olmamasından dolayı, bu sözlerin hadis olarak mütalaa edilemeyeceğini göstermektedir.

3.2.9. Hadis

Mâtürîdî, yukarıda meâlen verdiğimiz âyetin izahına devamla, secdenin anlamının burada gerçek anlamda secde olmayıp, Âdem’e yönelme anlamı taşıyacağını bildirmiş ve delil olarak da şu hadisi göstermiştir:

عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " لَوْ كُنْتُ أَمْرًا أَحَدًا أَنْ يَسْجُدَ لِأَحَدٍ، لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا "

Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur:

⁴⁰³ Ebû'l-Hasen el-Vâhidî, **el-Vasît fi Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (thk.), Beyrut: Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1994, s. 120.

⁴⁰⁴ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Cilt I, Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1972, s. 27.

⁴⁰⁵ Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, **Mefâthu'l-Ğayb**, Cilt II, Kahire, t.y, s. 212.

“İnsanlardan birisinin bir diğerine secde etmesini emredecek olsaydım kadının kocasına secde etmesini emrederdim.”⁴⁰⁶

Hadisi bu lafızlarla Tirmîzî, İbn Hıbbân ve Beyhâkî, Ebû Hureyre’den (r.a.),⁴⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve İbn Ebî Şeybe Hz. Âişe’den (r.anhâ)⁴⁰⁸ rivayet etmişlerdir. Ayrıca aynı rivayet farklı lafızlarla Ebû Dâvûd, Hâkim en-Nisâbûrî ve Dârimî tarafından Kays b. Sâ’d el-Ensârî (r.a.)⁴⁰⁹ kanalıyla nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in ve Hâkim’in diğer bir rivayeti ise Muâz b. Cebel (r.a.)⁴¹⁰ kanalıyla nakledilmiştir.

Tirmîzî Ebû Hureyre (r.a.) kanalıyla gelen hadisin, hasen garip olduğunu kaydetmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî ise, isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Hadisin zayıf olduğunu kaydedenler⁴¹¹ olduğu gibi, rivayet zinciri içerisinde yer alan Kâsım b. Avf’ın ızdırab yaptığını belirtenler de vardır.⁴¹² Ayrıca Muâz b. Cebel (r.a.) kanalıyla gelen rivayette, isnad zincirinde yer alan Ebû Zebyân’ın, Muâz b. Cebel ile karşılaşmadığı ve ona yetişmediği belirtilerek, rivayetin munkatı’ olduğu kaydedilmiştir.⁴¹³ Kays b. Sa’d (r.a.) kanalıyla gelen rivayette ise, isnadta yer alan Şerîk b. Abdullah’ın müdellis olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Bütün bu açıklamalar ve özellikle de hadisin Sahîhayn’de (Buhârî ve Müslim) yer almamış olması hadisin zayıf hükmünde olduğunu göstermektedir.

3.2.10. Hadis

Mâtürîdî, “Bunun üzerine şeytan onların ayağını oradan kaydırды ve içinde buldukları cennetten çıkardı”⁴¹⁵ meâlindeki âyetin yorumunda, şeytanın insana vesvese verme şekli konusunda farklı görüşlerin olduğunu söylemiş ve aşağıdaki rivayeti, bazılarının kendi görüşünü desteklemek adına kullandıklarına işaret etmiştir:

منهم من يقول: " يجري بين الجلد واللحم كما يجري الدم، فيقابل وجهه بصره بقلبه؛ فيقذف فيه "

⁴⁰⁶ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 420.

⁴⁰⁷ Tirmîzî, “Radâ”, 10; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt IX, s. 470; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt VII, s. 292.

⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 381, V, s. 228; İbn Mâce, “Nikâh”, 4; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt III, s. 399.

⁴⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 41; Hâkim, **Müstedrek**, Cilt II, s. 187; Dârimî, Cilt II, s. 918.

⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 76; Hâkim, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 167.

⁴¹¹ İbn Adî, **el-Kâmil**, Cilt 5, s. 511.

⁴¹² Abdurrahman İbn Ebî Hâtim, **İlel**, Cilt III, Muhammed b. Salih (thk.), Beyrut: 2003, s. 130.

⁴¹³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, **el-Muhallâ bi’l-Âsâr**, Cilt 10, Abdûlğaffâr Süleyman Bendârî (thk.), Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y, s. 162.

⁴¹⁴ İbn Hazm, **el-Muhallâ bi’l-Âsâr**, Cilt 10, s. 162.

⁴¹⁵ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 36.

Bazıları, “Şeytan insanın teni ile eti arasında kanın dolaşması gibi dolaşır, bu sırada yönünü kişinin kalbine doğru çevirir ve vesvesesini telkin eder” demiştir.⁴¹⁶

Rivayeti Müslim, Enes b. Mâlik’ten (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

عَنْ أَنَسٍ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِّ "

Enes b. Mâlik’den (r.a.) rivayet edildiğine göre;

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şeytan insanın içinde kanın dolaşması gibi dolaşır.”⁴¹⁷

Hadisi Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Nesâî, Beyhâkî, İshak b. Rahûye, Ebî Ya’lâ el-Mevsîlî ve Abdurrezzâk Safiyye bint Huyey (r.anhâ)⁴¹⁸ kanalıyla rivayet etmiştir. Hadisi farklı lafızlarla Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd Enes b. Mâlik’den (r.a.)⁴¹⁹ rivayet etmişlerdir.

Görüldüğü gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarında geçmektedir. Hadise sıhhatine muarız herhangi bir şey bulamamız sebebiyle sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.11. Hadis

İmam Mâtürîdî, “Sabırla, namazla Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz o, Allah’a saygı gösterenlerin dışındakilere ağır gelir”⁴²⁰ meâlindeki âyetin açıklamalarında cennete, zorlukların aşılabilir olduğu şeklinde bir yorum yapmış ve şu hadisi delil olarak zikretmiştir:

لما جاء: " حفت الجنة بالمكاره، والنار بالشهوات "

Haberde geldiği üzere: “Cennet zorluklarla, cehennem ise nefsânî arzularla sarılmıştır.”⁴²¹

Hadisi bu lafızlarla Ebû Hureyre’den (r.a.) Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Hıbbân ve İshâk b. Rahûye rivayet ederken,⁴²² aynı lafızlarla Tirmîzî, Dârîmî, Ebî Ya’lâ

⁴¹⁶ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 435.

⁴¹⁷ Müslim, “Selâm”, 22.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 332; Buhârî, “Ahkâm”, 21, “Bed’u’l-halk”, 11; Müslim, “Selâm”, 22-24; Ebû Dâvûd, “Savm”, 79; İbn Mâce, “Sıyâm”, 64; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 349; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 429; Nesâî, “İ’tikâf”, 8; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt IV, s. 321; İshak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt IV, s. 259; Ebî Ya’lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XVII, s. 110; Ebû Bekr Abdurrezzâk es-San’ânî, **Musannef**, Cilt IV, Habiburrahman el-A’zami (thk.), Beyrut, 1982, s. 360.

⁴¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 352; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 18.

⁴²⁰ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 45.

⁴²¹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 449.

el-Mevsîlî ve Abd b. Humeyd Enes b. Mâlik'den (r.a.)⁴²³ rivayet etmişlerdir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân diğer bir rivayetlerinde aynı lafızlarla Enes b. Mâlik (r.a.) kanalıyla⁴²⁴ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî, hadisin hasen garip sahih olduğunu belirtmiştir. Beğâvî, Şerhu's-Sünne'de⁴²⁵ hadisin sahih olduğunu kaydetmiştir. Hadisin, temel sahih hadis kaynaklarında yer alması ve sıhhatine engel teşkil edecek herhangi bir muarız bulamamız sebebiyle sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.12. Hadis

İmam Mâtürîdî, “Siz de: “Ey Musa, Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz”, demiştiniz de, göz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı”⁴²⁶ meâllindeki âyetin izahında, bu âyette ru’yetullahın ispatına dair bir delil olduğunu belirtmiş ve delil olarak da Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen şu hadise işaret etmiştir:

ما روى في الأخبار: " من سؤال الرؤية لرسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حيث قالوا: أنرى ربنا "

Haberlerde nakledildiğine göre âshab, ru’yetullah hakkında Resûlullah’a (s.a.v.) yönelik şu soruyu sormuştur: “Rabbimizi görecek miyiz?”⁴²⁷

Hadisi Buhârî, Ebû Hureyre’den (r.a.) şu lafızlarla rivayet etmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، " أَنَّ نَاسًا، قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؟ قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟ قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ كَذَلِكَ "

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre bir grup insan, “Ey Allah’ın Resûlü, kıyamet gününde Rabbimizi görecek miyiz?” diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de, “Bulutsuz gökteki güneşi ve ayı görmekte bir zahmet çeker misiniz?” demiş, “Hayır” cevabını alınca şöyle buyurmuştur: “İşte böylece siz Rabbinizi de göreceksiniz.”⁴²⁸

⁴²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 333, 354; Buhârî, “Rikâk”, 28; Müslim, “Cennet”, 1; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt II, s. 495; İshâk b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, s. 408.

⁴²³ Tirmîzî, “Sıfâtü'l-cennet”, 19; Dârimî, **Sünen**, Cilt III, s. 1878; Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt VIII, s. 100; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, Mahmud Muhammed Halil es-Saidî (thk.), Kahire: Mektebetü's-Sünne, t.y., s. 391.

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 420, 425; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt II, s. 494.

⁴²⁵ Hüseyin b. Mesud el-Beğâvî, **Şerhu's-Sünne**, Cilt VIII, Şuayb Arnavut (thk.), Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1983, s. 224.

⁴²⁶ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 55.

⁴²⁷ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 466.

⁴²⁸ Buhârî, “Ezân”, 129.

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, İbn Hıbbân, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî ve İbn Ebî Âsım Ebû Hureyre'den (r.a.)⁴²⁹ rivayet etmişlerdir. Ayrıca aynı hadisi Cerîr b. Abdullah'tan (r.a.) Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hıbbân, Nesâî ve Beyhâkî⁴³⁰ rivayet ederken, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Abdullah b. Ahmed Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.)⁴³¹ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî, Cerîr b. Abdullah'tan (r.a.) gelen rivayeti hasen sahih olarak kaydetmiştir. Ayrıca Ebû Hureyre=> Ebû Salih=> A'meş isnadlı rivayetin de hasen sahih garip olduğunu belirtmiştir.⁴³² Görüldüğü üzere hadis, hemen bütün Kütüb-i-Tis'â müellifleri tarafından rivayet edilmiştir. Hadisin sıhhatine engel teşkil edecek bir durum olmadığı için, hadis sahihtir diyebiliriz.

3.2.13. Hadis

*“Bir zamanlar biz: “Bu şehre girin; istediğiniz yerden bol bol yiyecek, kapısından secde ederek girin ve “günahlarımızı affet” deyin ki, günahlarınızı affedelim” dedik. Biz iyilerin mükâfatını arttırırız.”*⁴³³ Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz bu âyetin açıklamalarında buradaki secdedeki maksadın, gerçek anlamda secde olabileceği ihtimali olduğunu söylemiş ve delil olarak da şu rivayeti göstermiştir:

رُوِيَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: " إِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَمَرُوا بِالْخُلُوعِ سُجَّدًا فَدَخَلُوا مِنْ حَرِّينَ "

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre;

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“İsrâiloğulları şehre secde ederek girmeleri emredilmişken, onlar farklı bir biçimde şehre girmişlerdir.”*⁴³⁴

Hadisi Buhârî, farklı lafızlarla Ebû Hureyre'den (r.a.) şöyle rivayet etmiştir:

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 360, 362; Müslim, “İman”, 299-303; Tirmîzî, “Cennet”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt XVI, s. 473, 475; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt IV, Ahmed b. Abdurrahman es-Sâatî (thk.), Kahire, 1953, s. 137; İbn Ebî Âsım, **es-Sünne**, Cilt I, s. 194.

⁴³⁰ Buhârî, “Mevâkîf”, 16; Müslim, “Mesâcîd”, 211-212; Tirmîzî, “Cennet”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 19; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt XVI, s. 473, 475; Nesâî, “Sünenü'l-Kübrâ”, Cilt VII, s. 165; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt I, s. 359, 464.

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Abdullah b. Ahmed, **Sünne**, Cilt I, s. 236.

⁴³² Tirmîzî, “Cennet”, 16.

⁴³³ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 58.

⁴³⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 469.

عن أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " قَبِلَ لِيَنِي إِسْرَائِيلُفَ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً، فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْنَاهِهِمْ فَبَدَّلُوا، وَقَالُوا حِطَّةٌ حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ "

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre;

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah İsrâiloğulları’na, ‘Kapısından secde ederek girin ve dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin ki kusurlarınızı affedelim’ buyurmuş, onlar ise emri değiştirerek kapıdan baldırları üzerine sürünerek girmiş ve ‘Arpa başağı içindeki tane’ demişlerdir.”⁴³⁵

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, İbn Hıbbân ve Nesâi Ebû Hureyre’den (r.a.)⁴³⁶ rivayet etmişlerdir. Ebû Dâvûd, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) kanalıyla, hadisin son kısmı yer almaksızın sadece ilk bölümü⁴³⁷ yer alacak şekilde rivayet etmiştir.⁴³⁸ İbnu’l-Mukrî de Ebû Hureyre kanalıyla, metnin ilk kısmı yer almaksızın son bölümünü “onlar sözü değiştirip arpa başağı içindeki tane dediler” rivayet etmiştir.⁴³⁹ Taberî ise aynı rivayeti farklı lafızlarla, İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet etmiştir.⁴⁴⁰

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu bildirmiştir. Hadisin sıhhatini zedeleyecek herhangi bir muarıza rastlamadık. Hadis, genellikle sahih hadis ihtiva eden temel sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hadis sahihtir.

3.2.14. Hadis

Mâtürîdî, “Hani bir zamanlar Musa, kavmine: “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demişti”⁴⁴¹ meâlindeki âyetin açıklamalarında şu rivayete yer vermiştir:

ما روي في الخبر: " لو عمدوا إلى أدنى بقرة لأجزأتهم، لكنهم شددوا على أنفسهم فشدد الله عليهم "

Haberde geldiği üzere: “İsrâiloğulları en basit bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti, ne var ki onlar kendilerine zorluk çıkarmış, Allah da işlerini zorlaştırmıştır.”⁴⁴²

⁴³⁵ Buhârî, “Tefsîr”, 5.

⁴³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 550; Müslim, “Tefsîr”, 1; Tirmîzî, “Tesîru’l-Kur’ân”, 3; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt XIV, s. 145; Nesâi, “Tefsîr”, 2.

⁴³⁷ “Allah İsrâiloğulları’na, ‘Kapısından secde ederek girin ve dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin ki kusurlarınızı affedelim’ buyurmuş”

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, “Hurûf”, 1.

⁴³⁹ Ebû Bekr İbnu’l-Mukrî, **Mu’cem**, Muhammed Salah el-Fellâh (thk.), Medine: Mektebetü’r-Rüşd, t.y, s. 77.

⁴⁴⁰ Taberî, **Câmi’u’l-beyân**, Cilt I, s. 725.

⁴⁴¹ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 67.

⁴⁴² Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 490.

Rivayeti İbn Kesîr, İbn Abbâs'tan (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

عن ابن عباس قال: " لو أخذوا أذنَى بقرَةً اكتفوا بها ولكنهم شددوا فشدد الله عليهم "

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “İsrâiloğulları en basit bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti, ne var ki onlar kendilerine zorluk çıkarmış, Allah da işlerini zorlaştırmıştır.”⁴⁴³

Rivayete mevkûf ve isnadı sahih olarak İbn Abbâs'tan (r.a.) İbn Kesîr ve İbn Hacer yer vermişlerdir.⁴⁴⁴ Ahmed Şâkir aynı rivayete, mevkûf ve isnadı sahih olarak İbn Abbâs'tan (r.a.) yer vermiştir.⁴⁴⁵ İbn Kesîr başka bir yerde, aynı rivayeti merfû ancak senedi zayıf bir şekilde nakletmiştir.⁴⁴⁶ İbn Hacer aynı rivayetin Ebû Hureyre (r.a.) tarîkiyle merfû olarak nakledilen rivayetin isnadında yer alan İbâd b. Mansûr'un zayıf olduğunu ve dolayısıyla rivayetin merfû olmasının zayıf olacağını, en doğru olanın ise rivayetin mevkûf ve sahih olmasının gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁷

Bu açıklamalardan yola çıkarak rivayetin isnadının sahih olduğunu ve de mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.15. Hadis

Mâtürîdî, yukarıda meâlîni verdiğimiz âyetin izahına devamla, sığırın kesilmesi ile ilgili, “İsrâiloğulları'nın kesilmesi emredilen sığırın vasıflarını sorup araştırmaları, Allah'ın dilediği hayvana ulaşmaları hikmetine bağlıydı, yoksa onların isteğine bağlı olarak Allah'ın yeni bir karar vermesi şeklinde değildi”⁴⁴⁸ ifadelerini kullanarak, ilk ilâhi beyânın bu yönde olduğunu söylemiştir. Bu görüşünü desteklemek için de sıla-i rahim'in ömrü uzatacağına dair bilgiler içeren rivayete yer vermiştir. Bu rivayeti göstererek, “Allah kulunun sıla-i rahim yapacağını biliyordu ve bunun sonucunda ömrünü uzatmıştır, yoksa ömrü belirlenmiş bir kulun ömrünün uzatılması mümkün değildir”⁴⁴⁹ yorumunu yaparak, her iki olayın aynı çizgi üzerinde cereyan ettiği ifade etmiştir. Rivayete şu şekilde yer vermiştir:

⁴⁴³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 158.

⁴⁴⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 158; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Muvâfakatu'l-haber**, Cilt II, Hamdî Abdulmecîd es-Selefi – Subhî es-Sâmerrâî (thk.), Riyad, 1993, s. 168.

⁴⁴⁵ Ahmed b. Muhammed Şâkir, **Umdetü't-Tefsîr**, Cilt I, Kahire: Daru'l-Vefâ, 2006, s. 125.

⁴⁴⁶ Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, **el-Bidaye ve'n-Nihâye**, Cilt I, Halil Şehâde (thk.), Beyrut: 1987, s. 275.

⁴⁴⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **el-Kafîş'sâf**, Cilt I, Beyrut, 1947, s. 16.

⁴⁴⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 491.

⁴⁴⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 491.

ما روي في الخبر: "وَأَنَّ صَلَاةَ الرَّحْمِ تَزِيدُ فِي الْعُمُرِ "

Haberde şöyle rivayet edilmiştir:

“*Hısum akraba ile ilişkiyi sürdürme ömrün artmasına vesile olur.*”⁴⁵⁰

Hadisi Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlara en yakın şekilde, Taberânî Behz b. Hakîm (r.a.) kanalıyla nakletmiştir:

عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ صَدَقَةَ السَّيْرِ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ، وَإِنَّ صَنَائِعَ الْمَعْرُوفِ تَقِي مَصَارِعَ السَّوْءِ، وَإِنَّ صَلَاةَ الرَّجْمِ تَزِيدُ فِي الْعُمُرِ "

Behz b. Hakîm (r.a.), dedesinden rivayet ettiğine göre;

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Gizli sadaka Allah'ın gazabını söndürür. İyilik yapan kişi kötülüklerin etkisinden korunur. Akraba ziyareti ömrü uzatır.*”⁴⁵¹

Hadisi Buhâri Hz. Âişe'den (r.anhâ),⁴⁵² Kuzâ'î, bir senesinde Behz b. Hakîm'in (r.a.) dedesi (Hakîm b. Hızâm'dan),⁴⁵³ diğer bir senesinde Abdullah b. Cafer b. Ebî Talib'den (r.a.),⁴⁵⁴ diğer bir senesinde ise İbn Mesûd'tan (r.a.)⁴⁵⁵ rivayet etmiştir. Hadisi Taberânî Ümmü Seleme'den⁴⁵⁶ rivayet ederken, Beyhâkî de Ebû Saîd el-Hudrî'den⁴⁵⁷ rivayet etmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve Ebû Dâvûd'un Sünen'inde bu hadisin manasına yakın rivayetler nakledilmiştir.⁴⁵⁸

Taberânî'nin Behz b. Hakîm (r.a.) kanalıyla rivayet ettiği hadisin isnadında, sika râvîler olmadığı belirtilmiştir.⁴⁵⁹ Ancak Taberânî'nin bu rivayeti zayıf da olsa sahih kabul edilmiştir.⁴⁶⁰ Bu görüşler dikkate alındığında ve Buhârî'nin de bu hadisi rivayet etmesi düşünülerek hadisin sahih olduğu söylenebilir.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 491.

⁴⁵¹ Taberânî, **Mu'cemu'l-avsât**, Cilt VI, s. 163.

⁴⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Edebü'l-müfred**, Muhammed Fuâd Abdalbâkî (thk.), Kahire, 1955, s. 34.

⁴⁵³ Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, **Şihâbu'l-ahbâr**, Cilt I, Mîr Celâleddin Urmevî (thk.), Tahran, 1923, s. 92, 93, 94; Taberânî, **Mu'cemu'l-avsât**, Cilt I, s. 289.

⁴⁵⁴ Kudâî, **Şihâb**, Cilt I, s. 93.

⁴⁵⁵ Kudâî, **Şihâb**, Cilt I, s. 92, 93, 94.

⁴⁵⁶ Taberânî, **Mu'cemu'l-avsât**, Cilt VI, s. 163.

⁴⁵⁷ Beyhâkî, **Suabu'l-iman**, Cilt III, s. 244.

⁴⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 190; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45.

⁴⁵⁹ Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, **Mecmeu'z-Zevâid**, Cilt VIII, Abdullah ed-Derviş (thk.), Beyrut, 1994, s. 194.

⁴⁶⁰ İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, Cilt IV, s. 337.

3.2.16. Hadis

Mâtürîdî, “*Hatırlayın o zamanı ki, sizden sağlam söz almış, Tûr dağına üzerinize kaldırmıştık. “Size verdiğimiz sıkıca tutun. (Allah’ın kelâmını) dinleyin” demiştik*”⁴⁶¹ meâlindeki âyeti te’vîl ederken, “dinleyin *واسمعوا*” ifadesinin, “icâbet ve itaat edin” şeklinde iki anlamda yorumlanabileceğini söylemiştir. Ancak itaat kavramının insanlara nispet edilmesi gerektiğini, Yüce Allah’a itaat kavramının nispet edilmesinin caiz olmadığını, sadece dinlemek manasına gelen *سمع* kavramının Allah’a nispet edilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Bu meyanda şu rivayete yer vermiştir:

لقوله: " سمع الله لمن حمده "

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.), “*Allah hamd eden kişiye icâbet etti*” deyişi gibi”⁴⁶²

Hadisi Buhârî, Ebû Hureyre (r.a.) kanalıyla şu lafızlarla rivayet etmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: " إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ "

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre;

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*İmam ancak kendisine uyulması için imam olmuştur. Buna binaen o tekbîr aldığı anda siz de tekbîr alın, rukû yaptığı anda siz de yapın, ‘Semiallahu limen hamideh’ dediğinde sizde ‘rabbena veleke’l-hamd’ deyin. Secde yaptığı anda siz de yapın. İmam oturarak namaz kılarsa siz de hep birlikte oturarak kılın.*”⁴⁶³

Hadisi Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, İbn Hibbân, Beyhâkî, Ebû Dâvûd et-Tâyâlîsî, Abdurrezzâk, Hümeydî ve Taberânî, Enes b. Mâlik’ten (r.a.)⁴⁶⁴ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Ebî Nuaym de hadisin sahih olduğunu ve sıhhatin de ittifak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁵ Görüldüğü gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hadis sahihtir.

⁴⁶¹ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 93.

⁴⁶² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 511.

⁴⁶³ Buhârî, “Ezân”, 51.

⁴⁶⁴ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Cilt I, s. 491; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt III, s. 410; Müslim, “Salât”, 77; Tirmîzî, “Salât”, 2; Ebû Dâvûd, “Salât”, 71; Nesâî, “İmâmet”, 16; İbn Mâce, “İkâmetu’s-salât”, 136; Dârimî, *Sünen*, Cilt II, s. 799; İbn Hibbân, *Sahîh*, Cilt V, s. 461; Ebû Dâvûd et-Tâyâlîsî, *Müsned*, Cilt III, s. 563; Hümeydî, *Müsned*, Cilt II, s. 305; Abdurrezzâk, *Musannef*, Cilt II, s. 460; Beyhâkî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Cilt II, s. 96; Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, Cilt III, s. 115.

3.2.17. Hadis

İmam Mâtürîdî, “Onlar; Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların söyledikleri şeylere tâbi oldular”⁴⁶⁶ meâlindeki âyette yer alan ‘söyledikleri’ ما تتلو lafzı hakkında İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşüne şu ifadeleri ile yer vermiştir:

"(ما تتلو):" ما يروى الشياطين من السحر. وهو قول ابن عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما "

İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşüne göre, (ما تتلو) ifadesi; “şeytanların rivayet ettiği sihir anlamına gelmektedir”.⁴⁶⁷

Beğavî rivayete İbn Abbâs’tan (r.a) mevkûf olarak yer vermiştir.⁴⁶⁸ Rivayetin merfû bir tarîkine rastlamadık. İbn Abbâs’ın (r.a.) kendisine ait bir yorumun yer aldığı bu rivayetin mevkûf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.18. Hadis

Mâtürîdî, yukarıda meâlen zikrettiğimiz âyetin izahına devamla, İbn Abbâs’tan (r.a.) aktarılan şu rivayete yer vermiştir:

وروي عن ابن عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قال: " كان آصفُ كاتب سليمان، وكان يعلم الاسم الأعظم، وكان يكتب كل شيء بأمر سليمان، ويدفنه تحت كرسيه؛ فلما مات سليمان أخرجته الشياطين، فكتبوا بين كل سطرين سحرًا، وكفْرًا، وكذبًا؛ فقالوا: هذا الذي كان يعمل به سليمان؛ فأكفره جهالُ الناس وسبوه، ووقف علماءهم، فلم يزل جهأهم يسبونه؛ حتى أنزل الله - عزَّ وجلَّ - على مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: (وَأَتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ. . . الآية) "

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Hz. Süleyman’ın isteğiyle hemen her şeyi yazıp onun tahtının altına gizleyen, ism-i a’zamı bilen Âsaf, Hz. Süleyman’ın kâtibiydi. Hz. Süleyman vefat ettiği zaman şeytanlar tahtın altında yazılan kitaplara çıkarıp satırların arasına sihir, küfür ve yalan türü şeyler karıştırdılar ve “Süleyman’ın amel ettiği şeyler işte bunlardı” dediler. Neticede insanların câhil kısmı Hz. Süleyman’ı tekfîr edip söverken, âlimler ise susmayı tercih etmişlerdir. Yüce Allah Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ‘onlar şeytanların söyledikleri şeylere tâbi oldular’ diye başlayan âyeti inzâl buyuruncaya kadar, bu câhil halkın sövgüsü devam etmiştir.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Ebû Nuaym, **Hilye**, Cilt III, s. 374.

⁴⁶⁶ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 102.

⁴⁶⁷ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 521.

⁴⁶⁸ Beğavî, **Me’âlimu’t-tenzîl**, Cilt I, s. 98.

⁴⁶⁹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 522.

Rivayeti bu lafızlarla Nesâî, Taberî ve İbn Ebî Hatim mevkûf olarak İbn Abbâs'tan (r.a.) nakletmişlerdir.⁴⁷⁰ Ahmed Şâkir, rivayetin mevkûf olarak İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğini belirtmiş ve isnadının da sahih olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷¹ İsnadının sıhhatine muarız herhangi bir durum ile karşılaşmadığımız bu rivayetin İbn Abbâs'a ait olduğu açıktır. Rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.19. Hadis

Mâtürîdî, “*Hârût ile Mârût adlı iki meleğe*”⁴⁷² meâledeki âyetin izahında, Harût ile Mârût hakkında farklı görüşlerin olduğunu belirtmiş ve Hasan-ı Basrî'nin yorumuna şu ifadeleri ile yer vermiştir:

فقال الحسن: "لم يكونا ملكين، ولكنهما كانا رجلين فاسقين متمردين "

Hasan-ı Basrî, “*o ikisinin melek olmadığını fakat fâsık ve inatçı iki adam olduğunu söylemiştir.*”⁴⁷³

Rivayeti bu lafızlarla Taberî, Kurtubî ve İbn Kesîr Hasan-ı Basrî'den maktû olarak rivayet etmişlerdir.⁴⁷⁴ Görüldüğü gibi rivayet, ilk dönem rivayet ağırlıklı tefsir eserlerinde yer almıştır. Rivayetin merfû veya mevkûf herhangi bir tarîkini tespit edemedik. Tabiînin önde gelenlerinden olan Hasan-ı Basrî'ye ait bu görüşün yer verildiği bu rivayetin, maktû hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.20. Hadis

“*Biz bir âyeti nesheder (hükmünü kaldırır) veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz*”⁴⁷⁵ Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz bu âyeti yorumlarken, herhangi bir âyetin lafzının unutturulmasına rağmen hükmünün devam edebileceğini kabul etmiş ve buna delil olarak da Hz. Ömer'den nakledilen şu rivayeti göstermiştir:

ورُوي عن عمر - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أنه قال: " كنا نعدل سورة الأحزاب بسورة البقرة، حتى رفع منها آيات، منها: الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة "

⁴⁷⁰ Nesâî, “Tefsîr”, 2; Taberî, **Câmi’u’l-beyân**, Cilt I, s. 419; İbn Ebî Hatim, **Tefsîr**, Cilt I, s. 185.

⁴⁷¹ Ahmed Şâkir, **Umdetü’t-Tefsîr**, Cilt I, s. 143.

⁴⁷² **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 102.

⁴⁷³ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 523.

⁴⁷⁴ Taberî, **Câmi’u’l-beyân**, Cilt I, s. 459; Kurtubî, **el-Câmi’**, Cilt II, s. 52; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 138.

⁴⁷⁵ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 106.

Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: “*Biz Ahzâb sûresini Bakara sûresine denk tutardık, sonraları ondan bazı âyetler kaldırılmıştır (nesh), şu metin onlardan biridir: ‘Yaşlı erkek ile yaşlı kadın zina ettiklerinde onları tereddütsüz recmedin.’*”⁴⁷⁶

Rivayeti farklı lafızlarla Müslim, İbn Abbâs'tan (r.a.) mevkûf olarak nakletmiştir:

عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى مَنبَرِ رَسُولِ اللَّهِ " إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ مُحَمَّدًا بِالْحَقِّ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ، فَكَانَ مِمَّا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةَ الرَّجْمِ قَرَأْنَاهَا وَوَعَيْنَاهَا وَعَقَلْنَاهَا "

İbn Şihâb'tan rivayetle o, Abdullah b. Utbe'nin, Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) Hz. Ömer'in şöyle söylediğini işittiğini haber vermiştir: “*Yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.v.) hak ile gönderdi ve ona kitabı indirdi. İnen âyetlerden bir tanesi de recm âyeti idi, biz onu okuduk, ezberledik ve anlamını kavradık.*”⁴⁷⁷

Bu rivayet aynı anlama yakın ifadelerle Buhârî ve Ebû Dâvûd tarafından Abdullah b. Abbâs (r.a.)⁴⁷⁸ kanalıyla rivayet edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî ise râvî belirtmeksizin sahih kaydını bırakarak aynı hadisi kaydetmiştir.⁴⁷⁹ İbn Abdîlber, İbn Hazm ve Taberî bu rivayeti Ubeyy b. Ka'b (r.a.) tarafından naklederek mevkûf olarak kaydetmişlerdir.⁴⁸⁰ Taberî aynı rivayeti Zeyd b. Sâbit (r.a.) kanalıyla rivayet etmekte ve hadisin bu senediyle sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸¹ Mâlik b. Enes de aynı rivayeti Hz. Ömer (r.a.) kanalıyla mevkûf olarak rivayet etmiştir.⁴⁸² Hakîm en-Nisâburî, ‘Acmâ kanalıyla aynı rivayeti naklederek sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁸³ Bu açıklamalara ve de hadisin temel sahih hadis kaynaklarında yer almasına binaen, sahih ve mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁷⁶ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 531.

⁴⁷⁷ Müslim, “Hudûd”, 12.

⁴⁷⁸ Buhârî, “Hudûd”, 21, 22, 24; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 23.

⁴⁷⁹ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, Cilt VIII, Kahire, 1986, s. 682.

⁴⁸⁰ İbn Abdîlber, **Temhîd**, Cilt IV, Mustafa b. Ahmed el-Alevî – Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî (thk.), t.y, s. 275; Ali b. Ahmed İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt XII, Ahmed Şâkir (thk.), t.y, s. 176; İbn Cerîr et-Taberî, **Tehzîbu'l-Asâr**, Cilt II, Mahmud Muhammed Şâkir (thk.), Mısır: Matbaatu'l-Medenî, t.y, s. 133.

⁴⁸¹ Taberî, **Tehzîbu'l-Asâr**, Cilt II, s. 135.

⁴⁸² Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, Cilt III, s. 76.

⁴⁸³ Hâkim, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 360.

3.2.21. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz yukarıdaki âyetin açıklamalarında devamla, zina edenler hakkında evvela, “Kadınlarınızdan zina edenlere dört şahit getirin. Eğer bunlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölünceye veya Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar evlerde hapsedin”⁴⁸⁴ buyrulduğunu, ancak daha sonra bu cezanın recm cezası ile değiştirildiğini belirtmiş ve delil olarak da şu hadisi göstermiştir:

بقوله: " خذوا عني. خذوا عني "

Bu hadis recm cezası olacağına dair bir delildir: “Cevabı benden alın, cevabı benden alın!”⁴⁸⁵

Müslim’in Ubâde b. Sâmit’ten (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي، فَذَجَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جُلْدُ مِائَةٍ، وَنَقْيُ سَنَةٍ، وَالتَّيِّبُ بِالتَّيِّبِ جُلْدُ مِائَةٍ وَالرَّجْمُ "

Ubâde b. Sâmit’ten aktarıldığına göre;

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cevabını benden alın, cevabını benden alın, Allah, zina eden kadınlar hakkında çıkış yolu belirlemiştir: Bekârın bekârla zinasının cezasını yüz sopa ve bir yıl sürgün, üzerinden nikâh geçenin dengi ile zinasının cezası ise yüz sopa ve recmdir.”⁴⁸⁶

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, İbn Hıbbân, Nesâî, Beyhâkî, Ebû Dâvûd et-Tâyâlîsî, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî Ubâde b. Sâmit’ten (r.a.)⁴⁸⁷ rivayet etmişlerdir. Hadisi bu manaya yakın ifadelerle Buhârî, Nesâî, Beyhâkî, Ebû Dâvûd et-Tâyâlîsî ve Taberânî, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî’den (r.a.)⁴⁸⁸ rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd bir diğer rivayetlerinde ise aynı hadisi, Seleme b. Mushîk (r.a.)⁴⁸⁹ kanalıyla rivayet etmişlerdir.

⁴⁸⁴ Kur’ân, Nisa Sûresi, Ayet 15.

⁴⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, Cilt I, s. 532.

⁴⁸⁶ Müslim, “Hudûd”, 12-14.

⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt V, s. 550; Tirmîzî, “Hudûd”, 8; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 23; Nesâî, “Tefsîr”, 5; İbn Mâce, “Hudûd”, 8; Dârimî, *Sünen*, Cilt III, s. 1501; İbn Hıbbân, *Sahîh*, Cilt X, s. 291; Ebû Dâvûd et-Tâyâlîsî, *Müsned*, Cilt I, s. 478; Abdurrezzâk, *Musannef*, Cilt VII, s. 329; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Cilt VIII, s. 205; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Cilt VI, s. 555; Taberânî, *Mu’cemu'l-Evsât*, Cilt I, s. 310.

⁴⁸⁸ Buhârî, “Kefâlet”, 1; Nesâî, “Recm”, 22; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Cilt VIII, s. 220; Ebû Dâvûd et-Tâyâlîsî, *Müsned*, Cilt II, s. 668; Taberânî, *Mu’cemu'l-Kebîr*, Cilt V, s. 236-240.

⁴⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt IV, s. 350; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 23.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatini zedeleyecek bir durum ile karşılaşmamamız ve temel sahih hadis kaynaklarında geçiyor olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.22. Hadis

İmam Mâtürîdî, “Ehl-i Kitaplar: Yahudi veya Hıristiyan olanlardan başkası cennete asla giremeyecektir” dediler⁴⁹⁰ meâlindeki âyeti yorumlarken, bu âyette yer alan istisna edatının (لَا) işlevi hakkında bazı tartışmalar yapmış ve vech-i istidlal olarak da şu rivayeti göstermiştir:

ما رُوِيَ عن رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " لا نكاح إلا بشهود "

Hiz. Peygamber (s.a.v.)’den rivayet edildiğine göre şöyle söylemiştir: “*Nikâh ancak şahidlerle olur.*”⁴⁹¹

Tirmîzî’nin, Mâtürîdî’nin ifadelerinin anlamına yakın İbn Abbâs’tan (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: " الْبُعَايَا اللَّاتِي يُنْكَحْنَ أَنْفُسُهُنَّ بِغَيْرِ بَيِّنَةٍ "

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre;

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Herhangi açık bir beyanat olmaksızın kendilerini evlendiren, haddi aşan kadınlar.*”⁴⁹²

Bu hadisi Beyhâkî ve Taberânî İbn Abbâs’tan (r.a.)⁴⁹³ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî rivayet hakkında şunları söylemektedir: “Hadisi nakleden Yusuf b. Hammâd el-Ensârî, râvî Ebû Muhammed Ebû A’lâ’nın bu rivayeti bir yerde merfû olarak zikrettiğini, diğer bir yerde ise aynı rivayeti mevkûf olarak kaydettiğini ifade etmiştir.”⁴⁹⁴ Tirmîzî, Saîd b. Ebû Arûbe’nin aynı hadisi mevkûf olarak rivayet ettiğini belirterek, en doğru olanın da bu olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalarla birlikte, bu hadisin Ebû A’lâ dışında kimseden merfû olarak kaydedilmediğini de belirtmiştir. Sonuç olarak Tirmîzî, bu hadisin mevkûf olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte Beyhâkî, Tirmîzî’nin bu rivayet hakkındaki görüşlerinin aynısı yineleyerek mevkûf

⁴⁹⁰ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 111.

⁴⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 540.

⁴⁹² Tirmîzî, “Nikâh”, 15.

⁴⁹³ Beyhâkî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Cilt VII, s. 125; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, Cilt XII, s. 182.

⁴⁹⁴ Tirmîzî, “Nikâh”, 15.

olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁵ İmam Şafî’de bu rivayetin İbn Abbâs (r.a.) ve Ashab tarafından sabit olduğunu zikretmiştir.⁴⁹⁶ İbnu’l Cevzî de, râvî Abd A’lâ’nın sika olduğunu ifade etmekle birlikte, bir râvînin bazen bir hadisi mevkûf olarak kaydederken bazen de merfû olarak kaydedebileceğini söylemiş ve bu sözün İbn Abbâs’a (r.a.) ait olduğu görüşünün en doğru görüş olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁷

Bu açıklamaları göz önünde bulundurmakla birlikte, sıhhatine muarız herhangi bir şey de tespit edemediğimiz için hadisin sahih olması yanında mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.23. Hadis

“Allah’ın mescitlerinde Allah’ın adının anulmasını meneden ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?”⁴⁹⁸ İmam Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz bu âyetin izahında, farklı bir bakış açısına gidildiğini ve “Allah’ın mescitlerinden” kastın, yer kürenin tamamı olduğu görüşünün öne sürüldüğünü belirtmiş ve şu hadisin de ona işaret ettiğini kaydetmiştir:

قوله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهْرًا "

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözü şöyledir: “*Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılınmıştır.*”⁴⁹⁹

Hadisin ifade ettiği bu manaya göre de âyetin meâlinin şöyle olduğu söylenebilir: “*Allah’ın mescitlerinde (yeryüzünde) Allah’ın adının anulmasını meneden...*”

Hadisi bu lafızlarla Buhârî, Müslim, Nesâî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Beyhâkî, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Şeybe Câbir b. Abdullah’tan (r.a.)⁵⁰⁰ rivayet etmişlerdir. Tirmîzî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Beyhâkî, Ebî

⁴⁹⁵ Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt VII, s. 125.

⁴⁹⁶ Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt VII, s. 125.

⁴⁹⁷ Ebû’l Ferec İbnu’l-Cevzî, **et-Tahkîk, fî Mesâilî’l-Hilâf**, Cilt XI, Müs’ad Abdulhamîd es-Sa’denî – Muhammed Fâris (thk.), Beyrut, 1994, s. 170.

⁴⁹⁸ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 114.

⁴⁹⁹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 543.

⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 110; Buhârî, “Teyemmüm”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 1-4; Nesâî, “Mesâcid”, 40; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 873; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt XIV, s. 308; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt II, s. 329, 432; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 349; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 293.

Ya'lâ el-Mevsîlî, Hümejdî ve Taberânî Ebû Hureyre'den (r.a.)⁵⁰¹ rivayet etmişlerdir. Ayrıca hadis aynı anlama yakın ifadelerle, birçok muhaddis tarafından Ebû Saîd el Hudrî (r.a.)⁵⁰² kanalıyla nakledilmiştir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatini zedeleyecek herhangi bir durum ile karşılaşmadık. Hadis sahihtir.

3.2.24. Hadis

Mâtürîdî, “Doğu da batı da Allah’ındır. Hangi tarafa dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır”⁵⁰³ meâlindeki âyeti yorumlarken şu rivayete değinmiştir:

وكذلك في الخبر: "ذكر المشرق والمغرب"

Haberde; “doğu ve batıdan söz edilmiştir”.⁵⁰⁴

Tirmîzî’nin Ebû Hureyre’den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ قِبْلَةٌ "

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Doğu ve batı arası kabledir.”⁵⁰⁵

Hadisi İbn Mâce, Nesâî, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî Ebû Hureyre’den (r.a.)⁵⁰⁶ rivayet etmişlerdir. Hakîm en-Nisâbûrî, Dârekutnî, Beyhâkî, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe de aynı hadisi, Abdullah b. Ömer (r.a.)⁵⁰⁷ kanalıyla rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hakîm ise isnadtaki râvîlerin sika olduğunu ve hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu rivayetin bazıları tarafından, Abdullah b. Ömer’den mevkûf olarak zikrettiklerini de belirtmiştir.⁵⁰⁸ Taberânî, isnadta yer alan (Osman b. Muhammed=>Abdullah b. Ca’fer) Abdullah b.

⁵⁰¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 415; Tirmîzî, “Siyer”, 4; İbn Mâce, “Tahâret”, 86; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt VI, s. 87; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt II, s. 433; Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XII, s. 120; Hümejdî, **Müsned**, Cilt II, s. 184; Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsât**, Cilt VIII, s. 218.

⁵⁰² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 225; Tirmîzî, “Siyer”, 4; Ebû Dâvûd, “Salât”, 24; İbn Mâce, “Mesâcîd”, 4; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt II, s. 7; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt IV, s. 599; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt II, s. 434-435.

⁵⁰³ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 115.

⁵⁰⁴ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 545.

⁵⁰⁵ Tirmîzî, “Mevâkîtus-salât”, 139.

⁵⁰⁶ İbn Mâce, “İkâme”, 56; Nesâî, “Sıyam”, 23; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 257; Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsât**, Cilt I, s. 230.

⁵⁰⁷ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 205; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt I, s. 218; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt II, s. 8-9; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt II, s. 345; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 256.

⁵⁰⁸ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 205.

Ca'fer dışında hiçbir kimsenin bu hadisi Osman b. Muhammed'den rivayet etmediğini belirtmiştir.⁵⁰⁹ İbn Ebî Hatîm, bu rivayetin İbn Ömer'den mevkûf olarak kaydedildiğine yer vermiştir.⁵¹⁰ İbn Hacer ise hadise hasen hükmünde yer vermiştir.⁵¹¹ Bu açıklamalardan ve isnadındaki bazı eleştirilerden dolayı, hadisin hasen olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.25. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarında ikinci bir rivayet olarak, İbn Ömer'in (r.a.) bu âyetin nafilî namazlar hakkında indiğine dair görüşünü belirtmiş ve şu rivayete işaret etmiştir:

وروى عن ابن عمر - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أن قوله: (وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ. . .) الآية، " نزلت في النوافل في الأسفار "

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: *"Bu âyet yolculuk esnasında nafilî kılarken bineğinin seni çevirdiği yere doğru namaz kılman için nâzil olmuştur."*⁵¹²

Beyhâkî'nin bu konuda İbn Ömer'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عن ابن عمر، قال: " كان رسول الله يُصَلِّي وَهُوَ مُقْبِلٌ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ عَلَى رَاجَلَيْهِ حَيْثُ كَانَ وَجْهَهُ، قَالَ: وَفِيهِ نَزَلَتْ: فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ "

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: *"Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'den Medine'ye giderken, bineğinin üzerinde yönü hangi tarafa dönerse dönsün o yöne doğru namaz kılıyordu. Bu âyet (Nereye dönerseniz) bu konu hakkında nazil oldu."*⁵¹³

Hadisi Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, Abdurrezzâk ve Taberânî Abdullah b. Ömer'den (r.a.)⁵¹⁴ rivayet etmişlerdir.

⁵⁰⁹ Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsât**, Cilt I, s. 230.

⁵¹⁰ İbn Ebî Hatîm, **el-İlel**, Cilt I, s. 170.

⁵¹¹ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Tahrîcû Mişkâtü'l-Mesâbih**, Cilt I, Ali b. Hüseyin (thk.), Beyrut: Darû İbnu'l-Kayyîm, 2005, s. 335.

⁵¹² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 545.

⁵¹³ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt II, s. 4-5.

⁵¹⁴ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 75; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 410; Buhârî, "Cuma", 47; Müslim, "Salâtu'l-musâfir", 31-41; Tirmîzî, "Mevâkîtu's-salât", 139; Nesâî, "Salât", 23; İbn Huzeyme,

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarında geçmektedir. Sıhhatine engel herhangi bir durum tespit edemememize binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.26. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin izahında, üçüncü bir rivayeti, “Allah’ın yönü (zâtı) oradadır” ifadesinin açıklamalarına yer verirken kullanmıştır. O, buradaki yönden kastın Allah’ın rızası olabileceğini söylemiş ve bu kanaatini Allah’a yedirme ve içirme gibi eylemlerin nispet edildiği şu rivayete benzeterek dile getirmiştir:

قال رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - في أكل الناس: " إنما أطعمك الله وسقاك "

Hiz. Peygamber (s.a.v.) unutarak bir şey yiyen oruçlu için şöyle buyurmuştur: “Seni Allah yedirmiş ve içirmiştir.”⁵¹⁵

Rivayeti Müslim, Ebû Hureyre’den (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " مَنْ نَسِيَ وَهُوَ صَائِمٌ فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ، فَلْيَبْتَ صَوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ "

Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim oruçlu iken unutarak bir şey yiyip içerse orucunu tamamlasın. Çünkü onu Allah yedirmiş ve içirmiştir.”⁵¹⁶

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Beyhâkî, İshâk b. Rahûye ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî Ebû Hureyre’den (r.a.)⁵¹⁷ rivayet etmişlerdir. Hadis aynı anlama yakın ifadelerle Dârekutnî ve Taberânî tarafından, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)⁵¹⁸ kanalıyla nakledilmiştir.

Sahîh, Cilt II, s. 251; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VI, s. 262; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt III, s. 367; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt II, s. 575; Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsât**, Cilt VII, s. 180.

⁵¹⁵ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 545.

⁵¹⁶ Müslim, “Sıyâm”, 171.

⁵¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 359, 425; Buhârî, “Savm”, 26; Tirmîzî, “Savm”, 26; Ebû Dâvûd, “Savm”, 38; İbn Mâce, “Sıyâm”, 15; Nesâî, “Sıyâm”, 106; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1077; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 239; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 286; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt IV, s. 228-229; İshâk b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, s. 107; Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt X, s. 100.

⁵¹⁸ Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 140; Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsât**, Cilt VI, s. 425.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Ebû Nuaym hadisin sahih ve muttefekun aleyh olduğunu kaydetmiştir.⁵¹⁹ Görüldüğü gibi hadis temel sahih hadis kaynaklarında geçmektedir. Hadisin sahih olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.27. Hadis

Mâtürîdî, “(Ya Muhammed), biz seni hak (Kur’ân ve İslam) ile müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorulacak değilsin”⁵²⁰ meâlindeki âyeti izah ederken, âyetin sebep-i nuzûlü hakkında şu rivayete yer vermiştir:

قيل: إن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قال: " ليت شعري! ما فعل أبواي؟ " فأُنزل اللهُ - تعالى - هذه الآية "

Denildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Keşke anne babamın ölüm sonrasında ne yaptıkları bilsem!*” Bunun sonucunda ise Allah bu âyeti indirdi.⁵²¹

Taberî’nin el-Kurezî’den naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبِ الْقُرْظِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " لَيْتَ شِعْرِي مَا فَعَلَ أَبَوَايَ، لَيْتَ شِعْرِي مَا فَعَلَ أَبَوَايَ، لَيْتَ شِعْرِي مَا فَعَلَ أَبَوَايَ "

Muhammed b. Ka’b el-Kurezî’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Keşke anne babamın ölüm sonrasında ne yaptıkları bilsem!*”⁵²²

Rivayeti İbnu’l A’rabî, İbrahim b. İshâk el-Harbî, Abdurrezzâk es-San’ânî ve İbn Ebî Hatîm Muhammed b. Ka’b el-Kurezî’den (108/726)⁵²³ rivayet etmişlerdir.

Taberî, el-Kurezî’den aktarılan bu rivayetin sahih olmadığını, çünkü Hz. Peygamber’in cehennemde olan cehennemlikleri sormasının onun genel özellikleri ile uyumlu olmadığını söylemiştir.⁵²⁴ Sehâvî ise el-Kurezî’den nakledilen bu rivayeti zayıf mürsel olarak kaydetmiştir.⁵²⁵ Suyûtî (911/1505) ise bu rivayete, isnadı zayıf ve mürsel

⁵¹⁹ Ebû Nuaym, **Hilye**, Cilt II, s. 279.

⁵²⁰ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 119.

⁵²¹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 550.

⁵²² Taberî, **Câmi’u’l-beyân**, Cilt I, s. 516.

⁵²³ İbnu’l A’rabî, **Mu’cem**, Cilt I, Ahmed Mirîn (thk.), Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y, s. 394; İbrahim b. İshâk el-Harbî, **Ğaribu’l-hadîs**, Cilt I, Süleyman b. İbrahim (thk.), Cidde: Daru’l-Medenî, 1985, s. 144; Abdurrezzâk es-San’ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, Cilt I, Mustafa Müslim Muhammed (thk.), Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, t.y, s. 292; İbn Ebî Hatîm, **Tefsîr**, Cilt I, s. 218.

⁵²⁴ Taberî, **Câmi’u’l-beyân**, Cilt I, s. 516.

⁵²⁵ Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, **el-Ecvîbetü’l-Merdiyye**, Cilt III, Muhammed İshâk (thk.), Riyad: Daru’r-Râye, 2001, s. 966.

olarak yer vermiştir.⁵²⁶ İbn Hacer ise bu rivayeti İbn Abbâs'dan (r.a.) rivayet etmekte ve isnad zincirindeki Musa b. Ubeyde'nin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁵²⁷ Bu açıklamalar ve de rivayetin temel sahih hadis kaynaklarında yer almamasına binaen, hadisin zayıf mürsel olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.28. Hadis

İmam Mâtürîdî, “*Ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar, onların dinlerine tabi oluncaya dek, senden asla razı olmazlar*”⁵²⁸ meâlindeki âyetin açıklamalarında, *ملة* ‘millet’ lafzı hakkında farklı görüşlerin olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî, kelimenin farklı anlamlara geldiğini ifade ederken de şu rivayete yer vermiştir:

قِيلَ الْمِلَّةُ: السَّنَةُ؛ كَقَوْلِهِ: " بِسْمِ اللَّهِ، وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ "

Bir yoruma göre ‘millet’, ‘sünnet’ anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: “*Allah'ın adı ve Resûlullah'ın sünnet ve yöntemi ile.*”⁵²⁹

İbn Hibbân'ın İbn Ömer'den (r.a.) naklederek yer verdiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ كَانَ إِذَا وَضَعَ الْمَيِّتَ فِي الْقَبْرِ قَالَ: " بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ "

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber cenazeyi kabre indirirken, “*Allah'ın adı ve Resûlullah'ın sünnet ve yöntemi ile*” derdi.⁵³⁰

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Hakîm, Beyhâkî, Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî, Abd b. Humeyd, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî, Abdullah b. Ömer'den (r.a.)⁵³¹ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen garip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu rivayetin bir yerde İbn Ömer'den mevkûf olarak zikredildiğini de ifade etmiştir.⁵³² Hakîm en-Nisâburî de

⁵²⁶ Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, Cilt I, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1983, s. 574.

⁵²⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Ucâb**, Cilt I, Abdulhekîm Muhammed el-Enîs (thk.), 1998, y.y, s. 368.

⁵²⁸ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 120.

⁵²⁹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 551.

⁵³⁰ İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt VII, s. 376.

⁵³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 27, 40, 59, 69; Tirmîzî, “Cenâ'iz”, 54; Ebû Dâvûd, “Ferâ'iz”, 10; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 40; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 366; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt IV, s. 54-55; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt X, s. 215; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 259; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt III, s. 210; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, Cilt XII, s. 274.

⁵³² Tirmîzî, “Cenâ'iz”, 54.

isnadtaki râvîlerin sika olduğunu ve hadisin sahih olduğunu kaydetmiştir.⁵³³ Hadisin sihatine muarız bir durum tespit edemediğimiz ve hadisin temel hadis kaynaklarda yer almasına binaen, sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.29. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarında, ‘millet’ ifadesi için diğer bir yorumu da şu ifadeleri ile açıklamış ve hadis rivayetine şöyle yer vermiştir:

وقيل الملة: الدين، كقوله عليه السلام: " لا يتوارث أهل الملتين "

Diğer bir yoruma göre ‘millet’, ‘din’ demektir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu sözü gibi: “İki farklı dine (millete) mensup olan kimseler birbirlerine varis olamazlar.”⁵³⁴

Rivayeti Buhârî farklı lafızlarla Usâme b. Zeyd’ten (r.a.) şöyle nakletmiştir:

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: " لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ، وَلَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ "

Usâme b. Zeyd’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Dinleri ayrı olan kişiler arasında veraset hakkı oluşmaz.”⁵³⁵

Hadisi Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, Hakîm, Nesâî ve Beyhâkî Abdullah b. Ömer’den (r.a.)⁵³⁶ bu şekilde rivayet etmişlerdir. Hadisi benzer lafızlarla Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, Beyhâkî, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Mübarek, Abdurrezzâk ve Taberânî Usâme b. Zeyd’den (r.a.)⁵³⁷ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Görüldüğü gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hadis sahihtir.

⁵³³ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 366.

⁵³⁴ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 551.

⁵³⁵ Buhârî, “Hac”, 44.

⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt V, s. 458; Ebû Dâvûd, “Ferâ’iz”, 10; İbn Mâce, “Ferâ’iz”, 6; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt XIII, s. 341; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 341; Nesâî, “Ferâ’iz”, 23; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt VI, s. 218-220.

⁵³⁷ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 268; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt V, s. 458-462; Müslim, “Ferâ’iz”, 2; Tirmîzî, “Ferâ’iz”, 13; Ebû Dâvûd, “Ferâ’iz”, 9; İbn Mâce, “Ferâ’iz”, 6; Dârimî, **Sünen**, Cilt IV, s. 1955; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt XIII, s. 394; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt VI, s. 217; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt II, s. 23; Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 467; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, Cilt I, s. 37; Abdullah b. Mübarek, **Müsned**, Cilt I, s. 97; Abdurrezzâk, **Musanef**, Cilt VI, s. 15-18; Taberânî, **Mu’cemu’l-Kebîr**, Cilt I, s. 168.

3.2.30. Hadis

Mâtürîdî, “O zamanı hatırlaki, Rabbi İbrahim’i birtakım kelimeler ile denemişti”⁵³⁸ âyetinde, Hz. İbrahim’in hangi buyruklar ile imtihan edildiğine dair farklı görüşlerin olduğunu belirtmiş ve Hz. İbrahim’in on şeyle imtihan edildiğini ancak asıl imtihanın ateşe atılmasının olduğunu belirterek, konuyla ilgili rivayete şu şekilde değinmiştir:

قال له جبريل: " أنتستعين بي؟ قال: أمّا منك فلا "

Haberde geldiği üzere; ‘Cebrâil (a.s) ona benden yardım ister misin?’ diye sordu, o da şöyle cevap verdi: “Senden mi? Hayır!”⁵³⁹

Mâtürîdî’nin kısaca değindiği bu rivayete Kurtubî, tefsirinde uzun lafızlarla yer vermiştir. Kurtubî’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hz. İbrahim’i (a.s.) ateşe atılmak üzere bağladıkları anda, kendisi şu yakarıшта bulunmuştur: ‘Senden başka ilah yoktur. Âlemlerin Rabbi olan seni yüceltirim. Bütün övgüler ve mülk senindir. Senin ortağın yoktur.’” Hz. Peygamber (s.a.v.), devamla şunları söyledi: “Daha sonra İbrahim’i mancınkla fırlattılar. Bu sırada Cebrâil (a.s.) gelip, ‘İbrahim! Bir isteğin var mı?’ diye sordu. İbrahim (a.s.) cevaben ‘Senden mi, hayır!’ diye karşılık verdi. Cebrâil (a.s.), ‘Rabb’inden niyaz et!’ dedi. İbrahim (a.s.) de ‘O’nun benim durumumu bilmesi, bir niyazda bulunmama ihtiyaç bırakmaz’ cevabını verdi.”⁵⁴⁰

Bu rivayet Kurtubî ve Beğavî’nin tefsir eserlerinde yer almaktadır.⁵⁴¹ Ancak rivayete dair temel hadis kaynaklarında herhangi bir rivayete rastlamadık. Bununla birlikte rivayetin muhtevası açısından herhangi bir muarız görünmemektedir. Rivayet, temel hadis kaynaklarında geçmemekle birlikte rivayet ağırlıklı ilk dönem tefsir kitaplarında geçmektedir. Dolayısıyla rivayet, temel hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte asılsız olmayıp ilk dönem tefsir eserlerinde yer almaktadır.

⁵³⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 124.

⁵³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 554.

⁵⁴⁰ Kutubî, *el-Câmi*, Cilt XI, s. 303.

⁵⁴¹ Kutubî, *el-Câmi*, Cilt XI, s. 303; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, Cilt II, s. 250.

3.2.31. Hadis

“Biz Beyt’i (Kâbe’yi) insanlara sevap için toplandı yeri ve emin bir mekân yaptık. Siz de Makam-ı İbrahim’den namaz yeri edinin.”⁵⁴² Meâlen aktardığımız bu âyetin izahında Mâtürîdî, Kâbe’ye sığınan kimsenin orada bulunduğu sürece kısas uygulanamayacağını söylemekte ve buna delil olarak da Hz. Peygamber’den (s.a.v.) aktarılan şu rivayete yer vermektedir:

وما رُوِيَ عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّةَ، فَلَمْ تَجَلْ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَا تَجَلْ لِأَحَدٍ بَعْدِي، وَإِنَّمَا أُجِلَّتْ لِي سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ، لَا يُخْتَلَى خَلَاهَا، وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا يُنْفَرُ صَيْدُهَا "

Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledildiğine göre, şöyle buyurmuştur: “Allah Mekke’yi saygın kılmıştır. Onun saygınlık ve korunmuşluğu ne benden önce bir kimse ne de benden sonraki için kaldırılmış değildir, ancak günün sınırlı bir zamanında benim için bir serbestlik tanınmıştır. Mekke Haremi’nin yaş otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanı ürkütülmez.”⁵⁴³

Hadisi bu lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî, Beyhâkî, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Taberânî Abdullah b. Abbâs’dan (r.a.)⁵⁴⁴ rivayet ederken, aynı hadisi benzer lafızlarla yine Buhârî, Müslim, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Dârekutnî ve Beyhâkî Ebû Hureyre’den (r.a.)⁵⁴⁵ rivayet etmişlerdir. Aynı rivayet benzer lafızlarla Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî ve Beyhâkî tarafından Huveylid b. Şureyh (r.a.)⁵⁴⁶ kanalıyla nakledilmiştir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadis, temel sahih hadis kaynaklarında yer almıştır. Sıhhatini zedeleyecek herhangi bir durum tespit edemememiz sebebiyle, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁴² Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 125.

⁵⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt I, s. 560.

⁵⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt I, 310, 320; Buhârî, “Hac”, 43; Nesâî, “Menâsîku’l-Hac”, 107; Beyhâkî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Cilt V, s. 194; Abdurrezzâk, *Musannef*, Cilt V, s. 141; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Cilt IV, s. 352; Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, Cilt XI, s. 49.

⁵⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt I, 320; Buhârî, “İlim”, 37; Müslim, “Hac”, 445-448; Dârimî, *Sünen*, Cilt III, s. 1695; İbn Hıbbân, *Sahîh*, Cilt IX, s. 28-30; Dârekutnî, *Sünen*, Cilt III, s. 69; Beyhâkî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Cilt V, s. 177.

⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt III, s. 350; Buhârî, “İlim”, 34; Müslim, “Hac”, 445-448; Tirmîzî, “Hac”, 1; Nesâî, “Menâsîku’l-hac”, 116; Dârekutnî, *Sünen*, Cilt III, s. 68; Beyhâkî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Cilt VII, s. 59.

3.2.32. Hadis

Mâtürîdî, bu âyetin izahının devamında, konuyla ilgili olarak İbn Ömer'in (r.a.) şu sözüne yer vermektedir:

وما رُوِيَ عن ابن عمر - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أنه قال: " لو ظفرت بفاتل عمر في الحرم ما قتلته "

İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: “*Ömer'in katilini Harem'de yakalarsam kisasını talep etmem.*”⁵⁴⁷

Bu hadisi Tahâvî farklı lafızla İbn Ömer'den (r.a.) şu şekilde nakletmiştir:

عن ابن عمر، قال: " لَوْ وَجَدْتُ قَاتِلَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الْحَرَمِ مَا هَجَيْتُهُ "

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “*Hiz. Ömer'in (r.a.) katilini Harem'de bulsam onu azarlamam.*”⁵⁴⁸

Şuayb Arnaût bu rivayeti değerlendirirken, Abdullah b. Ömer kanalı ile gelen rivayetin isnadının hasen olduğunu kaydetmiştir.⁵⁴⁹ İbn Hacer ise aynı rivayeti benzer lafızlarla İkrîme'den rivayet etmiş ve hadisin isnadının zayıf olduğunu belirterek, rivayetin munkatı' olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Bu bilgiler ışığında ve herhangi bir kaynakta bu rivayeti merfû olarak bulamayıp, bu sözün sahabî İbn Ömer'e (r.a.) ait olmasına binaen, hadisin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.33. Hadis

Mâtürîdî, devamla bu âyetin, “*Siz de Makam-ı İbrahim'den namaz yeri edinin*” kısmını açıklarken, nuzûl sebebi olarak şu rivayete yer vermektedir:

ونزوله- لما رُوِيَ عن رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : أنه لما قدم مكة قام إلى الركن اليماني، فقال عمر: " يا رسول الله! ألا تتخذ مقام إبراهيم مصلى؟! " فأُنزل الله - تعالى - : (وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى)

Rivayet edildiğine göre; “*Hiz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'ye gelince Rûkn-i Yemânî'de durmuş, bunu gören Hiz. Ömer'in, "Ya Resûlallah, Makâm-ı İbrahim'i*

⁵⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt I, s. 560.

⁵⁴⁸ Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, Cilt IX, Şuayb Arnaût (thk.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y, s. 379.

⁵⁴⁹ Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, Cilt IX, s. 379.

⁵⁵⁰ İbn Hacer el-Askâlânî, *el-Kâfi's-şâf*, s. 49. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Cilt IV, s. 13.

namaz yeri olarak edinsen!” demesi üzerine, “Makâm-ı İbrahim’den namaz yeri edin’in” âyeti nazil olmuştur.”⁵⁵¹

Rivayeti Tirmîzî, Enes b. Mâlik’ten (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: " يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ صَلَّيْنَا خَلْفَ الْمَقَامِ، فَنَزَلَتْ: وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى "

Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer’in, “Ya Resûlallah, Makam-ı İbrahim’de namaz kılsak ya!” demesi üzerine, “*Makâm-ı İbrahim’den namaz yeri edin’in*” âyeti nazil olmuştur.”⁵⁵²

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Hıbbân, Beyhâkî ve Taberânî Enes b. Mâlik’ten (r.a.)⁵⁵³ rivayet ederken, aynı hadisi İbn Mâce, Câbîr b. Abdullah’dan (r.a.)⁵⁵⁴ rivayet etmiştir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer, rivayetin isnadının sahih olduğunu kaydetmiştir.⁵⁵⁵ Heysemî, isnadtaki râvîlerin sika olduklarını belirtmiştir.⁵⁵⁶ Elbânî, hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁷ Bu açıklamalar ve hadisin temel sahih hadis kaynakalarında geçiyor olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.34. Hadis

Mâtürîdî, “*Bize ibadet usûllerini ve yerlerini göster*”⁵⁵⁸ meâlindeki âyette, iki farklı kırâatin olduğuna dikkat çekmiş ve Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) kıraatine şu ifadeleri ile yer vermiştir:

قراءة عبد الله: " وأرهم مناسكهم "

Abdullah b. Mesûd’un kırâati şu şekildedir: “*وأرهم مناسكهم*” (Onlara ibadet usûllerini göster.)⁵⁵⁹

⁵⁵¹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 561.

⁵⁵² Tirmîzî, “Tefsîru’l-kur’ân”, 3.

⁵⁵³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 50, 53, 55; Buhârî, “Salât”, 28; Müslim, “Fedâilu’s-sahabe”, 2; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt XV, s. 319; Beyhâkî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Cilt VII, s. 86; Taberânî, **Mu’cemu’l-kebir**, Cilt XII, s. 400.

⁵⁵⁴ İbn Mâce, “İkâmetu’s-salât”, 56.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, **Ucâb**, Cilt I, s. 377.

⁵⁵⁶ Heysemî, **Mecmeu’z-zevâid**, Cilt VI, s. 319.

⁵⁵⁷ Muhammed Nâsîruddîn Elbânî, **Sahîh Sünen-i Tirmîzî**, Cilt V, Zuheyr Şâveş (thk.), 1987, s. 400.

⁵⁵⁸ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 128.

Anlaşılacağı üzere farklı kırâatlere dikkat çeken Mâtürîdî, Abdullah b. Mesûd'tan aktarılan rivayete yer vermektedir. İlk dönem rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında yer alan bu rivayeti, İbn Mesûd'a (r.a.) tevkiif ederek Taberî ve Ferrâ nakletmişlerdir.⁵⁶⁰ Kırâât farklılığına dikkat çeken bu rivayet, İbn Mesûd'un (r.a.) kendisine ait olup, mevkûf hadis hükmündedir.

3.2.35. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin izahının devamında, emredilen bir ibadetin durumu ve keyfiyeti hakkındaki beyânın, tebliğ edilmesinden sonraya kalmasının mümkün olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vakitler ile ilgili sorulan soruya, kendisinin hemen cevap vermeyip ertelediğini bildiren rivayeti delil olarak göstermiştir.⁵⁶¹ Mâtürîdî, rivayete şu ifadeleri ile işaret etmiştir:

عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَسَأَلَهُ عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ الصُّبْحِ. قَالَ: فَسَكَتَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْعَدِ، صَلَّى الصُّبْحَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ صَلَّى الصُّبْحَ مِنَ الْعَدِ بَعْدَ أَنْ أَسْفَرَ، ثُمَّ قَالَ: " أَيْنَ السَّائِلُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ " قَالَ: هَآنَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: " مَا بَيْنَ هَذَيْنِ وَقْتُ "

Atâ b. Yesar'dan rivayet edildiğine göre o şöyle anlatmıştır: “Bir adam Resûlullah'a gelip sabah namazının vaktini sordu. Hz. Peygamber de ertesi güne kadar herhangi bir şey söylemedi ve fecr vaktinde sabah namazını kıldı. Daha sonraki gün ise sabah namazını isfar vaktinde eda etti. Sonra, ‘Sabah namazı vaktini soran nerede?’ diye sordu. O kişide, ‘İşte buradayım’ cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Bu ikisinin arası onun vaktidir.”⁵⁶²

Hadisi, Mâlik b. Enes ve Abdurrezzâk Atâ b. Yesar'dan sahabe râvî yer almaksızın mürsel olarak rivayet etmişlerdir.⁵⁶³ Ayrıca rivayeti, bu lafızlara çok yakın bir şekilde Enes b. Mâlik'ten (r.a.)⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel ve Nesâî naklederken, Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁵⁶⁵ da İbnu'l Ca'd ve Dârekutnî rivayet etmişlerdir.

⁵⁵⁹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 565.

⁵⁶⁰ Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt II, s. 571; Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ, **Meâni'l-Kur'ân**, Cilt I, Beyrut: İlmü'l-Kutub, 1983, s. 31.

⁵⁶¹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 566.

⁵⁶² Mâlik b. Enes, **Muvatta**, “Vukûtü's-salât”, 1; Nesaî, **Sünen**, “Mevâkî”, 52; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt 3, 125.

⁵⁶³ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Vukûtü's-salât”, 1; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt I, s. 567.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 470; Nesâî, “Mevâkî”, 23.

⁵⁶⁵ Ali İbnu'l Ca'd, **Müsned**, Cilt I, Âmir Ahmed Hîdîr (thk.), Beyrut: Müessetü Nâdır, t.y, s. 426.

İbn Abdilber, Atâ b. Yesar kanalıyla gelen rivayetin mürsel sahih olduğunu ifade ederken, Enes b. Mâlik tarikiyle gelen rivayetin isnadının muttasıl sahih olduğunu kaydetmiştir.⁵⁶⁶ Heysemî, Enes b. Mâlik yoluyla gelen rivayetin isnadındaki ricalin sika olduğunu ve rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁷ Elbânî de, rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁸ Bu açıklamalar ve de hadisin sıhhatine muarız bir durum tespit edemediğimiz için, rivayetin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.36. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin yorumunda ibadetlerin hikmetlerinden bahsederken, Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini aktarmıştır:

و عن عُمَرَ يَقُولُ: " فِيمَ الرَّمْلَانُ الْآنَ؟ وَقَدْ أَطَأَ اللَّهُ الْإِسْلَامَ، وَنَفَى الْكُفْرَ وَأَهْلَهُ، وَائْتَمَّ اللَّهُ مَا نَدَعُ شَيْئًا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ "

Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah’ın İslamiyet’i galip ve ehl-i küfrü mağlup ettiği bu günde hervele yapmanın ve omuz açmanın ne anlamı vardır? Fakat Peygamber (s.a.v.) döneminde yapmış olduğumuz şeyi bugün terketmeyiz.”⁵⁶⁹

Hadisi bu lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Mevsîlî, Hakîm ve Beyhâkî Hz. Ömer’den (r.a.)⁵⁷⁰ mevkûf olarak rivayet etmişlerdir.

İbnu’l Mulakkîn rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷¹ Elbânî de, rivayetin isnadının sahih olduğunu kaydetmiştir.⁵⁷² Rivayetin sıhhatine engel bir durum tespit edemedik. Hz. Ömer’e (r.a.) ait olan ifadelerle yer verilen bu rivayetin, sahih mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.37. Hadis

“Allah’ın boyası (ile boyanın). Boyası Allah’inkinden daha güzel olan kimdir. Bizler O’na ibadet ederiz.”⁵⁷³ İmam Mâtürîdî, meâlen zikredilen bu âyetin

⁵⁶⁶ İbn Abdilber, **İstizkâr**, Cilt I, s. 69.

⁵⁶⁷ Heysemî, **Mecma’u’z-zevâid**, Cilt I, s. 322.

⁵⁶⁸ Elbânî, **Silsiletü’s-sahihâ**, Cilt III, s. 109.

⁵⁶⁹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 567.

⁵⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, 45; İbn Mâce, “Menâsik”, 73; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 148; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt I, s. 179; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 454; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt V, s. 79.

⁵⁷¹ Ömer b. Ali İbnu’l Mulakkîn, **Bedru’l-Munîr**, Cilt VI, Mustafa Ebû’l-Ğayd Abdulhay (thk.), Suûd: Dâru’l-Hicre, 2004, s. 204.

⁵⁷² Muhammed Nâsîruddîn Elbânî, **Sahîh İbn Mâce**, “Menâsik”, 73, y.y, 1986.

⁵⁷³ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 138.

açıklamasında ‘Allah’ın boyası’ ifadesinin, Allah’ın insana verdiği fitrat diye yorumlandığını belirtmiş ve buna delil olarak da fitrat hadisi diye de bilinen şu rivayete yer vermiştir:

قوله: " كل مولود يولد على الفطرة "

Bu rivayet şöyledir: “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar.”⁵⁷⁴

Buhârî’nin Ebû Hureyre’den (r.a.) naklederek yer verdiği rivayet şöyledir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَيِّدَانِهِ، وَيُنَصِّرَانِهِ، وَيُمَجِّسَانِهِ "

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her çocuk fitrat üzere doğar. Daha sonra Ana-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusî yapar.”⁵⁷⁵

Hadisi Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Hıbbân, Beyhâkî, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, Humeydî ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, Ebû Hureyre’den (r.a.)⁵⁷⁶ rivayet etmişlerdir. Benzer lafızlarla yine Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Hakîm, Beyhâkî ve Taberânî Esved b. Serî’den (r.a.)⁵⁷⁷ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hadisin sıhhatine muarız bir durum tespit edemedik. Hadis temel sahih hadis kaynaklarında geçmektedir. Hadis sahihtir.

3.2.38. Hadis

Mâtürîdî, “Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman, “biz Allah’a aidiz. Biz sonunda ona döneceğiz” derler”⁵⁷⁸ meâlindeki âyeti açıklarken, İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledilen rivayete şöyle yer vermiştir:

وروي عن ابن عباس، رضي الله تعالى عنه، أنه قال: " من استرجع عند المصيبة جبر الله مصيبته، وأحسن عقابه، وجعل له خلقاً صالحاً يرضى به "

⁵⁷⁴ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 578.

⁵⁷⁵ Buhârî, “Cenâ’iz”, 8, 93.

⁵⁷⁶ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 123; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 310, 315; Müslim, “Kader”, 22-25; Tirmîzî, “Kader”, 5; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 18; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt I, s. 337; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt VI, s. 202-203; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt IV, s. 179; Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 267; Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XI, s. 120.

⁵⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 415; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt I, s. 342; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt II, s. 123; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt VI, 203; Taberânî, **Mu’cemu’l-kebîr**, Cilt I, s. 284-286.

⁵⁷⁸ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 156.

İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Allah, bir musibete uğrayıp da “innâ lillâh ve innâ ileyhi râci’ün” diyen kimsenin sıkıntısını giderir, akıbetini hayırlı kılar ve kaybettiği kimsenin yerine memnun kalacağı hayırlı birini lütfeder.”⁵⁷⁹

Bu rivayeti Taberânî, Beyhâkî ve Taberî bu lafızlarla, İbn Abbâs'tan (r.a.)⁵⁸⁰ rivayet etmişlerdir. Bu lafızlara ve rivayetin içerdiği manaya yakın bir şekilde merfû olarak, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Hakîm, Nesâî ve Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî Abdullah b. Abdüsed'ten (r.a.)⁵⁸¹ rivayet etmişlerdir. Yine benzer lafızlarla Müslim, Ebû Dâvûd, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İbn Hıbbân, Hakîm, Beyhâkî ve Taberânî Ümmü Seleme'den (r.anhâ)⁵⁸² rivayet etmişlerdir.

Hadisin sıhhatini zedeleyecek herhangi bir durum tespit edememize ve rivayetin temel sahih kaynaklarda geçiyor olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.39. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz aynı âyetin izahını yaparken istircâ⁵⁸³ hakkında, “şayet Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayet sahih ise”, kaydını düşerek şu rivayete yer vermiştir:

وقد رُوِيَ عن نبي الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " لم يعط الاسترجاع من كان قبلكم "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sizden önceki ümmetlere istircâ yöntemi verilmemiştir.”⁵⁸⁴

Beyhâkî'nin bu lafızlara benzer ifadelerle, Saîd b. Cübeyr'den naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: " لَمْ يُعْطَ لِأَحَدٍ مِنَ الْأُمَّمِ الْاسْتِرْجَاعَ غَيْرَ هَذِهِ الْأُمَّةِ "

⁵⁷⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 598.

⁵⁸⁰ Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt XII, s. 255; Beyhâkî, **Şuabü'l-imân**, Cilt VII, s. 274; Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt II, s. 707.

⁵⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 225; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 53; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt III, s. 625; Nesâî, “Zînet”, 400; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt II, s. 687.

⁵⁸² Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 120; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 620, 630; Müslim, “Cenâ'iz”, 3, 4; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 22; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VII, s. 213; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt II, s. 178; Beyhâkî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt IV, s. 64; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt XXIII, s. 262.

⁵⁸³ Herhangi bir musibet karşısında şu sözü söylemek: “Biz Allah'a aidiz. Biz sonunda ona döneceğiz.”

⁵⁸⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 602.

Saîd b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “*Bu ümmet dışında hiçbir ümmete istircâ verilmemiştir.*”⁵⁸⁵

Bu rivayeti Abdurrezzâk, Taberânî ve Beğâvî maktû olarak Saîd b. Cübeyr'den (94/713),⁵⁸⁶ rivayet etmişlerdir. Aynı rivayeti benzer lafızlarla Taberânî, İbn Abbâs'tan (r.a.),⁵⁸⁷ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet ederek merfû olarak rivayet etmiştir. Rivayeti temel hadis kaynaklarında tespit edemedik. Bununla birlikte bu sözün, üçüncü tabaka tabîî konumunda olan Saîd b. Cübeyr'e ait olması daha isabetli görünmektedir. Bu sebeple hadisin maktû olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.40. Hadis

“*Onlara Rabbinden gelen af ve merhamet vardır. Doğru yolda olanlar da onlardır!*”⁵⁸⁸ Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz bu âyetin izahında, bir önceki âyet ile bağlantılı olarak sabretmenin önemine değinmiş ve sabrın belirlenen süre içerisinde olmasına dikkat çekerek şu rivayete yer vermiştir:

روي عن رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " الصبر عند الصدمة الأولى "

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edildiğine göre, o şöyle buyurmuştur: “*Sabır belanın geldiği ilk anda gösterilendir.*”⁵⁸⁹

Hadisi bu lafızlarla Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Beyhâkî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Şeybe Enes b. Mâlik'ten (r.a.)⁵⁹⁰ rivayet etmişlerdir. Ayrıca aynı lafızlarla, bir rivayetinde Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ebû Hureyre'den (r.a.)⁵⁹¹ rivayet etmiştir.

⁵⁸⁵ Beyhâkî, **Şu'abu'l-imân**, Cilt VII, s. 355.

⁵⁸⁶ Abdurrezzâk es-San'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 222; Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt XIII, s. 295; Beğâvî, **Meâlimu't-tenzîl**, Cilt I, s. 112.

⁵⁸⁷ Ebû'l Kâsım Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, **Duâ**, Cilt I, Muhmmamed Saîd el-Buhârî (thk.), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y, s. 270.

⁵⁸⁸ **Kur'ân**, Bakara Süresi, Ayet 157.

⁵⁸⁹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 603.

⁵⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 130, 143, 217; Buhârî, “Cenâ'iz”, 32, 42; Müslim, “Cenâ'iz”, 15; Tirmîzî, “Cenâ'iz”, 11; Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 27; Nesâî, “Cenâ'iz”, 23; İbn Mâce, “Cenâ'iz”, 55; Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt IV, s. 64, 65, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **Müsned**, Cilt III, s. 523; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt VII, s. 50; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 362; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt III, s. 262.

⁵⁹¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XII, s. 160.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Görüldüğü gibi hadis temel sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hadis sahihtir.

3.2.41. Hadis

İmam Mâtürîdî, bu rivayetin hemen ardından, aynı âyetin açıklamalarına devamla konuyla ilgili olarak Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledilen şu rivayete yer vermiştir:

وقد رُوِيَ عن أنس، رضي الله عنه، أن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قال: " ما من مصيبة وإن طال عهدها فيجدد لها العبد بالاسترجاع إلا جدد الله له ثوابها كلما استرجع "

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kul, uzun geçmişte de olsa, vuku bulan bir musibeti sonradan hatırlayıp 'innâ lillâh' dediği takdirde, Allah her söyleyişi için sevabını yenileyip arttırır."*⁵⁹²

Rivayeti İbn Mâce farklı lafızlarla Hz. Hüseyin'den (r.a.) şöyle nakletmiştir:

عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: " مَنْ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ، فَذَكَرَ مُصِيبَتَهُ، فَأَحَدَتْهُ اسْتِرْجَاعًا وَإِنْ تَقَادَمَ عَهْدُهَا، كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَهُ يَوْمَ أُصِيبَ "

Hz. Hüseyin b. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Her kim, uzun geçmişte de olsa, vuku bulan bir musibeti sonradan hatırlayıp 'innâ lillâh' dediği takdirde, Allah bu söyleyişi için ilk musibet anındaki sevabı gibi, onun mükâfatını verir"*⁵⁹³

Hadisi Mâtürîdî Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklederken, Enes b. Mâlik tarîkiyle bu konuda herhangi bir rivayete rastlamadık. Hadisi, Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlara benzer bir şekilde Hüseyin b. Ali'den (r.a.)⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Mevsîlî ve Taberânî rivayet etmişlerdir.

Taberânî rivayeti Hüseyin b. Ali'den (r.a.) bu isnadın dışında başka bir tarikle bilmediğimizi belirterek, isnad zincirinde (Hişâm b. Ziyâd=>Annesi=>Fatımâ bint. Hüseyin=>Hüseyin b. Ali) yer alan Hişâm b. Ziyâd'ın bu rivayette münferid kaldığını ifade etmiştir.⁵⁹⁵ Heysemî, Hişâm b. Ziyâd'ın zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁶ Şevkânî

⁵⁹² Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 603.

⁵⁹³ İbn Mâce, "Cenâiz", 55.

⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 493; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, Cilt II, s. 218; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XIII, s. 280; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt III, s. 131.

⁵⁹⁵ Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt III, s. 131.

⁵⁹⁶ Heysemî, **Mecma'u'z-zevâid**, Cilt II, s. 334.

aynı şekilde Hişâm b. Ziyâd'ın zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁵⁹⁷ Rivayetin isnadı hakkında yapılan bu tenkidî yorumlardan yola çıkarak ve de isnadın sıhhatine dair tam bir kanaat hâsıl olmadığı için, rivayetin zayıf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.42. Hadis

İmam Mâtürîdî, “*Safâ ile Merve, hiç şüphesiz ilâhi sembollerdendir. Kim Beytullah'ı hacceder veya umre yaparsa bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur*”⁵⁹⁸ meâlindeki âyetin açıklamalarında, şu rivayete yer vermiştir:

قد رُوِيَ عن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : أنه صعدهما واستقبل البيت وقال: " نبدأ بما بدأ الله "

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edildiğine göre o, “Safâ tepesine çıkıp, Beytullah'a yönelerek; *'Allah'ın (Kur'an'da) başladığı yerden başlayalım'* buyurmuştur.”⁵⁹⁹

Hadisi bu lafızlara Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Nesâî, Dârekutnî ve Beyhâkî Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁶⁰⁰ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Ebû Nuaym, Câbir b. Abdullah (r.a.) kanalıyla gelen bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.⁶⁰¹ Elbânî ise, hadisin sahih olduğu kanaatindedir.⁶⁰² Bu bilgilere ve de hadisin temel hadis kaynaklarında yer almış olmasına bakılarak, hadisin sahih olduğu söylenebilir.

3.2.43. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarına devamla, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) devesi üzerinde Safâ ile Merve'yi tavaf ettiğine dair bilgiler içeren şu rivayete yer vermiştir:

ما رُوِيَ عن ابن عَبَّاسٍ، رضيَ اللهُ عنه، " أنه طاف بينهما على ناقته "

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre; “*Hz. Peygamber (s.a.v.) Safâ ile Merve'nin arasını devesi üzerinde tavaf etmiştir.*”⁶⁰³

⁵⁹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, Cilt IV, Beyrut, 1973, s. 144.

⁵⁹⁸ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 158.

⁵⁹⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 604.

⁶⁰⁰ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 197; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 250; Tirmîzî, “Hac”, 34; Nesâî, “Menâsiku'l-hac”, 168; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 199; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, s. 85.

⁶⁰¹ Ebû Nuaym, **Hilye**, Cilt III, s. 233.

⁶⁰² Elbânî, **Sahih Sünen-i Nesâî**, “Menâiku'l-hac”, 202.

⁶⁰³ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 605.

Rivayeti benzer lafızlarla Müslim, Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) şöyle rivayet etmiştir:

عن جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: " طَافَ النَّبِيُّ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَى رَأْسِهِ بِالنَّيْتِ، وَبِالصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ "

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre; “Hz. Peygamber (s.a.v.) veda haccı sırasında, bineği üzerinde iken, Beytullâh'ı, Safâ ve Merve arasını tavaf etmiştir.”⁶⁰⁴

Hadisi bu lafızlara yakın bir şekilde Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Huzeyme, Beyhâkî ve İbn Ebî Şeybe Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁶⁰⁵ rivayet etmişlerdir. Aynı hadisi benzer lafızlarla Buhârî, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.)⁶⁰⁶ rivayet etmişlerdir. Müslim ve Nesâî bir rivayetlerinde aynı hadisi Hz. Âişe'den (r.anhâ)⁶⁰⁷ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hadisin sıhhatine muarız bir durum tespit edememiz ve hadisin, temel sahih hadis kaynaklarda yer alıyor olmasına binaen, sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.44. Hadis

İmam Mâtürîdî, yukarıda meâlen verdiğimiz aynı âyetin açıklamalarının devamında, İmam Şafî'nin Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın farz olduğunu öne sürmesinin dayanağı olarak benimsediği rivayetin mürsel olduğunu belirtmiş ve bu rivayete şu şekilde yer vermiştir:

روت صفيية بنت فلان أنها سمعت امرأة سألت رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عن ذلك فقال: " إن الله كتب عليكم السعي بين الصفا والمروة فاسعوا "

⁶⁰⁴ Müslim, “Hac”, 42.

⁶⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 555; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 49; Nesâî, “Menâsiku'l-hac”, 202; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 239; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 244; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 93, 95.

⁶⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 350; Buhârî, “Hac”, 62; Tirmîzî, “Hac”, 40; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 49; Nesâî, “Menâsiku'l-hac”, 202; İbn Mâce, “Menâsik”, 28; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1164; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 216.

⁶⁰⁷ Müslim, “Hac”, 222; Nesâî, “Menâsiku'l-hac”, 134.

Safiyye bint (Şeybe)'den nakledildiğine göre kendisi, bir kadının konuyu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorduğunu işitmiş, Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Allah Safâ ile Merve arasında koşmayı size farz kılmıştır, bu görevi yerine getirin.”⁶⁰⁸

Rivayeti Ahmed b. Hanbel, farklı lafızlarla nakletmiştir:

عَنْ صَوِيَّةَ بِنْتِ شَيْبَةَ، أَنَّ امْرَأَةً أَخْبَرَتْهَا، أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، يَقُولُ: " كُتِبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيُ فَاسْعَوْا "

Safiyye bint Şeybe'den nakledildiğine göre, kendisine bir kadın, Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini haber vermiştir: “Safâ ile Merve arasında koşmak size farz kılmıştır, bu görevi yerine getirin.”⁶⁰⁹

Rivayeti İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Beyhâkî bilinmeyen bir kişiden (امراة)⁶¹⁰ nakletmişlerdir.

Heysemî rivayet zincirinde yer alan Musa b. Ubeyde'nin zayıf olduğunu ve dolayısıyla isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir.⁶¹¹ Şevkâî de Musa b. Ubeyde'nin zayıf olduğunu ve dolayısıyla isnadın sahih olmadığını ifade etmektedir.⁶¹² İbn Hacer ise rivayet zincirindeki Müsennâ b. Sabâh'ın zayıf olduğunu ve sonuç olarak isnadının sahih olmadığını ifade etmektedir.⁶¹³ Şuayb Arnavût ise, bu rivayetteki bilinmeyen kişiyi, Habîbe bint Ebî Tecrâ olarak kaydetmiş, ancak isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁴

Bu açıklamalara ve hadisin temel hadis sahih kaynaklarda yer almamasına binaen, hadisin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.45. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarının devamında, Safâ ile Merve arasında sa'y yapmanın nafile konumunda tutulamayacak ve yapılması gereken bir görev olduğunu ifade etmiş ve delil olarak da Hz. Âişe'nin (r.anhâ) rivayetine şu şekilde yer vermiştir:

رَوَى عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: " مَا تَمَّ حَجَّ امْرِئٍ قَطَّ إِلَّا بِالسَّعْيِ "

⁶⁰⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 606.

⁶⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 618.

⁶¹⁰ İbn Huzeyme, **Sahih**, Cilt IV, s. 233; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 200; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 97.

⁶¹¹ Heysemî, **Mecma'u'z-zevâid**, Cilt III, s. 250.

⁶¹² Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **es-Seylü'-Cirâr**, Cilt II, Mahmud İbrahim Zâyid (thk.), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985, s. 197.

⁶¹³ İbn Hacer, **el-Kâfi's-şâf**, s. 25.

⁶¹⁴ Şuayb Arnavût, **Tahrîc Sünen-i Dârekutnî**, Cilt II, s. 200.

Hiz. ÂiŖe'den rivayet edildiğine göre, o Ŗyle sylemiŖtir: "Bir kimsenin hacı Sa'y yapılmadan tam olmaz."⁶¹⁵

Rivayeti Buhârî, farklı lafızlarla Hiz. ÂiŖe'den (r.anhâ) rivayet etmiŖtir:

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: " وَقَدْ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ الطَّوَّافَ بَيْنَهُمَا، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرَكَ الطَّوَّافَ بَيْنَهُمَا "

Hiz. ÂiŖe (r.anhâ) Ŗyle dedi: "Hiz. Peygamber (s.a.v.) Safâ ile Merve arasındaki tavağı adet haline getirdi. Hiç kimseye bu ikisi arasını tavağ etmeyi terk etmesi yakıŖmaz."⁶¹⁶

Mâtürîdî'nin kullanmıŖ olduğu lafızlarla birebir aynı olan herhangi hadis rivayetine rastlamadık, ancak bu lafızların ifade ettiği manaya yakın bir Ŗekilde, bu hadis Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, İbn Hıbbân ve Beyhâkî tarafından Hiz. ÂiŖe (r.anhâ)⁶¹⁷ kanalıyla rivayet edilmiŖtir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiŖtir. Hadisin sıhhatine engel olacak herhangi bir durum tespit edemedik. Görüldüğu gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarında yer almıŖtır. Hadis sahihtir.

3.2.46. Hadis

"Allah size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan baŖkası adına kesileni haram etmiŖtir."⁶¹⁸ Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz bu âyetin izahında, ölü hayvanı (leŖ) kısmını açıklarken, Ŗu rivayete yer vermiŖtir:

روي في الخبر: " ما أبين من الحي فهو ميت "

Rivayet edildiğine göre, Ŗyle buyrulmuŖtur: "Canlı hayvandan kesilen Ŗey leŖ hükmündedir."⁶¹⁹

İbn Mâce'nin, farklı lafızlarla İbn Ömer'den (r.a.) naklettiği rivayet Ŗöyledir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: " مَا قُطِعَ مِنَ الْبَهِيمَةِ وَهِيَ حَيَّةٌ، فَمَا قُطِعَ مِنْهَا فَهُوَ مَيْتَةٌ "

İbn Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre, Hiz. Peygamber (s.a.v.) Ŗyle buyurmuŖtur: "Hayvan canlı iken ondan koparılan Ŗey leŖ hükmündedir."⁶²⁰

⁶¹⁵ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 606.

⁶¹⁶ Buhârî, "Hac", 79-80.

⁶¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 860; Müslim, "Hac", 259, 264, Tirmîzî, "Tefsîrur'l-kur'an", 3; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt IX, s. 149; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 96.

⁶¹⁸ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 173.

⁶¹⁹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, Cilt I, s. 623.

Hadisi benzer lafızlarla Dârekutnî ve Hakîm Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet ederken,⁶²¹ aynı hadisi Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Dâvûd, Tirmîzî, Hakîm, Dârekutnî, Beyhâkî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve Taberânî Harîs b. Avf'dan (r.a.)⁶²² rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen garip olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatine muarız herhangi bir durum tespit edemedik. Hadis, sahih hadislerin çoğunluğunu ihtiva eden temel hadis kaynaklarında yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.47. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin izahını yaparken kendi görüşünü kuvvetlendirmek adına, ölü hayvandan alınan süt ve benzeri şeylerin canlı sayılmadığını, dolayısıyla ölü hayvandan çıkarılacak bu tür ürünlerin leş hükmünde olmayacağını belirtmiş ve delil olarak da Hz. Ömer'e (r.a.) dayanan şu habere yer vermiştir:

وروي عن عمر، رضي الله تعالى عنه، أنه سئل عن الأنفحة استخرجت من الميتة، فقال: أفيها دم؟ فقيل: لا. فقال: " لا بأس، كلوا؛ فإن اللبن على ذكاة فيه "

Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, "kendisine leş hayvanından çıkarılan infaha (peynir mayası), hakkında soru sorulmuş, o, "içerisinde kan var mıdır?" diye sorup, 'hayır' cevabını alınca, 'Sakıncası yok, yiyebilirsiniz, zira ondaki süt veya ona benzer şeyle temizdir' demiştir."⁶²³

Cessâs, rivayete Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Âişe ve İbn Ömer'den (r.a.) mevkûf olarak yer vermiştir.⁶²⁴ Temel hadis kaynaklarında bu rivayete rastlamadık. Ayrıca rivayetin isnadı ile ilgili herhangi bir muarız durum tespit edemedik. Hz. Ali ve Hz. Ömer (r.a.) gibi sahabîlerden nakledilen bu rivayetin, mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.48. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz aynı âyetin izahının devamında, ölü hayvanın derisinin temiz olup olmadığı ile ilgili olarak, şu rivayete yer vermiştir:

⁶²⁰ İbn Mâce, "Sayd", 8.

⁶²¹ Dârekutnî, **Sünen**, Cilt IV, s. 167; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 120.

⁶²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, s. 218, Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1284; Ebû Dâvûd, "Sayd", 3, Tirmîzî, "Et'ime", 4; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 120; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt IV, s. 167; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, s. 23; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt III, s. 356; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt III, s. 248.

⁶²³ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 624.

⁶²⁴ Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 112.

رُوِيَ عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " أيما إهاب دبع فقد طهر "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Hangi deri olursa olsun tabaklandığı zaman temiz olur.*"⁶²⁵

Hadisi bu lafızlarla Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, İbn Hıbbân, Beyhâkî ve Taberânî İbn Abbâs'tan (r.a.)⁶²⁶ rivayet etmişlerdir. Aynı hadisi benzer lafızlarla Hz. Âişe'den (r.anhâ),⁶²⁷ Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî ve Nesâî rivayet ederken, Ebû Dâvûd, Hakîm, Dârekutnî ve Beyhâkî de aynı hadisi Seleme b. Muhibk'ten (r.a.)⁶²⁸ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatine engel bir durum tespit edememiz ve de hadisin temel sahih hadis kaynaklarda geçiyor olmasına binaen, sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.49. Hadis

"Onlar; doğruluğa karşılık sapıklığı, başışlanmaya karşılık azabı almışlardır. Bunlar ateşe karşı ne de dayanıklıdırlar."⁶²⁹ Mâtürîdî, bu meâlen zikrettiğimiz bu âyetin yorumunda Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini aktarmıştır:

وقال الحسن: " فما لهم عليها صبر ولكن ما أجرهم على النار "

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "*Aslında onların ateşe karşı hiçbir dayanıklılığı yok, buna rağmen ateşe karşı ne kadar cüretkârdırlar.*"⁶³⁰

Taberî rivayeti Hasan-i Basrî'den maktû' olarak rivayet etmiştir.⁶³¹ Rivayetin merfû veya mevkûf herhangi bir tarîkine rastlamadık. Tabî'nin önde gelenlerinden biri olan Hasan-ı Basrî'ye ait olan bu rivayet, maktû hadis hükmündedir.

⁶²⁵ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 624.

⁶²⁶ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 259; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 219, 227; Müslim, "Hayız", 100-107; Tirmîzî, "Libâs", 6; Ebû Dâvûd, "Libâs", 40; Nesâî, "Fer", 3; İbn Mâce, "Libâs", 25; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1264; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt IV, s. 103; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, s. 15-18; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt XII, s. 235.

⁶²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 425; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt I, s. 29; Nesâî, "Fer", 3.

⁶²⁸ Ebû Dâvûd, "Libâs", 40; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 137; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt I, s. 29; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, s. 17-24.

⁶²⁹ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 175.

⁶³⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 633.

⁶³¹ Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt III, s. 69.

3.2.50. Hadis

İmam Mâtürîdî, “İyilik, yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyilik o kimsenin iyiliğidir ki, Allah’a ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eder; sevdiği halde akrabalara, yetimlere, miskinlere, yolda kalanlara, dilenenlere ve kölelere mal verir”⁶³² meâlindeki âyetin yorumunda, kişinin yetime yardıma fakirden önce başlaması gerektiğini vurgulayarak, şu rivayete yer vermiştir:

رُوي عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، أنه قال: " ليس المسكين الذي ترده اللقمة واللقمتان، والتمرّة والتمرتان. قيل: فما المسكين يا رسول الله؟ قال: الذي لا يجد ما يغنيه ولا يسأل الناس، ولا يفتن به فيتصدق عليه "

Rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Fakir bir iki lokma, bir iki hurma verdiğin kimse değildir, (peki kimdir diye sorulunca) fakir ihtiyacını giderecek imkânı bulamayan, el açıp insanlardan bir şey istemeyen, sadaka vermek için farkına varılmayan kimsedir.*”⁶³³

Hadisi bu lafızlarla, Ebû Hureyre’den (r.a.)⁶³⁴ Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Beyhâkî, Tayâlîsî, Humeydî ve İshak b. Rahûye rivayet ederken, aynı hadisi Abdullah b. Mesûd’tan (r.a.)⁶³⁵ yine Ahmed b. Hanbel ve Mevsîlî rivayet etmişlerdir.

Hadis, temel sahih hadis kaynaklarında yer almıştır. Sıhhatini zedeleyecek herhangi bir muarız durum tespit edemedik. Hadis sahihtir.

3.2.51. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarına yer verirken mevcut olan kırâatimizde geçen والموفون lafzını, İbn Mesûd’un (r.a.) âyetin bu kısmını, daha önceki kelimeye atıf yaparak والموفين şeklinde⁶³⁶ okuduğunu belirtmiştir.⁶³⁷

⁶³² Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 177.

⁶³³ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 4.

⁶³⁴ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 483; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 280; Buhârî, “Zekât”, 53; Müslim, “Zekât”, 101-102; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; Nesâî, “Zekât”, 75; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1006; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 66; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 92; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt VII, s. 10; Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt IV, s. 125; Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 240; İshak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, s. 144.

⁶³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 384, 446; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt X, s. 356.

⁶³⁶ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 5.

⁶³⁷ İbn Atrıye, Muherreru’l-vecîz, Cilt 1, s. 234; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, Cilt I, s. 7.

İlk dönem rivayet ağırlıklı tefsir eserlerinde yer alan Abdullah b. Mesûd'ın (r.a.) kırâat hakkında gelen bu rivayeti, mevkuf hadis hükmündedir.

3.2.52. Hadis

İmam Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarında, Kur'ân'da imanın şartlarını bu derece içine alan başka bir âyetin olmadığını vurgulamakta ve delil olarak da şu rivayeti göstermektedir:

رُوي عن رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ، " أنه سئل عن الإيمان، فقرأ هذه الآية "

Rivayet edildiğine göre, "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) imanın ne olduğu sorulmuş o da bu âyeti okumuştur."⁶³⁸

Rivayeti Kurtubî ve İbn Kesîr Ebû Zerr (r.a.) tarîkiyle nakletmişlerdir. Kurtubî rivayeti Katâde'ye isnad ederek naklederken, İbn Kesîr rivayeti Ebû Hatim'e o da Mücâhid'e isnad ederek nakletmiştir.⁶³⁹ Ancak Ebû Hatim, Ebû Zerr'in (r.a.) çok daha önce vefat ettiğini, dolayısıyla Mücâhid'in onunla görüşme imkânının olmayacağını belirterek, rivayetin isnadının munkatı' olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁰ Elbânî, Ebû Zerr tarîkiyle gelen bu rivayetin isnadındaki ricâlin sika olduklarını, ancak isnadın munkatı' olduğunu kaydetmiştir.⁶⁴¹ Bu açıklamalardan ve de muttasıl bir rivayet tespit edememizden yola çıkarak rivayetin munkatı' olduğunu söyleyebiliriz. Munkatı' hadis de zayıf hadis kısımlarından olduğu için, rivayetin zayıf hükmünde olduğu kanaatindeyiz.

3.2.53. Hadis

"Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı); hüre hür, köleye köle, dişiye dişi, kim kardeşi (maktulün velisi) tarafından affedilirse, bundan sonra iyiye uymak ve (maktulün velisine) güzelce diyet ödemek gerekir."⁶⁴² İmam Mâtürîdî, meâlen yer verdiğimiz bu âyetin açıklamalarında, konu ile ilgili olarak bir kişiye karşılık birden fazla kişinin öldürülebileceğini kabul etmiş ve delil olarak da Hz. Ömer'in (r.a.) şu uygulamasını göstermiştir:

⁶³⁸ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 5.

⁶³⁹ Kurtubî, **el-Câmi'**, Cilt II, s. 237-238; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 296.

⁶⁴⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 296.

⁶⁴¹ Muhammed Nâsîruddîn el-Elbânî, **İmân li-İbn Teymiyye**, Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1973, s. 301.

⁶⁴² **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 178.

رُوِيَ عن عمر، رضيَ اللهُ تعالى أنه قتل سبعة نفر بامرأة، وقال: "لو تمالأ عليها أهل صنعاء لقتلتهم "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (r.a.) bir kadına karşılık yedi kişiyi öldürmüş ve şöyle söylemiştir: “*Şayet bütün San’alılar bu işe karışmış olsaydı, hepsini öldürürdüm.*”⁶⁴³

Rivayeti farklı lafızlarla Beyhâkî, İbn Ömer’den (r.a.) şu ifadelerle nakletmiştir:

عن ابنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: " قَتَلَ سَبْعَةَ مِنْ أَهْلِ صَنْعَاءَ اشْتَرَكُوا فِي دَمِ غُلَامٍ، وَقَالَ: لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ جَمِيعًا "

İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (r.a.) bir çocuğunun öldürülmesine ortaklık eden San’alı yedi kişiyi öldürmüş ve şöyle söylemiştir: “*Şayet bütün San’alılar bu işe karışmış olsaydı, hepsini öldürürdüm.*”⁶⁴⁴

Mâtürîdî’nin yer verdiği rivayette bir kadına بامرأة karşılık yedi kişinin öldürüldüğü yer alırken, Buhârî, Beyhâkî ve İbn Hacer, bir çocuğa فِي دَمِ غُلَامٍ karşılık kaydını bırakarak aynı rivayeti İbn Ömer’den (r.a.)⁶⁴⁵ mevkûf olarak nakletmişlerdir. İbnü’l Ca’d ise, Müsnedinde aynı rivayeti, bir kadına karşılık kaydını bırakarak Abdullah b. Âmir’den⁶⁴⁶ rivayet etmiştir.

İbnu’l Mulakkîn aynı rivayetin benzer lafızlarla Saîd b. Müseyyeb (r.a.) nakledilen tarîkine yer vererek, hadisin sahih olduğunu bildirmiştir.⁶⁴⁷ Elbânî de Saîd b. Müseyyeb’ten (r.a.) nakledilen aynı rivayete yer vererek, sahih olduğunu kaydetmiştir.⁶⁴⁸ Bu açıklamalara ve de Buhârî’nin de rivayete yer vermesine binaen, hadisin sahih ve mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.54. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz aynı âyetin açıklamalarında, hür bir kişinin köleye karşılık öldürülemeyeceği görüşünde olanların, zikredeceğimiz rivayete dayandıklarını ifade ederek, rivayete şu şekilde yer vermiştir:

رُوِيَ عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، أنه قال: " لا يقتل مسلم بكافر "

⁶⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt II, s. 8.

⁶⁴⁴ Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt VIII, s. 41.

⁶⁴⁵ Buhârî, “Diyât”, 17; Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt VIII, s. 41.

⁶⁴⁶ İbnu’l Ca’d, *Müsned*, Cilt I, s. 331.

⁶⁴⁷ İbnu’l Mulaakkîn, *el-Bedrû’l-Munîr*, Cilt VIII, s. 404.

⁶⁴⁸ Muhammed Nâsîruddîn Elbânî, *İrvâu’l-Ğalîl*, Cilt VI, Beyrut: Mektebetü’l-İslamiyye, 1979, s. 258.

Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edildiğine göre o, şöyle buyurmuştur: *“Müslüman kâfire mukabil öldürülmez.”*⁶⁴⁹

Hadisi bu lafızlara çok yakın bir şekilde Hiz. Ali'den (r.a.)⁶⁵⁰ Buhârî, Tirmîzî, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Dârekutnî, Beyhâkî, Humeydî, Mevsîlî, Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe rivayet etmişlerdir. İbn Ebî Şeybe diğere bir rivayetinde aynı hadisi, Hiz. Osman'dan (r.a.)⁶⁵¹ rivayet etmiştir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatine engel bir durum tespit edemedik. Görüldüğü gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarında yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.55. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin izahında, konu ile alakalı olarak şu rivayete değinmiştir:

قال رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " كل دم كان في الجاهلية فهو موضوع تحت قدمي هذا "

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Cahiliyye dönemindeki bütün kan davaları kaldırılmış olup hepsi şu ayağımın altındadır.”*⁶⁵²

Hadisi Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlara hemen aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Humeydî, Abdurrezzâk, İbn Mâce, İbn Ebî Şeybe, Mevsîlî, İbn Hıbbân, Nesâî ve Dârekutnî Abdullah b. Ömer'den (r.a.)⁶⁵³ rivayet etmişlerdir. Ayrıca bu rivayet, ismi müphem bir sahabî kanalıyla ve aynı lafızlarla, Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî⁶⁵⁴ tarafından nakledilmiştir.

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledilen rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, Hiz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'nin fethinde hutbe irad ederken bu ifadelere yer vermiştir.

⁶⁴⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 8; Müslüman kişinin kâfir mukabilinde öldürülmez hükmünün ne anlama geldiğini İmam Mâtürîdî kendi ifadeleri ile detaylıca açıklamıştır.

⁶⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 79, 122; Buhârî, “Diyât”, 31; İbn Mâce, “Diyât”, 21; Tirmîzî, “Diyât”, 25; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 88; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt VIII, s. 27; Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 173; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, **Müsned**, Cilt I, s. 185; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt X, s. 99; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VI, s. 364.

⁶⁵¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VI, s. 364.

⁶⁵² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 9.

⁶⁵³ Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt IX, s. 282; Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 560; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VI, s. 271; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 420; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 19; İbn Mâce, “Diyât”, 5; Nesâî, “Kasâme”, 28; Ebû Ya'la Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XI, s. 383; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt XIII, s. 365; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 74.

⁶⁵⁴ Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt IX, s. 283; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 384; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 74.

Rivayetin isnadında yer alan râvîler sika olup, rivayet isnad açısından sağlamdır. Ayrıca görüldüğü gibi hadis, temel hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.56. Hadis

Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin, “kim kardeşi (maktulün velisi) tarafından affedilirse, bundan sonra iyiye uymak ve (maktulün velisine) güzelce diyet ödemek gerekir” kısmını açıklarken, farklı yorumların yapıldığını belirtmiş ve bazılarının buradaki bağışlanandan kastın kâtil olduğu görüşünde olduklarını ifade ederek, bu kimselerin delil olarak zikredeceğimiz rivayete dayandıklarına yer vermiştir:

رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي رَجُلٍ اخْتَصَمَ إِلَيْهِ فِي قَاتِلِ أَخِيهِ، فَقَالَ: " أَتَعْفُو عَنْهُ؟ قَالَ: لَا. قَالَ: أَتَأْخُذُ الدِّيَةَ؟ قَالَ: لَا. قَالَ: أَتَقْتُلُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ "

Rivayet edildiğine göre, kardeşinin katili hakkında davacı olan adama, “Hz. Peygamber (s.a.v.), “Onu affediyor musun?” diye sordu, adam, “Hayır”, dedi. “Diyet alır mısın?”, diye sorunca da, adam, “Hayır” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Öldürecek misin?” diye sordu, adam, “Evet”, cevabını verdi.”⁶⁵⁵

Hadisi Mâtürîdî’nin kullandığı lafızlara çok yakın ifadelerle Vâil b. Hucr’den⁶⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, Dârimî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Taberânî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Şuayb Arnavût, hadisin isnadında yer alan râvîlerin sika olduklarını belirtmiş ve sonuç olarak hadisin sıhhatine dair kanaatini sahih olarak dile getirmiştir.⁶⁵⁷ Elbânî hadisin isnadında bir müşkil olmadığını ve rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁸ İbn Hazm da aynı şekilde hadisin sıhhatine engel bir durum olmadığını belirterek, rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁹ Bu açıklamalarla birlikte rivayetin, temel sahih hadis kaynaklarda yer almış olmasına bakılarak, hadisin sahih olduğu söylenebilir.

⁶⁵⁵ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 10.

⁶⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VI, s. 445; Dârimî, **Sünen**, Cilt III, s. 1524; Müslim, “Kasâme”, 32; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 3; Nesâî, “Kasâme”, 22; Taberânî, **Mu’cemu’l-kebîr**, Cilt XXII, s. 11; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt VIII, s. 53-58.

⁶⁵⁷ Şuayb Arnavût, **Tahrîcû Muşkilü’l-Âsâr**, s. 945.

⁶⁵⁸ Elbânî, **Sahih Sünen-i Nesâî**, “Kasâme”, 22.

⁶⁵⁹ İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt X, s. 464.

3.2.57. Hadis

İmam Mâtürîdî, aynı âyetin izahının devamında, konu ile alakalı olarak şu rivayete yer vermiştir:

وقال في بعض الأخبار: " ولي القتل بين خيرتين: بين قتل وأخذ دية "

Bazı haberlerde geldiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Öldürülenin velisi iki seçenek, yani öldürme ve diyet alma seçenekleri arasındadır.”*⁶⁶⁰

Hadisi farklı lafızlarla Tirmîzî, Ebû Hureyre’den (r.a.) nakletmiştir:

عن أبي هريرة، قال: لَمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مَكَّةَ قَامَ فِي النَّاسِ، فَحَمِدَ اللَّهَ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: " وَمَنْ قُتِلَ لَهُ قَتِيلٌ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يَغْفُو، وَإِمَّا أَنْ يَقْتُلَ "

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Allah, Peygamberine Mekke’nin fethini nasip edince, Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların arasında ayağa kalkarak Allah’ hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *“Öldürülen kişinin velisi iki seçenek, yani affetme ve öldürme seçenekleri arasındadır.”*⁶⁶¹

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hibbân, Nesâî ve Beyhâkî Ebû Hureyre’den (r.a.)⁶⁶² rivayet etmişlerdir.

İbn Hazm, hadisin sıhhatine engel bir durum olmadığını belirterek, rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶³ Elbânî de aynı şekilde rivayetin sahih olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶⁴ Ayrıca görüldüğü gibi hadis, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.58. Hadis

Mâtürîdî meâlen verdiğimiz âyetin aynı bölümünü açıklarken, kasten öldürmenin cezasının kısas olduğunu ifade eden rivayete şu şekilde yer vermiştir:

جاء عن رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " العمد قود إلا أن يعفو ولي المقتول "

⁶⁶⁰ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 10.

⁶⁶¹ Tirmîzî, “Diyât”, 12.

⁶⁶² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, 384; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VIII, s. 538; Buhârî, “Diyât”, 8; Müslim, “Kasâme”, 32; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 90; İbn Mâce, “Diyât”, 3; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt IX, s. 28; Nesâî, “Kasâme”, 26; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt VIII, s. 51.

⁶⁶³ İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt VIII, s. 168.

⁶⁶⁴ Elbânî, **Sahîh Sünen-i Tirmîzî**, “Diyât”, 12.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) Öyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "*Maktûlin velisinin affetme durumu hariç, kasten öldürmenin cezası kısastır.*"⁶⁶⁵

Hadisi bu lafızlarla İbn Ebî Şeybe, Dârekutnî, İbn Hazm ve Cassâs İbn Abbâs (r.a.)⁶⁶⁶ kanalıyla rivayet etmişlerdir.

İbn Hazm isnad zincirinde yer alan İsmail b. Müslim'in zayıf olduğunu söylemekle birlikte, bu rivayeti delil olarak kullanmıştır. Eserin mukaddimesinde kullandığı "Biz ancak isnadı sika ve sahih olan bir haber ile ihticac ederiz" ifadesi, onun bu rivayeti sahih olarak kabul ettiğini göstermektedir.⁶⁶⁷ Hadisin sıhhatini zedeleyecek herhangi bir durum tespit edemedik. Hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.59. Hadis

Mâtürîdî, "*Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri! Böylece belki kötülüklerden korunursunuz*"⁶⁶⁸ meâlindeki âyette, Şu rivayete yer vermiştir:

قوله عليه الصلاة والسلام: " لا يقاد الوالد بولده "

Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen söz Şöyledir: "*Evlâdından sebeple, babaya kısas uygulanmaz.*"⁶⁶⁹

Hadisi bu lafızlarla hemen aynı Şekilde Hiz. Ömer'den (r.a.)⁶⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce, Dârekutnî, Hakîm ve Beyhâkî rivayet ederken, Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.a.)⁶⁷¹ Tirmîzî ve Dârekutnî rivayet etmişlerdir. İbn Mâce, Dârekutnî ve Hakîm bir diğer rivayetlerinde aynı hadisi, Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.)⁶⁷² rivayet etmişlerdir.

İbnu'l Mulakkîn, Hiz. Ömer kanalıyla gelen rivayetin isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷³ İbnu'l Kayyim ise rivayetin isnadının zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁶⁷⁴

⁶⁶⁵ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 10.

⁶⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VI, s. 403; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 66, İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt X, s. 258; Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 192.

⁶⁶⁷ İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt X, s. 258.

⁶⁶⁸ **Kur'ân**, Bakara Süresi, Ayet 179.

⁶⁶⁹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 14.

⁶⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 124; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 44; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VI, s. 426; İbn Mâce, "Diyât", 22; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 93; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 364; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt VIII, s. 35-37.

⁶⁷¹ Tirmîzî, "Diyât", 9; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 92.

⁶⁷² İbn Mâce, "Diyât", 22; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 92; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 363.

⁶⁷³ Ömer b. Ali İbnu'l-Mulakkîn, **Hulâsetü'l-Bedrü'l-Munîr**, Cilt II, Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (thk.), Riyad: Daru'r-rüşd, 1993, s. 263.

İbn Kesîr de, Abdullah b. Abbâs (r.a.) tarîkiyle gelen rivayetin isnadının zayıf olduğunu dolayısıyla hadisin sıhhat açısından zayıf olduğunu dile getirmiştir.⁶⁷⁵ Bu açıklamalara ve de rivayeti Buhârî ve Müslim'in nakletmemesine bakılarak, rivayetin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.60. Hadis

“Birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geriye işe yarayacak bir mal bırakmış ise, ana babaya ve akrabalara usulü dairesinde vasiyet etmek, farz kılındı.”⁶⁷⁶ Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz bu âyetin izahında, vasiyet hükmünün Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen hadisle kaldırıldığını (neshedildiğini) ifaderek, rivayete şu şekilde yer vermiştir:

قوله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " إن الله أعطى كل ذي حق حقه، فلا وصية لوارث "

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki buyruğu şöyledir: “Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, bundan sonra vârise vasiyet hakkı yoktur.”⁶⁷⁷

Hadisi bu lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Tayalîsî, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmîzî, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhâkî Suddî b. Aclân'dan (r.a.)⁶⁷⁸ rivayet etmişlerdir. Aynı rivayeti Amr b. Hârîce'den (r.a.)⁶⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, Abdurrezzâk, Tayalîsî, İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce, Tirmîzî, Nesâî, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Görüldüğü gibi hadis, temel hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadisin sıhattine engel bir durum tespit edememiz sebebiyle, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁷⁴ Muhammed b. Ebî Bekir İbnu'l Kayyim, **İ'lâmu'l-Muvakkîin**, Cilt II, Muhammed İzzeddîn (thk.), 2001, s. 218.

⁶⁷⁵ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **İrşâdu'l-Fakîh**, Cilt III, Behçet Yusuf Ebû Tayyib (thk.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995, s. 361.

⁶⁷⁶ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 180.

⁶⁷⁷ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 18.

⁶⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 186; Tayalîsî, **Müsned**, Cilt II, s. 450; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt IV, s. 149; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VII, s. 278; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 6; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6; Tirmîzî, “Vesâyâ”, 6; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt VIII, s. 114; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 32; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt VI, s. 212, 243, 263.

⁶⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 186; Tayalîsî, **Müsned**, Cilt II, s. 450; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt IV, s. 150; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt VII, s. 279; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 6; Tirmîzî, “Vesâyâ”, 6; Nesâî, “Vesâyâ”, 5; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt XVII, s. 34; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt IV, s. 72; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt VI, s. 264.

3.2.61. Hadis

Bir önceki hadiste yer verdiğimiz açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İmam Mâtürîdî, Sünnet'in Kitab'ı neshedebileceğini kabul etmektedir. O, az önce zikrettiğimiz hadis rivayetini de, rivayet açısından haber-i vâhid olduğunu söylerken, amel etme açısından mütevâtir olarak görmektedir.⁶⁸⁰ Mâtürîdî, bu görüşüne delil olarak da, kıyas yaparak azı dişli hayvanların yasaklandığını bildiren rivayeti göstermiştir. O, bu rivayeti, rivayet açısından haber-i vâhid kabul ederken, amel etme açısından mütevâtir derecesinde görmektedir. Mâtürîdî, rivayete şu ifadelerle yer vermiştir:

عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : " أنه نهى عن كل ذي ناب من السباع "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Her türlü azı dişli bulunan hayvanı (yenmesini) yasaklamıştır.*”⁶⁸¹

Hadisi bu lafızlarla Ebû Sâlebe'den (r.a.)⁶⁸² Abdullah b. Mübarek, Abdurrezzâk, Humeydî, Tayalîsî, Mâlik b. Enes, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmîzî, İbn Hıbbân, Nesâî, Taberânî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatine muarız bir durum mevcut olmamakla birlikte hadis, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.62. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz aynı âyetin açıklamalarında, ilk zamanlarda vârislerin vasiyet yapma hakkının olmasını, henüz miras âyetlerinin nâzil olmadığına bağlamakta ve buna delil olarak da Uhud savaşında şehit edilen Sa'd b. Rebî'in iki kızı hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen rivayeti göstermektedir. Rivayette sözü edilen iki kızın mirasına amcaları sahip çıkmış, bunun üzerine kızların annesi durumu Hz. Peygamber'e bildirerek bir çıkış yolu aramıştı. Daha sonra miras âyeti nazil olunca

⁶⁸⁰ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için araştırmamızın ikinci bölümünde yer alan ‘Bilgi Kaynakları’ kısmına bakılabilir.

⁶⁸¹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 18.

⁶⁸² Abdullah b. Mübarek, **Müsned**, Subhî el-Bedrî (thk.), Riyad: Mektebetü'l-Mearîf, t.y, s. 112; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt IV, s. 520; Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 124; Tayalîsî, **Müsned**, Cilt II, s. 355; Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, s. 259; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 147, 244; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 633; Buhârî, “Zebâih”, 28-29; Müslim, “Sayd”, 11-12; Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 32; İbn Mâce, “Sayd”, 13; Tirmîzî, “Et'ime”, 3; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt XII, s. 84; Nesâî, “Sayd”, 28; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebir**, Cilt XXII, s. 208; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 312, 329.

Hız. Peygamber mirasçılarını çağırıp paylaşırma işlemini gerçekleştirmiştir. Konu ile ilgili Mâtürîdî'nin değindiği rivayet şöyledir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ أَخَا سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ فَقَالَ: " أَعْطِ ابْنَتِي سَعْدٍ ثَلَاثِي مَالِهِ وَأَعْطِ امْرَأَتَهُ الثُّمْنَ وَخُذْ أَنْتَ مَا بَقِيَ "

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hız. Peygamber (s.a.v.) Sa'd b. Rebî'in kardeşini çağırarak şunları söylemiştir: *"Sa'd'ın iki kızına malın üçte ikisini, eşine sekizde birini ver ve malın diğer kalanını kendine al."*⁶⁸³

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, İbn Mâce, Mevsîlî, Dârekutnî, Hakîm ve Beyhâkî Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁶⁸⁴ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hakîm en-Nisâburî ise, hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁵ Elbânî ve Şuayb Arnavût, hadisin isnadının hasen olduğunu söylemişlerdir.⁶⁸⁶ İbnu'l Mulakkîn ise, hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁷ Bu açıklamalara ve de rivayetin temel hadis kaynaklarında yer almış olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.63. Hadis

*"Ey iman edenler, sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç size de yazıldı (farz kılındı), belki bu sayede kötülüklerden korunursunuz."*⁶⁸⁸ Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz bu âyetin beyânında, orucun mahiyeti hakkında farklı görüşlerin olduğunu belirtmiş ve bir grup ashâb-ı kirâm'dan nakledilen şu rivayete yer vermiştir:

وقد روي: " أن صوم شهر رمضان نسخ كل صيام كان "

Rivayet edildiğine göre; *"Ramazan ayının orucu mevcut olan diğer bütün oruçları neshetmiştir."*⁶⁸⁹

Beyhâkî'nin farklı lafızlarla Hız. Ali'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " نَسَخَ الْأُضْحَى كُلَّ ذَبْحٍ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ كُلَّ صَوْمٍ "

⁶⁸³ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 20.

⁶⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 420; Tirmîzî, "Ferâ'iz", 3; İbn Mâce, "Ferâ'iz", 16; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt IV, s. 275; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt IV, s. 38; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 329; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt VI, s. 215.

⁶⁸⁵ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt IV, s. 329.

⁶⁸⁶ Elbânî, **Sahih Sünen-i İbn Mâce**, "Ferâ'iz", 16; Şuayb Arnavût, **Tahrîcû Muşkilü'l-Asâr**, s. 1285.

⁶⁸⁷ İbnu'l Mulakkîn, **el-Bedrû'l-Munîr**, Cilt VII, s. 213.

⁶⁸⁸ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 183.

⁶⁸⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 24.

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kurban kesme ibadeti, diğer bütün kesme fillerinin ve ramazan orucu da diğer oruçların hükmünü kaldırmıştır.*”⁶⁹⁰

Rivayeti Hz. Ali'den (r.a.)⁶⁹¹ Dârekutnî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Beyhâkî, rivayet zincirinde yer alan Müsyyeb b. Şerîk'in hem metrûk hem de zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶⁹² Dârekutnî, Müsyyeb b. Şerîk'in metrûk olduğunu söylemiştir.⁶⁹³ İbn Adiy ve İbn Hacer, Müseyyeb b. Şerîk'in zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁹⁴ Bu açıklamalar ve rivayetin temel sahih hadis kaynaklarda yer almamış olmasından dolayı, hadisin zayıf olduğu kanaatindeyiz.

3.2.64. Hadis

Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz aynı âyetin izahında, oruç ile alakalı nesih olayını dile getirerek Muâz b. Cebel'in (r.a.) şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

روي عن معاذ رضي الله تعالى عنه، أنه قال: " أحيل الصيام ثلاثة أحوال "

Muâz b. Cebel'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle söylemiştir: “*Oruç üç çeşit değişikliğe uğramıştır.*”⁶⁹⁵

Rivayeti bu lafızlarla Beyhâkî ve İbn Ebî Hatim Muâz b. Cebel'den (r.a.) nakletmişlerdir.⁶⁹⁶ Beyhâkî, İbn Hacer, İbnu'l Mulakkîn ve Şuayb Arnaût isnadta yer alan (Abdurrâhman b. Ebî Leylâ=>Muâz b. Cebel) Abdurrâhman b. Ebî Leylâ'nın, Muâz b. Cebel (r.a.) ile görüşmediğini belirterek, hadisin mürsel olduğunu kaydetmişlerdir.⁶⁹⁷ Mürsel hadiste zayıf hadisin kısımlarından biri olmasından dolayı, rivayetin zayıf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁹⁰ Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 260.

⁶⁹¹ Dârekutnî, **Sünen**, Cilt IV, s. 160; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 260.

⁶⁹² Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 260.

⁶⁹³ Dârekutnî, **Sünen**, Cilt III, s. 535.

⁶⁹⁴ Abdullah b. Ahmed İbn Adî, **el-Kâmil**, Cilt VIII, Ali Muhammed Muavviz – Adil Ahmed Abdulmevcûd (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1997, s. 122; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mizân**, Cilt VIII, s. 67.

⁶⁹⁵ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 25.

⁶⁹⁶ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt 4, s. 200; İbn Ebî Hâtim, **Tefsîr**, Cilt I, s. 315.

⁶⁹⁷ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Cilt 4, s. 200; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, Cilt VIII, s. 30; İbnu'l-Mulakkîn, **Şerhu'l-Buhârî**, Cilt XI, s. 13; Şuayb Arnaût, **Tahrîcu Müşkulu'l-Âsâr**, Cilt I, s. 478.

3.2.66. Hadis

Mâtürîdî, “Oruç sayılı günlerdir. Sizden kim hasta olur veya seferde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca zor güç getirenler de bir miskin doyumu fidye verir. Kim nafîle olarak bir hayır işlerse bu, onun için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır”⁷⁰⁰ meâlindeki âyette, ‘oruç sayılı günlerdir’ kısmını açıklarken şu rivayete yer vermiştir:

رُوِيَ عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " الشهر هكذا وهكذا وأصابع يديه ككتيبيهما، وعقد أصبعًا منها في آخر المرات "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ramazan ayı şu kadar, şu kadar ve şu kadar olur.*” Bu esnada o, iki eli ile işarette bulunurken son defasında parmaklarından bir tanesini bükmişti.⁷⁰¹

Müslim’in farklı lafızlarla, İbn Ömer’den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ذَكَرَ رَمَضَانَ، فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ، فَقَالَ: " الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا، ثُمَّ عَقَدَ إِبْهَامَهُ فِي الثَّلَاثَةِ، فَصُومُوا لِرُؤْيَيْتِهِ وَأَفْطَرُوا لِرُؤْيَيْتِهِ، فَإِنْ أُغْمِيَ عَلَيْكُمْ فَأَقْدِرُوا لَهُ ثَلَاثِينَ "

İbn Ömer’den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ramazandan bahsetmiş, ellerini birbirine vurarak şöyle buyurmuştur: “*Ramazan ayı şu kadar, şu kadar ve şu kadar olur.*” Daha sonra üçüncüsünde başparmağını bükmüş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “*Ramazan hilâlini görünce oruca başlayın, şevvâl hilâlini görünce de tutmayı bırakın. Şayet hava kapalı olursa otuz günü tamamlayın.*”⁷⁰²

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Nesâî ve Beyhâkî İbn Ömer’den (r.a.)⁷⁰³ rivayet etmişlerdir.

Hadisin sıhhatine engel bir durum tespit edememiz ve de rivayetin, temel sahih hadis kaynaklarda yer almış olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁰⁰ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 184.

⁷⁰¹ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 32.

⁷⁰² Müslim, “Sıyâm”, 5-6.

⁷⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 184; Buhârî, “Savm”, 11; Ebû Dâvûd, “Savm”, 4; İbn Mâce, “Sıyâm”, 7; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 201; Nesâî, “Sıyâm”, 8; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt IV, s. 204, 205.

3.2.67. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarının devamında, orucun sayılı günler olması ile ilgili olarak diğer bir rivayete şöyle değinmiştir:

وجاء عن غير واحد أنهم قالوا: " ما كنا نصوم على عهد رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تسعة وعشرين أكثر مما نصوم ثلاثين "

Birden fazla sahâbînin şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde otuzdan çok yirmi dokuz gün oruç tutuyorduk."⁷⁰⁴

Hadisi bu lafızlarla İbn Mesûd'tan (r.a.)⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhâkî rivayet ederken, aynı rivayeti Hz. Âişe'den (r.anhâ)⁷⁰⁶ Tayalîsî, Ahmed b. Hanbel ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir. İbn Mâce aynı hadisi Ebû Hureyre'den (r.a.)⁷⁰⁷ rivayet ederken, Dârekutnî de aynı hadisi, bir diğer rivayetinde Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁷⁰⁸ rivayet etmiştir.

Tirmîzî, hadisin hasen sahîh olduğunu belirtmiştir. Mübârekfûrî hadisin isnadının hasen olduğunu kaydetmiştir.⁷⁰⁹ Heysemî, râvîlerin sika olduğunu ve hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁰ Hadisin isnadı ile ilgili bu görüşleri ve de rivayetin, temel hadis kaynaklarda yer almış olmasını göz önünde bulundurarak, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.68. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin, "Sizden kim hasta olur veya seferde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar" kısmını açıklarken, şu rivayete yer vermiştir:

عن رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " الصائم في السفر كالمفطر "

⁷⁰⁴ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 32.

⁷⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 184, 218, 258; Tirmîzî, "Savm", 6; Ebû Dâvûd, "Savm", 4, 6; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt X, s. 82; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 160; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 250.

⁷⁰⁶ Tayalîsî, **Müsned**, Cilt III, s. 135; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 234; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 250.

⁷⁰⁷ İbn Mâce, "Sıyâm", 8.

⁷⁰⁸ Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 160.

⁷⁰⁹ Mübârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvâz**, Cilt III, s. 102

⁷¹⁰ Heysemî, **Mecma'u'z-zevâid**, Cilt III, s. 150.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Seferde iken oruç tutan kişi, mukîm iken tutmayan gibidir.*”⁷¹¹

Nesâî'nin farklı lafızlarla Abdurrâhman b. Avf'tan (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: " الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُفْطِرِ فِي الْحَضَرِ "

Abdurrâhman b. Avf'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, şöyle söylemiştir: “*Yolculukta oruç tutan mukim iken tutmayan gibidir.*”⁷¹²

Rivayeti İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce, Taberî ve Beyhâkî Abdurrâhman b. Avf'tan (r.a.)⁷¹³ mevkûf olarak nakletmişlerdir.

Beyhâkî, rivayetin merfû olarak nitelenmesinin zayıf olduğunu belirterek rivayetin mevkuf olduğunu ve isnadının munkatî' olduğunu kaydetmektedir.⁷¹⁴ Şevkânî, rivayetin isnad zincirinde zayıf râvî bulunduğunu belirterek, isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁵ İbn Hacer ise, rivayetin senedinin munkatî' olduğunu belirterek mevkûf olarak rivayet edildiğini kaydetmiş ve hadisin isnadının zayıf olduğuna dair kanaatini dile getirmiştir.⁷¹⁶ Elbânî de rivayetin zayıf olduğu görüşündedir.⁷¹⁷ Bütün bu açıklamalardan ve de hadisin sahih ağırlıklı hadis içeren temel kaynaklarda yer almamasından yola çıkarak hadisin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.69. Hadis

Mâtürîdî, meâlini verdiğimiz âyetin izahına devamla, seferde iken oruç tutmanın ve tutmamanın caiz olduğunu ifade etmiş ve delil olarak da Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbından seferde iken oruç tutanların ve tutmayanların olduğuna dair bilgiler içeren sahih rivayetler olduğuna işaret etmiştir. Konuyla alakalı bir rivayet şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: سَأَلَ حَمْرَةَ بِنْتُ عَمْرِو الْأَسْلَمِيِّ رَسُولَ اللَّهِ عَنِ الصِّيَامِ فِي السَّفَرِ؟، فَقَالَ: " إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ "

⁷¹¹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 33.

⁷¹² Nesâî, “Sıyâm”, 46, 62.

⁷¹³ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 431; İbn Mâce, “Sıyâm”, 11; Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt III, s. 207-208; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 244.

⁷¹⁴ Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 244.

⁷¹⁵ Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, Cilt IV, s. 306.

⁷¹⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, Cilt IV, s. 217.

⁷¹⁷ Muhammed Nâsîruddîn Elbânî, **Zaifu't-Terğîb ve't-Terhîb**, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000, s. 643.

Hiz. ÂiŒe'den (r.anhâ) nakledildiğine göre, Hamza b. Amr el-Eslemî, Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) seferde iken oruĉ tutma hakkında soru sormuŒ, o da Œyle cevap vermiŒtir: "Dilersen tut, dilersen tutma."⁷¹⁸

Hadisi bu lafızlarla Hiz. ÂiŒe'den (r.anhâ)⁷¹⁹ Ahmed b. Hanbel, Humeydî, İŒhak b. Rahûye, Tayâlîsî, İbn Ebî Œeybe, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Nesâî, Taberânî, Dârekutnî ve Beyhâkî rivayet etmiŒlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiŒtir. Görüldüğü üzere rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıŒtır. Hadis sahihtir.

3.2.70. Hadis

İmam Mâtürîdî, aynı âyetin aĉıklamalarına devamla, seferde iken oruĉ tutma veya tutmama ile ilgili olarak, Œu rivayete deđinmiŒtir:

جاء من الآثار: " أن ليس من البر الصيام في السفر "

Haberlerde nakledilen rivayet Œyledir: "Yolculuk sırasında oruĉ tutmak, tavsiye edilen iyilik türünden değildir."⁷²⁰

Müslim'in uzun lafızlarla Câbir b. Abdullah (r.a.) tarîkiyle naklettiği rivayet Œyledir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ فِي سَفَرٍ، فَرَأَى رَجُلًا قَدِ اجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ، وَقَدْ ظَلَّلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: " مَا لَهُ؟"، قَالُوا: رَجُلٌ صَائِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ "

Câbir b. Abdullah (r.a.)'tan nakledildiğine göre o, Œyle anlatmıŒtır: "Hiz. Peygamber (s.a.v.) bir yolculukta iken baŒına gneŒ geĉmiŒ bir adamın üzerinde toplanmıŒ bir grup insanı gördü ve onlara, 'Ona ne oldu?' diye sordu. Onlar, 'oruĉlu adam' diyerek adamın oruĉlu olduğunu söylediler. Bunun zerine Hiz. Peygamber

⁷¹⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 34.

⁷¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 22, 232; Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 257; İŒhak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt II, s. 167; Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt III, s. 94; İbn Ebî Œeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 433; Buhârî, "Savm", 33; Müslim, "Sıyâm", 52-54; Tirmîzî, "Savm", 20; Ebû Dâvûd, "Savm", 42; İbn Mâce, "Sıyâm", 10; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1065; İbn Huzeyme, **Sahih**, Cilt III, s. 260; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt VIII, s. 327; Nesâî, "Sıyâm", 33; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebir**, Cilt III, s. 153; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 149; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt III, s. 141.

⁷²⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 35.

(s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Sefer halinde iken oruç tutmak ihmal edilmemesi gereken itaat türünden değildir.*”⁷²¹

Hadisi Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel, Tayâlîsî, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humejd, Buhârî, Ebû Dâvûd, Dârimî, İbn Huzyeme, İbn Hıbbân, Mevsîlî, Nesâî ve Beyhâkî Câbir b. Abdullah’tan (r.a.)⁷²² rivayet etmişlerdir. Aynı hadisi Ka’b b. Âsım’dan (r.a.)⁷²³ Ahmed b. Hanbel, Humejdî, İbn Mâce, Dârimî, İbn Huzyeme, Hakîm, Nesâî, Taberânî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Hadis, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadisin sıhhatine muarız bir durum ile karşılaşmamamız sebebiyle, rivayetin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.71. Hadis

Mâtürîdî, yukarıda meâlini verdiğimiz âyetin açıklamalarına devamla, seferilik için belirlenen sürenin üç gün olduğu görüşünü savunmuş ve buna delil olarak da mest üzerine mesh etmenin, yolcu için üç gün süre ile sınırlı olduğunu bildiren rivayete işaret etmiştir:

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ "ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَيَالِيَهُنَّ لِلْمَسَافِرِ، وَيَوْمًا وَلَيْلَةً لِلْمَقِيمِ"

Hiz. Ali'den (r.a.) nakledildiğine göre; “*Hiz. Peygamber (s.a.v) üç gün üç gece seferi için, bir gün bir gece de mukîm için mesh süresine hükmetti.*”⁷²⁴

Hadisi bu lafızlarla Abdurrezzâk, Humejdî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Müslim, Dârimî, İbn Mâce, İbn Huzyeme, İbn Hıbbân, Mevsîlî, Nesâî ve Beyhâkî Hiz. Ali'den (r.a.)⁷²⁵ rivayet etmişlerdir. Hadisi aynı anlama yakın ifadelerle, Huzyeme b.

⁷²¹ Müslim, “Sıyâm”, 52.

⁷²² Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt II, s. 563; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 22; Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt III, s. 288; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 431; Abd b. Humejd, **Müsned**, Cilt I, s. 326; Buhârî, “Savm”, 35; Ebû Dâvûd, “Savm”, 43; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1066; İbn Huzyeme, **Sahîh**, Cilt III, s. 254; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 320; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt IV, s. 110; Nesâî, “Sıyâm”, 27; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 242.

⁷²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt V, s. 420; Humejdî, **Müsned**, Cilt II, s. 114; İbn Mâce, “Sıyâm”, 11; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1066; İbn Huzyeme, **Sahîh**, Cilt III, s. 254; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 433; Nesâî, “Sıyâm”, 27; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt XIX, s. 172; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 241.

⁷²⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 36.

⁷²⁵ Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt I, s. 204; Humejdî, **Müsned**, Cilt I, s. 175; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 14, 20, 28; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt I, s. 205; Müslim, “Vudû”, 33, 35, 48; Dârimî, **Sünen**, Cilt I, s. 557; İbn Mâce, “Tahâret”, 83; İbn Huzyeme, **Sahîh**, Cilt I, s. 98; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt IV, s. 151; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt I, s. 207; Nesâî, “Tahâret”, 99; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, 272, 275.

Sabî'ten (r.a.)⁷²⁶ Humeydî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hıbbân ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî, Yahya b. Maîn'in Huzeyme b. Sâbit (r.a.) kanalıyla nakledilen hadisi sahih olarak kaydettiğini ifade etmekle birlikte, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.⁷²⁷ Hadis, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.72. Hadis

İmam Mâtürîdî, açıklamalarına devamla, yine seferilik için olan sürenin üç gün olması gerektiğine delil olarak, kadınların mahremsiz üç günlük mesafedeki yolculuğa çıkmalarının yasak olduğunu bildiren rivayete, şu şekilde yer vermiştir:

" ما جاء من الأثر في النهي عن سفر ثلاثة أيام إلا لمحرم "

Nakledilen rivayete göre; "*Kadınların mahremsiz olarak üç gün süreli bir mesafedeki yolculuğa çıkmaları yasaklanmıştır.*"⁷²⁸

Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " لَا يَجِلُّ لِامْرَأَةٍ تُوْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ سَفَرًا يَكُونُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصَاعِدًا إِلَّا وَمَعَهَا أَبُوهَا "

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kadının mahremi olmaksızın üç gün veya daha fazla mesafelik bir yolculuğa çıkması helal değildir.*"⁷²⁹

Hadisi benzer lafızlarla Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.)⁷³⁰ Tayâlisî, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Dârimî, İbn Mâce, İbn Hıbbân ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir. Aynı hadisi, yine Humeydî, Mâlik b. Enes, Ahmed b.

⁷²⁶ Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 401; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt V, s. 318; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt I, s. 13; Tirmîzî, "Tahâret", 20; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 60; İbn Mâce, "Tahâret", 86; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt II, s. 344; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, 276.

⁷²⁷ Tirmîzî, "Tahâret", 20.

⁷²⁸ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 36.

⁷²⁹ Müslim, "Hac", 377.

⁷³⁰ Tayâlisî, **Müsned**, Cilt III, s. 680; Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 16; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 79, 119; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 477; Buhârî, "Diyât", 31; Tirmîzî, "Radâ", 15; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 2; Dârimî, **Sünen**, Cilt III, s. 1753; İbn Mâce, "Diyât", 21; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VI, s. 433; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt III, s. 137.

Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Hakîm ve Beyhâkî Ebû Hureyre'den (r.a.)⁷³¹ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Görüldüğü üzere rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Rivayetin sıhhatine engel bir durum tespit edememiz sebebiyle, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.73. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyette bahsedilen hasta kişinin *فمن كان مريضاً* oruç tutmamasına yönelik olan ruhsatın, muhtemel bir zarara engel olmak adına verildiğini belirtmiş ve buna delil olarak da Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledilen şu rivayeti göstermiştir:

رُوِيَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: " يَفْطِرُ الْمَرِيضَ وَالْحَبْلَى إِذَا خَافَتْ أَنْ تَضَعَ وَلَدَهَا، وَالْمَرْضِعَ إِذَا خَافَتْ الْفَسَادَ عَلَى وَلَدِهَا "

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Hasta oruç tutmayabilir, ayrıca çocuğunu düşürme endişesi taşıyan hamile ile yavrusunun zarar göreceğinden korkan emzikli hanım da oruç tutmayabilir."*⁷³²

Nesâî'nin Enes b. Mâlik (r.a.) tarîkiyle naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ نِصْفَ الصَّلَاةِ، وَالصَّوْمِ وَعَنِ الْحَبْلَى وَالْمَرْضِعِ "

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yolculukta olan kişiden namaz yarısını ve orucu kaldırmıştır (sorumlu tutmamıştır). Hamile olan ve çocuğunu emziren kadından da orucu kaldırmıştır."*⁷³³

Hadisi, İmam Mâtürîdî'nin kullandığı lafızların ifade ettiği manaya en yakın bir şekilde Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî, Ebû

⁷³¹ Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 216; Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, "İsti'zân", 15; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 420; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 478; Buhârî, "Cuma", 51; Müslim, "Hac", 373; Tirmîzî, "Radâ", 15; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 2; İbn Mâce, "Menâsik", 6; İbn Huzeyme, **Sahih**, Cilt IV, s. 134; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt VI, s. 435; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 442; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt III, s. 138.

⁷³² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 38.

⁷³³ Nesâî, "Sıyâm", 30.

Dâvûd, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Taberânî ve Beyhâkî Enes b. Mâlik'ten (r.a.)⁷³⁴ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî, bu rivayeti Enes b. Mâlik'ten (r.a.) başka bir yolla geldiğini bilmediğimizi belirterek, hadisin hasen olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁵ İbn Hacer, rivayetin isnadının hasen olduğunu kaydetmiştir.⁷³⁶ Muhaddis Elbânî de, rivayetin isnadının hasen olduğunu dile getirmiştir.⁷³⁷ Bu açıklamalardan ve de rivayetin Buhârî ve Müslim'de yer almamış olmasına binâen, hadisin hasen hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.74. Hadis

Mâtürîdî, açıklamalarına devamla, hasta kimsenin oruç tutmamasına yönelik olan ruhsatın, yine muhtemel bir zarara engel olma adına yapıldığına dair görüşünü desteklemek adına delil olarak kullanmış olduğu ikinci bir rivayeti, şöyle dile getirmiştir:

وعن عبد الله بن عمر، رضي الله تعالى عنهم، عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " من مات من طعام أو شراب وهو يقدر فله النار "

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Gücü olduğu halde yeme içmeyi azaltma yüzünden ölen kimse cehennemlidir."*⁷³⁸

Bu rivayet, herhangi bir kaynakta tespit edilememiştir.

3.2.75. Hadis

Mâtürîdî, aynı âyette yer alan; *"Oruca zor güç getirenler de bir miskin doyumu fidye verir"* kısmını izah ederken, yaşı ilerlemiş ihtiyar kişilerin oruç tutmaları imkânsız hale gelince, bu kimselerin fidye vermek suretiyle oruç mükellefi olmaları gerektiğinin meşru olduğunu belirtmiş ve buna delil olarak da, şu hadise işaret etmiştir. Bu hadiste, ölen bir kişinin, (yani orucu fiilen yerine getirme imkânı olmayan birinin) borç kalan

⁷³⁴ Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt II, s. 565; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, Cilt I, s. 320; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 160; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 104; Tirmîzî, "Savm", 21; Ebû Dâvûd, "Savm", 43; İbn Mâce, "Sıyâm", 12; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 267; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebir**, Cilt I, s. 262; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 230.

⁷³⁵ Tirmîzî, "Savm", 21

⁷³⁶ İbn Hacer, **Muvâfaketü'l-Haber**, Cilt II, s. 43.

⁷³⁷ Elbânî, **Sahîh Sünen-i Nesâî**, "Sıyâm", 30.

⁷³⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 39.

orucu fidye şeklinde gerçekleştirileceğine dair bir bilgi bulunmakta ve bu bilgi Mâtürîdî'nin görüşünü desteklemektedir:

وعلى ذلك ما جاء في الأثر عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " بالأمر بالصيام عن الميت، أنه الصيام الذي هو صيام من لا يحتمل فعله وهو الفداء "

Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen rivayetlerde; *vefat eden kişinin yerine oruç tutulması emredilmiştir*. Bu oruç da fiilen yerine getirmeye imkânı olmayan birinin (vefat eden kişinin) orucudur ki, bu durumda fidye şeklinde gerçekleşmiştir.⁷³⁹

Rivayeti Buhârî, İbn Abbâs'tan (r.a.) şu lafızlarla nakletmiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: " جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ أُمَّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمٌ شَهْرٍ، أَفَأَقْضِيهِ عَنْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: " فَذَيْنُ اللهُ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَى "

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre; bir adam Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) gelmiş ve ona, 'Ey Allah'ın Resûlü, annem vefat etmiştir, üzerinde bir aylık oruç borcu bulunmaktadır, bunu annem adına yerine getirebilir miyim?' diye sormuş. Hiz. Peygamber (s.a.v) de şöyle cevap vermiştir: "Evet. Allah'a olan borç, borçların içinde ödenmeye en lâyık olanıdır."⁷⁴⁰

Hadisi bu lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Huzeyme, Taberânî ve Beyhâkî Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.)⁷⁴¹ rivayet etmişlerdir. Ayrıca aynı rivayet, *إِنَّ أُخْتِي* (Kız kardeşim öldü ve üzerinde iki ay peş peşe tutmakla yükümlü oruç borcu var) kaydıyla ve soruya soran kişi bir kadın olarak zikredilerek, yine Abdullah b. Abbâs (r.a.)⁷⁴² kanalıyla Tirmîzî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Taberânî ve Beyhâkî tarafından nakledilmiştir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Hadisin sıhhatine muarız bir durum olmaması ve temel sahih hadis kaynaklarda yer almış olması, rivayetin sahih olduğunu göstermektedir.

⁷³⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 40.

⁷⁴⁰ Buhârî, "Savm", 41.

⁷⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt I, s. 216, 224; Müslim, "Sıyâm", 153-158; İbn Huzeyme, *Sahîh*, Cilt III, s. 271; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, Cilt XII, s. 15; Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt IV, s. 255.

⁷⁴² Tirmîzî, "Savm", 22; İbn Huzeyme, *Sahîh*, Cilt III, s. 223; İbn Hıbbân, *Sahîh*, Cilt VIII, s. 299; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, Cilt XII, s. 15; Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt IV, s. 255.

3.2.76. Hadis

İmam Mâtürîdî, aynı âyetin açıklamalarında, ramazan ayının isimlendirilmesi ile alakalı olarak şu rivayete yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: " لَا تَسْمُوا شَهْرَ رَمَضَانَ رَمَضَانَ، فَإِنَّمَا هُوَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى. انْسِبُوهُ إِلَى مَا نَسِبَهُ لَكُمْ الْقُرْآنُ "

Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan ayına ramazan diye isim koymayın, çünkü o Allah Teâlanın isimlerinden biridir; bu aya Kur'ân'ın nispet ettiği ismi verin."*⁷⁴³

Bu rivayeti İbn Kesîr, Kurtubî ve İbn Hacer gibi İslam âlimleri zayıf görmüş ve terk edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁴⁴ İbn Ebî Hatim aynı lafızlarla Ebû Hureyre (r.a.) kanalıyla gelen bu rivayetin merfû yapılmasını hata olarak görmüş ve bu sözlerin Ebû Hureyre'ye (r.a.) ait olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁵ İbnu'l-Mulakkîn rivayetin isnadının zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁷⁴⁶ Hafız İbn Adî de bu rivayetin zayıf olduğunu ve terk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁷

Hadis hakkında sahîh bir rivayet bulamayışımız ve de rivayetin isnadı hakkında yapılan bu tenkitler neticesinde, hadisin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.77. Hadis

Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin açıklamalarına devamla, yolculukta iken oruç tutmak ile ilgili olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yolculuk esnasında bazen oruç tuttuğunu, bazen de tutmadığını belirten ve de ashâb-ı kirâmın da yolculuk esnasında oruç tuttuğunu bildiren rivayetlerin mevcudiyetinden bahsetmekte ve bu rivayetlere işaret ederek yer vermektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yolculuk esnasında bazen oruç tuttuğunu, bazen de tutmadığını bildiren bir rivayet şu şekildedir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: " لَا تَعْبُ عَلَى مَنْ صَامَ وَلَا عَلَى مَنْ أَفْطَرَ، قَدْ صَامَ رَسُولُ اللَّهِ فِي السَّفَرِ وَأَفْطَرَ "

⁷⁴³ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 41.

⁷⁴⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 217; Kurtubî, **Câmi'u'l-Kur'ân**, Cilt XI, s. 292; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, Cilt IV, s. 135.

⁷⁴⁵ İbn Ebî Hatim, **İlel**, Cilt I, s. 235.

⁷⁴⁶ İbnu'l-Mulakkîn, **el-İ'lâm**, Cilt V, s. 140

⁷⁴⁷ İbn Adî, **el-Kamîl**, Cilt VIII, s. 313.

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, şöyle söylemiştir: “*Sefer halinde oruç tutanı da tutmayanı da ayıplama. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) yolculukta iken, oruçlu olduğu halde orucunu bozduğu olurdu.*”⁷⁴⁸

Müslim'in bu lafızlarla İbn Abbâs (r.a.)⁷⁴⁹ kanalıyla naklettiği bu hadisi, aynı manaya yakın ifadelerle Abdurrezzâk, Tayalîsî, Humeydî, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Nesâî ve Beyhâkî İbn Abbâs'tan (r.a.)⁷⁵⁰ rivayet etmişlerdir. Ayrıca aynı rivayeti benzer lafızlarla Hz. Âişe'den (r.anhâ)⁷⁵¹ Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Nesâî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.78. Hadis

İmam Mâtürîdî, açıklamalarına devamla, yolculuktayken oruç tutmanın daha faziletli olduğu görüşünü benimsemiş ve Hz. Enes'ten (r.a.) gelen şu rivayeti delil olarak göstermiştir:

رُوِيَ عَنْ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ: " الصَّوْمُ أَفْضَلُ وَالْفِطْرُ رِخْصَةٌ "

Hz. Enes'ten (r.a.) nakledildiğine göre o, şöyle söylemiştir: “*Oruç daha faziletli olup tutmamak bir ruhsattır.*”⁷⁵²

Beyhâkî'nin farklı lafızlarla Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: " إِنَّ أَفْطَرْتَ فَرِخْصَةَ اللَّهِ، وَإِنْ صُمْتَ فَهُوَ أَفْضَلُ "

⁷⁴⁸ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 42.

⁷⁴⁹ Müslim, “Sıyâm”, 95.

⁷⁵⁰ Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt II, s. 569; Tayalîsî, **Müsned**, Cilt IV, s. 399; Humeydî, **Müsned**, Cilt I, s. 452; Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Sıyâm”, 7; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 450; Buhârî, “Cihâd”, 103; Ebû Dâvûd, “Savm”, 42; İbn Mâce, “Sıyâm”, 9; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1065; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 262; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 323; Nesâî, “Sıyâm”, 33; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 243.

⁷⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 380; İshak b. Rahûye, **Musannef**, Cilt II, s. 167; Buhârî, “Savm”, 33; Müslim, “Sıyâm”, 96; Tirmîzî, “Savm”, 19; Ebû Dâvûd, “Savm”, 42; İbn Mâce, “Sıyâm”, 10; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1065; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 259; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 326; Nesâî, “Sıyâm”, 36; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt III, s. 141.

⁷⁵² Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 43.

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Şayet orucumu bozarsam bu Allah tarafından verilen bir ruhsattır. Eğer oruç tutarsam bu daha faziletlidir.”⁷⁵³

Beyhâkî, rivayetin merfû olmaması gerektiğini belirterek, rivayeti mevkûf olarak Enes b. Mâlik'ten (r.a.)⁷⁵⁴ rivayet etmiştir. Elbânî, rivayetin merfû olmasının doğru olmadığını belirterek, rivayetin Enes b. Mâlik'e (r.a.) ait olması gerektiğini söylemiş ve rivayetin mevkûf olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵⁵ Rivayetin merfû olduğu herhangi bir tarîke rastlamadık. Rivayetin Enes b. Mâlik'e (r.a.) ait olmasına binâen, mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.79. Hadis

“Ramazan ayı ki insanlar için hidayetin ve doğru yolu gösteren hakla bâtılı birbirinden ayıran delillerin kaynağı olarak Kur’ân onda indirilmiştir.”⁷⁵⁶ İmam Mâtürîdî meâlen zikrettiğimiz bu âyette, İbn Abbâs’ın (r.a.) Kur’ân’ın nuzûlü ile ilgili olarak söylediği ifadelerle, şu şekilde yer vermiştir:

قال ابن عَبَّاسٍ - رضي الله تعالى عنه - : " نزل الفرقان إلى السماء الدنيا من اللوح جملة في شهر رمضان في ليلة القدر - في ليلة مباركة - جملة واحدة، ثم أنزل بعد ذلك على مواقع النجوم رسلاً رسلاً في الشهور والأيام على قدر الحاجات "

İbn Abbâs (r.a.) şöyle söylemiştir: “Furkan (Kur’ân) levh-i mahfûzdan dünyaya semasına ramazan ayında, o mübarek kadir gecesinde, tamamen inzâl olmuştur. Daha sonra ise meydana gelen problemler ve ihtiyaçlara mukabil, farklı ay ve günlerde peyderpey nâzil olmuştur.”⁷⁵⁷

Taberânî’nin farklı lafızlarla mevkûf olarak İbn Abbâs’tan (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " أَنْزَلَ الْقُرْآنُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ، فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا جُمْلَةً، ثُمَّ أَنْزَلَ نُجُومًا "

⁷⁵³ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt IV, s. 254.

⁷⁵⁴ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt IV, s. 254.

⁷⁵⁵ Elbânî, *Silsiletü's-sahîhâ*, Cilt I, s. 378.

⁷⁵⁶ *Kur’ân*, Bakara Sûresi, Ayet 185.

⁷⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, Cilt II, s. 44.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle söylemiştir: “*Kur’ân dünyaya semasına ramazan ayında, o mübarek kadir gecesinde, tamamen inzâl olmuştur. Daha sonra ise peyderpey nâzil olmuştur.*”⁷⁵⁸.

Taberânî, isnad zincirinde yer alan İmrân el-Kettân’dan başka hiç kimsenin Katâde’den bu rivayeti nakletmediğini belirtmiştir.⁷⁵⁹ Heysemî, isnadtaki bütün râvîlerin (İmrân el-Kettân hariç) sikâ olduklarını belirtmiştir. Heysemî, İmrân el-Kettân’ın zayıf olduğunu belirtirken, İbn Hıbbân onun sikâ olduğunu kaydetmiştir.⁷⁶⁰ İbn Kesîr ise, rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶¹ Bu açıklamalardan ve de âyetin sebab-i nuzûlüne ait bu rivayetin İbn Abbâs’a (r.a.) ait olmasından yola çıkarak, rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.80. Hadis

Mâtürîdî, meâlini vermiş olduğumuz yukarıdaki âyetin izahında, seferilik ve hastalıktan dolayı tutulmamasına ruhsat verilen orucun, nasıl kazâ edileceği hakkında farklı görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Buna göre, bazıları bu orucun ardı ardına tutulması gerektiğini söylemiştir. Mâtürîdî ise kişinin kazâyâ bıraktığı orucunu, isterse ardı ardına isterse de aralıklı olarak tutabileceği görüşünü savunmuştur. Buna delil olarak, şu rivayete işaret etmiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: " إِنْ شَاءَ تَابَعٌ، وَإِنْ شَاءَ فَرَّقَ "

İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledildiğine göre o, kazâ edilecek oruç hakkında şunları söylemiştir: “*İsterse ardı ardına istere aralıklı olarak kazâ eder.*”⁷⁶²

İbn Ebî Hatim, rivayeti bu lafızlarla İbn Abbâs’tan (r.a.)⁷⁶³ mevkûf olarak nakletmiştir. İbn Ebî Şeybe aynı rivayete, maktû olarak yer vermiştir.⁷⁶⁴ Rivayetin merfû olarak herhangi bir tarîkine rastlamadık. Rivayetin İbn Abbâs’a (r.a.) ait olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetin, mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁵⁸ Taberânî, **Mu’cemu’l-avsât**, Cilt II, s. 116.

⁷⁵⁹ Taberânî, **Mu’cemu’l-avsât**, Cilt II, s. 116.

⁷⁶⁰ Heysemî, **Mecma’u’z-zevâid**, Cilt VII, s. 143.

⁷⁶¹ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **Fedâilu’l-Kur’ân**, Ebû İshak (thk.), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1995, s. 36.

⁷⁶² Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 45.

⁷⁶³ İbn Ebî Hatim, **Tefsîr**, Cilt I, s. 307.

⁷⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt III, s. 501.

3.2.81. Hadis

Mâtürîdî, “Kullarım sana Beni sorarsa, şüphesiz Ben yakınım. Dua edenin, dua ettiği zaman duasına karşılık veririm”⁷⁶⁵ meâlindeki âyeti açıklarken, ‘duasına karşılık veririm’ احيب ifadesinin ne anlama geldiği konusunda, İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle bir yorum yaptığına yer vermiştir:

قال ابن عَبَّاسٍ، رضيَ اللهُ تعالى عنه، في قوله: (وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ)، أي: " وحدوني أغفر لكم "

İbn Abbâs (r.a.), “Bana dua edin ki duanıza karşılık vereyim” meâlindeki ilâhî beyânını, “Bir olduğuma inanın ki günahlarınızı bağışlayayım” şeklinde açıklamıştır.⁷⁶⁶

Taberî, rivayeti İbn Abbâs’tan (r.a.) mevkûf olarak nakletmiştir.⁷⁶⁷ İlk dönem rivayet ağırlıklı bir eserde yer alan ve tefsir babında bir yorum olduğunu anlaşılan bu rivayetin, İbn Abbâs’ın (r.a.) kendisine ait olduğu açıktır. Rivayet, mevkûftur.

3.2.82. Hadis

“Oruç gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtüsünüz. Allah kendinize hıyanet ettiğinizi bildi de, tevbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazdığını arayın. Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayrıluncaya kadar yiyin, için. Sonra da orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde itikâfda iken kadınlara yanaşmayın.”⁷⁶⁸ İmam Mâtürîdî meâlen zikrettiğimiz bu âyeti yorumlarken, birçok rivayete yer vermiştir. Örneğin; ‘oruç gecesi’ ليلة الصيام ifadesini açıklarken, oruç gecesinden kastedilenin ‘oruç gününün gecesi’ olduğunu belirtmiş ve hakiki anlamda gece vaktinde oruç olmasa bile gündüzün orucu geceden beklendiğinden böyle bir terkip kullanıldığını ifade ederek, namazı bekleyen kişinin bekleme süresince sanki namazdaymış gibi sevap kazanacağı dair bilgi içeren rivayete şu şekilde değinmiştir:

جاء عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إذ قال: " منتظر الصلاة ما دام ينتظرها في الصلاة "

Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledildiğine göre, o şöyle buyurmuştur: “Bir sonraki namazı bekleyen kişi, bu süre zarfında namazdaymış gibi sevap alır.”⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 186.

⁷⁶⁶ Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 49.

⁷⁶⁷ Taberî, Cami’u’l-beyân, Cilt XX, s. 352.

⁷⁶⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 187.

⁷⁶⁹ Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 49.

Rivayeti Müslim, farklı lafızlarla Ebû Hureyre'den (r.a.) nakletmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " لَا يَزَالُ الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ، مَا كَانَ فِي مُصَلَّاهُ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ، وَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ، حَتَّى يَنْصَرِفَ أَوْ يُحَدِّثَ "

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kul namaz yerinde namazı beklediği sürece o ibadetin içinde bulunmuş sayılır ve melekler kendisi için şöyle dua eder: ‘Allah’ım, günahını bağışla, ona merhamet et!’ Kulun bu durumu namaz yerinden ayrılincaya veya abdestini bozuncaya kadar devam eder.*”⁷⁷⁰

Hadisi bu manaya yakın lafızlarla Mâlik b. Enes, Abdurrezzâk, İshak b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmîzî, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Nesâî ve Beyhâkî Ebû Hureyre'den (r.a.)⁷⁷¹ rivayet etmişlerdir. Ayrıca aynı rivayeti benzer lafızlarla Enes b. Mâlik'ten (r.a.)⁷⁷² Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Mâce, İbn Hibbân, Nesâî, Mevsîlî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.83. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz âyette, ‘kadınlarınıza yaklaşmak’ anlamını verdiği الرفث /lafzını açıklarken, bu ifadenin ne anlama geldiği konusunda İbn Abbâs’a ait olan görüş ifadesini kullanarak şu rivayete yer vermiştir:

قول ابن عَبَّاسٍ، رضي الله تعالى عنه: (الرفثُ)، " الجماع "

İbn Abbâs (r.a.); رفث 'refes' lafzını, “cinsel ilişki” anlamında yorumlamıştır.⁷⁷³

Rivayeti İbn Abbâs'tan (r.a.)⁷⁷⁴ İbn Ebî Şeybe ve Beyhâkî mevkûf olarak nakletmişlerdir. Yine aynı lafızlarla İbn Ömer'den (r.a.)⁷⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, Hakîm ve Beyhâkî mevkûf olarak rivayet etmişlerdir.

⁷⁷⁰ Müslim, “Mesâcid”, 271-282.

⁷⁷¹ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Salât”, 4; Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt I, s. 580; İshak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, s. 118; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 144; Buhârî, “Salât”, 380; Tirmîzî, “Ezân”, 102; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 882; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt I, s. 187; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt VII, s. 8; Nesâî, “Cuma”, 45; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt III, s. 65.

⁷⁷² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt V, s. 451, 453; Buhârî, “Mevâkıtü's-salât”, 25; Müslim, “Mesâcid”, 205; İbn Mâce, “Salât”, 8; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt IV, s. 405; Nesâî, “Mevâkît”, 20; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt VII, s. 134; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, s. 374.

⁷⁷³ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 49.

Hakîm, rivayetin isnadının sahih olduğunu kaydetmiştir.⁷⁷⁶ Görüldüğü gibi rivayet, İbn Abbâs ve İbn Ömer tarîkiyle, bu iki sahabîye tevkiî edilerek nakledilmiştir. Rivayet, mevkûftur.

3.2.84. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyette yer alan, “Allah kendinize hıyanet ettiğinizi bildi de, tevbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın” kısmını izah ederken, âyetin Hz. Ömer (r.a.) hakkında nâzil olduğunu söylemiş ve bu âyetin nâzil olması ile de, Hz. Ömer’in tövbesinin kabul olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî, Hz. Ömer ile ilgili rivayete şu şekilde yer vermiştir:

نزلت الآية في شأن عمر، رضي الله تعالى عنه، وذلك أن الناس إذا صاموا، ثم نام أحد منهم، حرم عليهم الطعام والجماع حتى يفطر من الغد، فواقع عمر، رضي الله تعالى عنه، امرأته يومًا بعد ما نام أو نامت. فغدا إلى رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فأخبره بذلك، فنزل قوله: (عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَحْتَاوُونَ أَنْفُسَكُمْ)

Bu âyet, Hz. Ömer (r.a.) hakkında nâzil olmuştur: “Şöyle ki İslam’ın ilk dönemlerinde müslümanlar oruç tutup akşam vakti uyduklarında ertesi günün akşamına kadar yemek yeme ve cinsel ilişkide bulunma yasağı ile karşı karşıya bulunuyordu. Hz. Ömer bir süre uyuduktan sonra eşiyile cinsel ilişkide bulunmuş, ertesi gün Resûlullah’a gelerek halini arzetmişti. Bunun üzerine Allah, ‘nefsinize karşı zaaf gösterdiğinizi bildi’ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur.”⁷⁷⁷

Rivayeti bu lafızlara yakın bir şekilde Ka’b Mâlik’den⁷⁷⁸ Ahmed b. Hanbel ve Taberî rivayet etmiştir. Rivayetin nakledildiği başka bir tarîke rastlamadık. Suyûtî, rivayetin isnadının hasen olduğunu belirtirken, Heysemî de Ka’b b. Mâlik tarîkiyle gelen bu rivayetin isnadının hasen olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁹ Bu açıklamalardan yola çıkarak ve rivayetin sahih bir tarîkini tespit edemedğimiz için, rivayetin hasen hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 255; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt V, s. 67.

⁷⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 256; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt II, s. 276; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt V, s. 67.

⁷⁷⁶ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt II, s. 276.

⁷⁷⁷ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 50.

⁷⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 460; Taberî, **Cami’u’l-beyân**, Cilt III, s. 236.

⁷⁷⁹ Suyûtî, **Dürü’l-mensûr**, Cilt II, s. 273; Heysemî, **Mecma’u’z-zevâid**, Cilt VI, s. 320.

3.2.85. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz âyetin, “Allah’ın sizin için yazdığını arayın” kısmını açıklarken, bu ifadenin anlamı hakkında farklı yorumların yapıldığını belirtmiş ve oruç gecesinde verilen bu ruhsatın benimsenebileceği yorumu için şu rivayeti şahid olarak göstermiştir:

ما جاء: " من لم يقبل رخصنا كما يقبل عزائنا، فليس منا "

Haberde geldiğine göre, şöyle denilmiştir: “Bizim verdiğimiz ruhsatları, azâim derecesinde kabul etmeyen kişi bizden değildir.”⁷⁸⁰

Rivayeti Ahmed b. Hanbel farklı lafızlarla, İbn Ömer’den (r.a.) rivayet etmiştir:

قَالَ ابْنُ عُمَرَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " مَنْ لَمْ يَقْبَلْ رُخْصَةَ اللَّهِ، كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ جِبَالِ عَرَفَةَ "

İbn Ömer (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.v.) şöyle işittiğini söylemiştir: “Allah’ın verdiği ruhsatı kabul etmeyenlerin üzerine, Arafat dağı kadar günah yüklenir.”⁷⁸¹

Rivayeti zikrettiğimiz lafızlarla İbn Ömer’den (r.a.)⁷⁸² Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd nakletmişlerdir. Ayrıca rivayeti aynı lafızlarla Ukbe b. Âmir’den (r.a.)⁷⁸³ Ukbe’nin kendisi, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî nakletmiştir.

Taberânî, Ukbe b. Âmir (r.a.) kanalıyla gelen rivayetin sadece bu tarîkiyle geldiğini, İbn Lehîa’nın münferid kaldığını ve rivayetin bu tarîkiyle başka isnadının olmadığını ifade etmiştir.⁷⁸⁴ Bûseyrî rivayetin isnadında İbn Lehîa’nın olduğunu belirterek, isnadının sağlam olmadığına dikkat çekmek istemiştir.⁷⁸⁵ İbn Teymiyye de, tenkid amacıyla rivayetin isnadında İbn Lehîa’nın olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁶ Bu açıklamalar ve de bu konuda sahîh bir rivayet bulamayışımız, bizde rivayetin zayıf hükmünde olduğunu uyandırmaktadır. Dolayısıyla rivayetin sıhhatinin zayıf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁸⁰ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 51.

⁷⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 71.

⁷⁸² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 71; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 265.

⁷⁸³ Ukbe b. Âmir, **Müsned**, Kasım b. Kutlûboğa (thk.), y.y, t.y, s. 17; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 330; Taberânî, **Mu’cemu’l-avsât**, Cilt V, s. 178.

⁷⁸⁴ Taberânî, **Mu’cemu’l-avsât**, Cilt V, s. 178.

⁷⁸⁵ Ahmed b. Ebî Bekir el-Bûseyrî, **İthâfu’l-Hıyerâ**, Cilt III, Riyad: Daru’l-Vatan, 1999, s. 114.

⁷⁸⁶ Takiyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye, **Şerhu’l-Umde**, Cilt I, Zâid b. Ahmed (thk.), Daru’l-Ensârî, 1997, s. 222.

3.2.86. Hadis

Mâtürîdî aynı âyette yer alan; “Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayrıluncaya kadar yiyin, için” kısmını izâh ederken, konuyla alakalı olarak şu rivayete yer vermiştir:

عن عدي بن حاتم، أنه قال: كنت أضع خيطين تحت وسادتي بعد نزول هذه الآية: أحدهما أبيض، والآخر أسود، فكنت أنظر فيه متى ما تبين لي إلى أن أتيت رسول الله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فأخبرته، فقال: " إن وسادك لعريض "

Adiy b. Hâtim'den (r.a.) nakledildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Bu âyet-i kerîme nâzil olduktan sonra yastığımın altına biri beyaz biri siyah olmak üzere iki tane ip koyup, bu ikisinin rengini birbirinden ayırt edinceye kadar yiyip içiyordum. Bir gün bu durumu Hz. Peygamber’e (s.a.v.) giderek anlattım, o da şöyle buyurdu: “*Senin gözlemleyeceğin yastık daha uzundur.*”⁷⁸⁷

Hadisi bu lafızlara çok yakın şekilde Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Taberânî ve Beyhâkî Adiy b. Hâtim'den (r.a.)⁷⁸⁸ rivayet etmişlerdir. Ayrıca rivayeti aynı manayı ifade eden benzer lafızlarla Buhârî ve Taberânî Sehl b. Sa'd'dan (r.a.)⁷⁸⁹ nakletmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sıhhatine muarız herhangi bir durum tespit edemedik. Rivayet temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.87. Hadis

Mâtürîdî, açıklamalarına devamla yine fecir vaktiyle ilgili olarak şu rivayete yer vermiştir:

وروي أنه قال: " الفجر فجران: فجر مستطيل في السماء، وفجر مستطير في الأفق، هو الذي يحرم الطعام على الصائم ويحل الصلاة "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Fecir iki tanedir. Birincisi göğe doğru uzayıp giden, ikincisi de ufukta enine doğru yayılan*

⁷⁸⁷ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 51.

⁷⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 377; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 444; Buhârî, “Savm”, 16; Müslim, “Sıyâm”, 33-35; Tirmîzî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 3; Ebû Dâvûd, “Savm”, 17; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 209; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 243; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt XVII, s. 79; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 214.

⁷⁸⁹ Buhârî, “Savm”, 16; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt VI, s. 145.

fecirdir. İşte bu sondaki fecir, oruç tutmak isteyeneye yemeği yasaklayan ve namaz kılacak kişiye de müsaade eden fecirdir.”⁷⁹⁰

Rivayeti Beyhâkî farklı lafızlarla İbn Abbâs’tan (r.a.) nakletmiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " الْفَجْرُ فَجْرَانِ فَجْرٌ يَجْلُ فِيهِ الطَّعَامُ وَيَحْرُمُ فِيهِ الصَّلَاةُ، وَفَجْرٌ يَجْلُ فِيهِ الصَّلَاةُ وَيَحْرُمُ فِيهِ الطَّعَامُ "

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Fecir iki tanedir. Birincisinde namaz kılmak yasak yemek yemek serbest, ikincisinde ise namaz kılmak serbest iken yemek yenmesi yasaktır.”⁷⁹¹

Hadisi benzer lafızlarla İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Hakîm İbn Abbâs’tan (r.a.)⁷⁹² rivayet ederken, yine Hakîm ve Beyhâkî aynı rivayeti Câbir b. Abdullah’tan (r.a.)⁷⁹³ rivayet etmişlerdir.

Hakîm, râvîlerin adalet konusunda Buhârî ve Müslim’in şartlarını taşıdığını belirterek rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiş ve aynı rivayetin bir yerde mevkûf olarak kaydedildiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁴ Beyhâkî rivayetin mevkûf olmasının daha doğru olacağını kaydetmiştir.⁷⁹⁵ Bu açıklamalarla beraber rivayetin isnadında müşkil bir durum tespit edemediğimiz için, hadisin sahih olduğu kanaatindeyiz.

3.2.88. Hadis

İmam Mâtürîdî, yine âyetin ilgili kısmını açıklarken, fecir vaktinin zamanı ile alakalı şu rivayete değinmiştir:

وروي أنه قال: " لا يغرنكم أذان بلال، فإنه إنما يؤذن بالليل ليوقظ نائمكم ويرجع قائمكم "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bilal’in ezan okuması size yanılmasın, zira o uykuda olanları uyandırmakta ve gece namazı kılacak olanı istirahat etmeye sevketmektedir.”⁷⁹⁶

Buhârî’nin İbn Mesûd (r.a.) tarikiyle naklettiği rivayet şöyledir:

⁷⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt II, s. 52.

⁷⁹¹ Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt I, s. 377.

⁷⁹² İbn Huzeyme, *Sahîh*, Cilt I, s. 185; Dârekutnî, *Sünen*, Cilt II, s. 129; Hakîm, *Müstedrek*, Cilt I, s. 191.

⁷⁹³ Hakîm, *Müstedrek*, Cilt I, s. 191; Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt I, s. 377.

⁷⁹⁴ Hakîm, *Müstedrek*, Cilt I, s. 191.

⁷⁹⁵ Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt I, s. 377.

⁷⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt II, s. 52.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ أَوْ أَحَدًا مِنْكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ مِنْ سَحُورِهِ، فَإِنَّهُ يُؤَدِّنُ أَوْ يُنَادِي بِلَيْلٍ لِيَرْجِعَ قَائِمَكُمْ وَلِيُنَبِّئَهُ نَائِمَكُمْ "

İbn Mesûd'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Bilal'in ezan okuması sizden birini sahûr yapmaktan alıkoymasın. Zira o uykuda olanları uyandırmakta ve gece namazı kılacak olanı istirahat etmeye sevketmektedir.*”⁷⁹⁷

Hadisi İbn Mesûd'tan (r.a.)⁷⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Nesâî, Taberânî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Hadisin sıhhatine engel bir durum ile karşılaşmadık. Görüldüğü gibi rivayet temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.89. Hadis

Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin, “*Mescitlerde itikâfta iken kadınlara yanaşmayın*” bölümü açıklarken, itikâfta iken mescidden dışarı çıkılabileceğini ifade etmiş ancak bunun zaruret halinde olması gerektiği belirterek, delil olarak şu rivayeti göstermiştir:

جاء عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " أنه كان لا يخرج إلا لحاجة الإنسان "

Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiğine göre; “*O, itikâfta iken sadece beşerî ihtiyaçları için dışarı çıkardı.*”⁷⁹⁹

Rivayeti Buhârî farklı lafızlarla, Hiz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir:

أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ قَالَتْ: " وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ لِيُدْجِلُ عَلَيَّ رَأْسَهُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَأَرْجِلُهُ، وَكَانَ لَا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلَّا لِحَاجَةٍ، إِذَا كَانَ مُعْتَكِفًا "

Hiz. Âişe (r.anhâ) şöyle anlatır: “*Resûlullâh mescitte iken başını bana doğru uzatıyordu ve ben saçını tarıyordum. O, itikâfta iken ihtiyaç dışında eve girmezdi.*”⁸⁰⁰

⁷⁹⁷ Buhârî, “Ezân”, 13.

⁷⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 386; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt II, s. 427; Müslim, “Sıyâm”, 38; Ebû Dâvûd, “Savm”, 17; İbn Mâce, “Sıyâm”, 23; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt I, s. 209; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 246; Nesâî, “Ezân”, 11; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebir**, Cilt X, s. 230; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt I, s. 381.

⁷⁹⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 56.

⁸⁰⁰ Buhârî, “İ'tikâf”, 2-3.

Hadisi Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve Beyhâkî Hz. Âişe'den (r.anhâ)⁸⁰¹ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. İsnadın sıhhatine müşkil bir durum tespit edemedik. Rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.90. Hadis

İmam Mâtürîdî, açıklamalarına devamla, yine itkâf ile alakalı olarak şu rivayete yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: " إِنْ مِنْ السَّنَةِ أَلَا يَخْرُجُ الْمُعْتَكِفُ مِنْ مَعْتَكِفِهِ "

Hiz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: "İtikâfta olan bir kişinin, itikâfta bulunduğu yerden ayrılmaması sünnettendir."⁸⁰²

Ebû Dâvûd'un farklı lafızlarla Hiz. Âişe'den (r.anhâ) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: " السُّنَّةُ عَلَى الْمُعْتَكِفِ أَنْ لَا يَعُودَ مَرِيضًا وَلَا يَشْهَدَ جَنَازَةً وَلَا يَمَسَّ امْرَأَةً وَلَا يُبَاشِرَهَا وَلَا يَخْرُجَ لِحَاجَةٍ إِلَّا لِمَا لَا بُدَّ مِنْهُ "

Hiz. Âişe'den (r.anhâ) rivayetle kendisi şöyle söylemiştir: "İhtiyaç olması hariç itikâfa giren kişinin, oradan ayrılmaması sünnettendir. Bu kişi, hasta ziyaret edemez, cenâzeye katılamaz, kadına dokunamaz ve yaklaşamaz."⁸⁰³

Hadisi Hiz. Âişe'den (r.anhâ)⁸⁰⁴ Dârekutnî ve Beyhâkî bu lafızlara benzer şekilde rivayet etmişlerdir.

İbnu'l Kayyim, rivayetin isnadında yer alan Abdurrâhman (İbn İshak) hakkında Buhârî'nin bu kişinin hıfzına itimat edilmemesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir.⁸⁰⁵ Nevevî de, Abdurrahmân'dan büyük bir kısım âlimin ihticac etmediğini dile getirmiştir.⁸⁰⁶ Elbânî ise, rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁷ Bu açıklamaları göz önünde bulundurmakla birlikte, rivayetin isnadının zayıf olduğuna dair

⁸⁰¹ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, "İtikâf", 1-2; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 104, 181; Müslim, "Sıyâm", 6; Tirmîzî, "Savm", 79; Ebû Dâvûd, "Savm", 79; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt III, s. 348; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt VIII, s. 427; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 314.

⁸⁰² Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 57.

⁸⁰³ Ebû Dâvûd, "Savm", 79.

⁸⁰⁴ Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 162; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 319.

⁸⁰⁵ İbnu'l Kayyim, **Tehzîbu's-sünen**, Cilt VII, s. 145.

⁸⁰⁶ Nevevî, **Mecmû**, Cilt VI, s. 512.

⁸⁰⁷ Elbânî, **İrvâu'l-ğalîl**, Cilt IV, s. 139.

tam bir kanaat hâsıl olmadığı için, rivayet hakkında Muhakkik Elbânî'nin görüşünün daha isabetli olduğu düşüncesindeyiz. Hadis sahih hükmündedir.

3.2.91. Hadis

Mâtürîdî, “*Mallarınızı aranızda bâtil sebeplerle yemeyin*”⁸⁰⁸ meâlindeki âyeti izah ederken, farklı yorumların yapıldığına değinmiştir. Bir yorum şöyledir: “Bir kimse diğer bir kimsenin malını yetkili kişiyi şaşırtarak veya mesnetsiz deliller öne sürerek yemesin.” Mâtürîdî, bu yorumun delili olarak da şu rivayete değinmiştir:

جاء عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ، أنه قال: " إنكم تختصمون إليَّ ولعل بعضكم ألحن بحجته من بعض، فمن قضيت له بحق أخيه المسلم فكأنما قضيت له بقطعة من النار "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Birbirinizle olan husumetlerden dolayı bana gelmektesiniz. Bazınızın kendi iddiasını delillendirmesi diğerinden daha etkili olabilir. Dolayısıyla kimin lehine müslüman kardeşinin hakkı ile karar vermişsem o kişiye cehennem ateşinden bir parçayla hükmetmiş gibi olurum.*”⁸⁰⁹

Hadisi bu lafızlarla Mâlik b. Enes, Humeydî, İshak b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hıbbân, Nesâî ve Beyhâkî Ümmü Seleme'den (r.anhâ)⁸¹⁰ rivayet etmişlerdir. Aynı rivayeti Ebû Hureyre'den (r.a.)⁸¹¹ Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce, Mevsîlî ve İbn Hıbbân rivayet etmiştir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hadisin sıhhatine muarız bir durum tespit edememiz ve de rivayetin temel sahih hadis kaynaklarında yer alıyor olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.92. Hadis

İmam Mâtürîdî, “*Sana yeni doğan ayları (hilâlleri) soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.” İyilik, evlere arkalarından gelmek değildir.*

⁸⁰⁸ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 188.

⁸⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, Cilt II, s. 58.

⁸¹⁰ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, “Akziye”, 1; Humeydî, *Müsned*, Cilt I, s. 308; İshak b. Rahûye, *Müsned*, Cilt IV, s. 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt VI, s. 290; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Cilt VIII, s. 426; Buhârî, “Şehâdât”, 26; Müslim, “Akziye”, 4; Tirmîzî, “Ahkâm”, 11; Ebû Dâvûd, “Akziye”, 7; İbn Mâce, “Ahkâm”, 5; İbn Hıbbân, *Sahîh*, Cilt XI, s. 459; Nesâî, “Adâbu'l-kudât”, 13, 23; Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt X, s. 141.

⁸¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Cilt V, s. 356; İbn Mâce, “Ahkâm”, 5; Mevsîlî, *Müsned*, Cilt XI, s. 320; İbn Hıbbân, *Sahîh*, Cilt XI, s. 461.

Fakat iyilik, kötülükten sakınmaktır. Evlere kapılarından girin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz"⁸¹² meâlindeki âyette, Hac farızası ile ilgili olarak şu rivayete yer vermiştir:

وقال: " الحج عرفة "

Hz. Peygamber (s.a.v.): "Hac Arafat'ta vakfe yapmaktır" buyurdu.⁸¹³

Tirmîzî'nin uzun lafızlarla Abdurrahmân b. Ya'mer'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ وَهُوَ بِعَرَفَةَ، فَسَأَلُوهُ فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى: " الْحَجُّ عَرَفَةُ، مَنْ جَاءَ لَيْلَةَ جَمْعِ قَبْلِ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ أَيَّامَ مِنَى ثَلَاثَةً، فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِيْتِمَارَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِيْتِمَارَ عَلَيْهِ "

Abdurrahmân b. Ya'mer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Necid ehlinde bir grup insan, Hz. Peygamber (s.a.v.) Arafat'ta vakfe yaparken yanına gelmiş ve ona soru sormuştur. Hz. Peygamber de bir haberci ile şu haberin duyurulmasını istemiştir: "Hac Arafat'ta vakfe yapmaktır. Fecr doğmadan önce toplanma gecesinde buraya ulaşan kişi Hacca yetmiş olur. Mina günleri, üç gündür. Her kim acele edip iki gün içerisinde Mekke'ye dönerse veya geciktirip geride kalırsa herhangi bir günaha girmiş olmaz."⁸¹⁴

Hadisi Mâlik b. Enes, Humeydî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Nesâî, Hakîm, Dârekutnî ve Beyhâkî Abdurrahmân b. Ya'mer'den (r.a.)⁸¹⁵ rivayet etmişlerdir.

Hadisin sıhhatini zedeleyecek herhangi bir durum ile karşılaşmadık. Görüldüğü gibi rivayet, temel hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.93. Hadis

İmam Mâtürîdî açıklamalarına devamla, Hac ibadetinin belirli bir zaman diliminde yerine getirilmesi gereken bir görev olduğuna dikkat çekmiş ve buna dayanak

⁸¹² Kur'ân, Bakara Sûresi, Ayet 189.

⁸¹³ Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Cilt II, s. 60.

⁸¹⁴ Tirmîzî, "Hac", 57.

⁸¹⁵ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, "Hac", 5, 169; Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 147; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 314; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 308; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 128; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 69; İbn Mâce, "Menâsik", 58; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1200; İbn Huzeyme, **Sahih**, Cilt IV, s. 257; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt IX, s. 203; Nesâî, "Menâsik", 197; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 443; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 189; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 115.

olarak da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kurban kesme ibadetine de 'Hac' ismini verdiğini belirten hadisi göstermiştir. Mâtürîdî, rivayete şu şekilde yer vermiştir:

قال: " أفضل الحج الحج والثج "

Resûlullâh (s.a.v.), "Haccın en faziletli olanı yüksek sesle lebbeyk demek ve kurban kesmektir."⁸¹⁶

Rivayeti Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlarla Ebû Hanîfe, İbn Ebî Şeybe ve Mevsîlî İbn Mesûd'tan (r.a.)⁸¹⁷ rivayet etmişlerdir. Aynı rivayeti hemen benzer lafızlarla Hz. Ebû Bekir'den (r.a.)⁸¹⁸ Tirmîzî, İbn Mâce, Dârimî, İbn Huzeyme, Hakîm ve Beyhâkî rivayet etmiştir.

Hakîm, rivayeti Müslim'in tahrîc etmediğini ancak rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁸¹⁹ Elbânî, rivayetin isnadının hasen hükmünde olduğunu kaydetmiştir.⁸²⁰ Şuayb Arnaût ise, rivayetin isnadında yer alan ricâlin sika olduklarını ve dolayısıyla da hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.⁸²¹ Bütün bu açıklamalardan ve de rivayetin sıhhatine engel bir durum tespit etmeyişimizden yola çıkarak, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.94. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin "Evlere kapılarından girin", kısmının izahında, Karmatîler'in "kapılar" ابواب ifadesinden kastın Hz. Ali (r.a.) olduğunu, "buyût" بيوت kelimesinden de kastedilenin Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu ifade eden görüşlerine yer vermiş ve bu görüşü eleştirmiştir. Mâtürîdî, Karmatîlerin bu konuda kendi görüşlerini desteklemek adına kullandıkları rivayete şu şekilde değinmiştir:

جاء أنه قال : " أنا مدينة العلم وعلي بابها "

⁸¹⁶ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 61.

⁸¹⁷ Ebû Hanîfe, **Müsned**, Nâzır Muhammed Faryâbî (thk.), Riyad: Mektebetü'l-Kevser, t.y, s. 213; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, Cilt I, s. 140; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt X, s. 118.

⁸¹⁸ Tirmîzî, "Hac", 14; İbn Mâce, "Menâsik", 6. 16; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1130; İbn Huzeyme, **Sahih**, Cilt IV, s. 175; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 450; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 42.

⁸¹⁹ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 450.

⁸²⁰ Muhammed Nâsîruddîn el-Elbânî, **Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre**, Umman: Mektebetü'l-İslamiyye, 1982, s. 17.

⁸²¹ Şuayb Arnaût, **Tahrîcu Müşkilü'l-Âsâr**, Cilt XIV, s. 501.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır.*”⁸²²

Rivayeti Hakîm Nisâbûrî ilave lafızlarla, İbn Abbâs’tan (r.a.) nakletmiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: "أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا، فَمَنْ أَرَادَ الْمَدِينَةَ فَلْيَأْتِ الْبَابَ "

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır. Şehre girmek isteyen kimse kapının yanına varıp oradan girmesi gerekir.*”⁸²³

Rivayeti İbn Abbâs’tan (r.a.)⁸²⁴ Hakîm ve Taberânî rivayet etmiştir. Hakîm bir diğer rivayetinde, Câbir b. Abdullah (r.a.)⁸²⁵ tarîkiyle aynı rivayeti nakletmiştir. Tirmîzî, rivayeti *علي بابها و دار الحكمة* “*Ben hikmetin eviyim, Ali onun kapısıdır*” lafzıyla, Hz. Ali’den (r.a.)⁸²⁶ rivayet etmiştir.

Tirmîzî hadisin, garîp münker olduğunu kaydetmiştir. İbn Abbâs (r.a.) tarîkiyle gelen rivayetin isnad zincirinde yer alan (Ebû’s-Salt Abdusselâm b. Salih=>Ebû Muâviye=>A’miş=>Mücâhid=>İbn Abbâs) Abdusselâm b. Salih hakkında, zayıf⁸²⁷ ve kendisiyle ihticâc olunmayan⁸²⁸ gibi tenkidî yorumlar yapılmıştır. Ancak bu râvîyi Yahya b. Mâin ve Hakîm Nisâbûrî sika olarak kabul etmişlerdir.⁸²⁹

Hadisin sıhhatine dair görüşleri inceleyecek olursak; rivayetin sıhhatine dair çok kuvvetli eleştiriler yapılmıştır. Örneğin; Buhârî rivayete ait sahih bir isnadın olmadığını⁸³⁰ belirtirken, Nevevî hadisin bâtil olduğunu söylemiş,⁸³¹ Ahmed b. Hanbel ise hadisin aslının olmadığını kaydetmiştir.⁸³² İbn Adî, Ebu’s-Salt kanalıyla gelen bu

⁸²² Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 63.

⁸²³ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt III, s. 124.

⁸²⁴ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt III, s. 124; Taberânî, **Mu’cemu’l-kebîr**, Cilt XI, s. 66.

⁸²⁵ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt III, s. 124.

⁸²⁶ Tirmîzî, “Menâkıb”, 17.

⁸²⁷ Heysemî, **Mecma’u’z-zevâid**, Cilt IX, s. 114.

⁸²⁸ İbn Hıbbân, **el-Mecrûhîn**, Cilt II, s. 151.

⁸²⁹ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt III, s. 124.

⁸³⁰ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu’l-hafâ**, Cilt I, Beyrut, 1933, s. 203.

⁸³¹ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **Tehzîbu’l-Esmâ**, Cilt I, Beyrut, 1996, s. 319.

⁸³² Ahmed b. Hanbel, **İlel**, Cilt III, s. 9.

rivayetin münker ve mevzû olduğunu⁸³³ belirtirken, Zehebî de Ebû's-Salt'ın sika olmadığını ve hadisin mevzû olduğunu dile getirmiştir.⁸³⁴

Rivayetin sıhhatine dair bu eleştirilerin yanında Hakîm Nisâbûrî, İbn Abbâs (r.a.) târikiyle gelen rivayetin isnadının sahih olduğunu ancak Buhârî ve Müslim'in tahrîc etmediğini belirtmiş ve rivayetin sahih bir isnadla Süfyân es-Sevrî'den şahidinin bulunduğunu kaydetmiştir.⁸³⁵

Rivayetin Hakîm Nisâbûrî'den nakledilen birçok târiki rastlamış olmamamıza rağmen, hadisin sıhhatine dair tam bir kanaâtimizin olmadığını belirtmeliyiz. Çünkü yukarıda rivayetin isnadıyla alakalı olarak münekkitler tarafından yapılan bu eleştiriler hadisin sıhhatine dair şüpheler oluşturmaktadır. Bununla birlikte hadisin aslının olmadığını söylemek pek de isabetli görünmemektedir. Zira belirttiğimiz gibi rivayetin Hakîm Nisâbûrî tarafından nakledilen birçok târiki bulunmaktadır. Bu durum da bizi rivayet hakkında 'hadis mutlak anlamda mevzûdur' yargısını vermekten uzaklaştırmaktadır. Ancak hadisin sahih olduğuna dair kanaâtimiz de hâsıl olmamıştır. Neticede rivayetin sahih olmadığını, ancak mevzû da olmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Sonuç olarak diyebiliriz ki rivayetin aslı olmak ile birlikte, hadis sahih değil zayıf hükmündedir.

3.2.95. Hadis

*"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Haddi aşmayın. Hiç şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez."*⁸³⁶ İmam Mâtürîdî bu âyette açıklamalarda bulunurken, haddi aşmanın ne anlama geldiği konusunda, şu rivayete yer vermiştir:

جاء أنه بعث سرية أوصى لهم: " ألا يقتلوا وليدًا ولا شيخًا "

Nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir grup askeri birliği gönderdi ve onlara şu tavsiyede bulundu: *"Çocuk ve ihtiyar olanları öldürmeyin."*⁸³⁷

Hadisi bu lafızlarla Hz. Ali'den (r.a.)⁸³⁸ Beyhâkî rivayet etmiştir. Hadisi aynı anlamı ifade eden benzer lafızlarla Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim,

⁸³³ İbn Adî, **el-Kâmil**, Cilt I, s. 192, 341.

⁸³⁴ Ebû Abdullah ez-Zehbî, **Mevzûâtü'l-Müstedrek**, Mısır, y.y, t.y, s. 1.

⁸³⁵ Hakîm, **Müstedrek**, Cilt III, s. 124.

⁸³⁶ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 190.

⁸³⁷ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 64.

⁸³⁸ Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 91.

Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hıbbân ve Beyhâkî İbn Ömer'den (r.a.)⁸³⁹ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hadisin sıhhatine engel bir durum tespit edemedik. Rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.96. Hadis

Mâtürîdî, “Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) çıkarın”⁸⁴⁰ meâlindeki âyeti açıklarken, âyette yer alan çıkarma emrinin şu rivayete yönelik olabileceğini söylemiş ve rivayete şu ifadelerle yer vermiştir:

على ما جاء: " ألا لا يحجن مشرك بعد عامي هذا "

Bir rivayette şu ifadeler yer almıştır; “Dikkat edin! Müşrikler, içinde bulunduğumuz bu seneden sonra burada hac yapamayacaklardır.”⁸⁴¹

Buhârî'nin farklı lafızlarla Ebû Hureyre'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَرَهُ النَّبِيُّ عَلَيْهَا قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَوْمَ النَّحْرِ فِي رَهْطٍ يُؤَدِّنُ فِي النَّاسِ: " لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ "

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) veda haccından önce kurban bayramı günü bir grup içinde Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) göndererek, insanlar içinde şöyle duyurulmasını buyurmuştur: “Bu yıldan sonra hiçbir müşrik bu mekânda hac yapamayacak ve Kâbe'yi çıplak tavaf edemeyecektir.”⁸⁴²

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, Müslim, Ebû Dâvûd, Dârimî, Hakîm, Nesâî ve Beyhâkî Ebû Hureyre'den (r.a.)⁸⁴³ rivayet etmişlerdir. Ayrıca

⁸³⁹ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Cihâd”, 11; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 300; Buhârî, “Cihâd”, 150; Müslim, “Cihâd”, 2-7; Tirmîzî, “Seyr”, 18; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 120; İbn Mâce, “Cihâd”, 30; İbn Hıbbân, **Sahih**, Cilt XI, s. 107; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 76.

⁸⁴⁰ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 191.

⁸⁴¹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 65.

⁸⁴² Buhârî, “Hac”, 67.

⁸⁴³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 79; İshak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, s. 447; Müslim, “Hac”, 435; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 67; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 896; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt II, s. 330; Nesâî, “Menâsik”, 162; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 97.

aynı rivayeti Hz. Ebû Bekir'den (r.a.)⁸⁴⁴ Buhârî, İbn Huzeyme, Mevsîlî ve Beyhâkî nakletmişlerdir.

Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Sıhhatine muarız bir durum tespit edememiz sebebiyle, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.97. Hadis

*“Hac ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer bir engelle karşılaşırsanız, kolayınıza gelen bir kurban yollayın. Kurban, yerine varmadıkça başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden kim hasta olur veya başından rahatsız olursa oruçtan yahut sadakadan veya kurbandan (biriyle) fidye (versin). Emniyete kavuştuğunuzda, kim hac zamanına kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kessin. Buna imkân bulamayan, hac mevsiminde üç, (memleketinize) döndüğünüz zaman da yedi gün olmak üzere, oruç tutsun. Böylece orucu on güne tamamlasın. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayan (yabancılar) içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.”*⁸⁴⁵ İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz bu âyetin açıklamalarında, birçok rivayete değinmiştir. Örneğin o, âyette yer alan hac ve umrenin tamamlanmasına yönelik olan emir hakkında farklı yorumların yapıldığını belirtmiş ve ilk yoruma şu ifadeleri ile yer vermiştir. “O dönemde Müslümanlar, hac ibadetine umre ile başlıyorlardı. İşte bu emir, umrenin tamamlanmasına yöneliktir. Hz. Ömer'den nakledilen rivayet bunu göstermektedir.”⁸⁴⁶ Mâtürîdî rivayete şu ifadeleri ile yer vermiştir:

رُوِيَ عَنْ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: " مَتَعْنَانِ كَانَتَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَا أَنَّهُمَا عَلَيْهِمَا وَأَعَاقِبَ عَلَيْهِمَا مَتَعَةَ الْحَجِّ، وَمَتَعَةَ النِّسَاءِ "

Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: *“Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yürürlükte olan iki mut'a vardı ve ben onları yasaklıyorum: Hac ve kadın mut'ası.”*⁸⁴⁷

Rivayeti bu lafızlarla Saîd b. Mansûr ve İbnu'l Mukri' mevkûf olarak Hz. Ömer'den (r.a.) nakletmişlerdir.⁸⁴⁸

⁸⁴⁴ Buhârî, “Hac”, 65; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 209; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt I, s. 82; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IX, s. 205.

⁸⁴⁵ **Kur'ân**, Bakara Sûresi, Ayet 196.

⁸⁴⁶ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 70.

⁸⁴⁷ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 70.

Rivayetin isnadı konusunda Aynî, Hz. Ömer (r.a.) tarîkiyle gelen bu rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁹ İbn Hazm da, isnadının sahih olduğunu kaydetmiştir.⁸⁵⁰ Bu açıklamalar ve de rivayetin isnadını hakkında herhangi bir tenkidî yorum ile karşılaşmamamız, isnadının sahih olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte rivayetin Hz. Ömer'e (r.a.) ait olduğu da açıktır. Rivayetin, mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.98. Hadis

Mâtürîdî, açıklamalarına devamla hac ve umrenin tamamlanmasına yönelik ikinci bir yorumu ise şu şekilde yapmaktadır. "İslam'dan önce Araplar putlar için umre yaparlardı, Allah için değil. Buradaki emir, umrenin Allah için yapılmasını bildirmekte ve İbn Mesûd'tan gelen kıraatte de mübteda olarak yer alan العمرة lafzı bunu göstermektedir." Mâtürîdî, bu kıraat farklılığına şu ifadeleri ile yer vermiştir:

روي في حرف ابن مسعود، رضي الله تعالى عنه، أنه قرأ: " وأتموا الحج والعمرة لله "

Rivayet edildiğine göre bu âyette İbn Mesûd'un kıraâtı, "*Haccı tamamlayın. Umre Allah içindir*" şeklindedir.⁸⁵¹

Rivayeti Zemahşerî ve Râzî mevkûf olarak İbn Mesûd'tan (r.a.)⁸⁵² nakletmişlerdir. Görüldüğü gibi kıraât farklılığına dikkat çeken Mâtürîdî, İbn Mesûd'tan (r.a.) nakledilen rivayete yer vermiştir. Rivayetin İbn Mesûd'a (r.a.) ait olduğu açıktır. Rivayet mevkûf tur.

3.2.99. Hadis

Mâtürîdî, söz konusu tamamlama ile alakalı olarak son yorumu, 'ihrama kişinin ailesinin yer aldığı evden itibaren girilmesi' şeklinde olduğunu belirterek, zikredeceğimiz rivayetin bu yorum ile aynı çizgi üzerinde olabileceğini söylemiştir:

رُوي عن عليّ وابن مسعود رضي الله عنهما سئلا عن قول الله: (وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) قالوا: " من تمامهما أن تحرم من دويرة أهلك "

⁸⁴⁸ Saîd b. Mansûr, **Sünen**, Cilt I, Sa'd b. Abdullah (thk.), Riyad, t.y, s. 219; Ebû Bekir İbnu'l Mukri', **Mu'cem**, Cilt I, Muhammed Salâh el-Fellâh (thk.), Medine: Mektebetü'r-rüşd, t.y, s. 241.

⁸⁴⁹ Bedrettin el-Aynî, **Nehbu'l-Efkâr**, Cilt IX, Yâsir b. İbrahim (thk.), Katar: Vizâretü'l-Evkâf, 2008, s. 198.

⁸⁵⁰ İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt VII, s. 107.

⁸⁵¹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 70.

⁸⁵² Ebû'l-Kasım Ömer b. Muhammed Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt I, Beyrut, 1995, s. 181; Fahreddîn er-Râzî, **Mefâtihu'l-ğayb**, Cilt III, s. 151.

Hiz. Ali ve İbn Mesûd'tan (r.a.) nakledildiğine göre, kendilerine *'hac ve umreyi Allah için tamamlayın'* meâlindeki âyet sorulmuş onlarda şöyle cevap vermiştir: *"Bu ikisinin tamamlanması demek, senin ev halkına ait yerinden itibaren ihrama girmendir."*⁸⁵³

İmam Mâtürîdî rivayeti naklerderken, İbn Mesûd'un (r.a.) adını zikretmesine rağmen rivayet İbn Mesûd'tan değil, Hiz. Ali ve Hiz. Ömer'den (r.a.) nakledilmiştir.⁸⁵⁴

İbn Hacer, İbnu'l Mulakkîn ve Aynî rivayete Hiz. Ali (r.a.) tarîkiyle yer verirken, Şevkânî aynı rivayeti Hiz. Ali ve Hiz. Ömer'i (r.a.) birlikte zikrederek nakletmiştir.⁸⁵⁵ İbn Hacer ve Şevkânî rivayetin isnadında problem olmayıp sağlam olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁵⁶ İbnu'l Mulakkîn ve Aynî de rivayetin isnadının sahih olduğunu kaydetmişlerdir.⁸⁵⁷ Bu açıklamalar ve de rivayetin sıhhatini zedeleyecek bir durum tespit edememiz, rivayetin sahih olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu konuda merfû bir rivayetle karşılaşmamız, rivayetin de Hiz. Ali ve Hiz. Ömer'e ait olduğunun açık olmasına binaen, rivayetin mevkûf söyleyebiliriz.

3.2.100. Hadis

Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz âyetin açıklamalarına devamla, umrenin farz olmadığının delili olarak birden fazla rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden sadece iki tanesini burada zikretmeyi uygun buluyoruz. Mâtürîdî'nin konu ile alakalı yer verdiği birinci rivayet şöyledir:

رُوِيَ عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ: " أَنْ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الْعُمْرَةُ وَاجِبَةٌ هِيَ؟ قَالَ: لَا. وَأَنْ تَعْتَمِرَ خَيْرٌ لَكَ "

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, bir adam 'Ya Rasûlullâh umre farz mıdır?' diye sormuş, Resûlullâh da şöyle cevap vermiştir: *"Hayır! Umre yapman senin için hayırlıdır."*⁸⁵⁸

Hadisi bu lafızlarla, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Tirmîzî, İbn Huzeyme, Mevsîlî, Dârekutnî ve Beyhâkî Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁸⁵⁹ rivayet etmişlerdir.

⁸⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 70.

⁸⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Cilt II, s. 287; Kurtubî, *el-Câmi'*, Cilt II, s. 365.

⁸⁵⁵ İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr*, Cilt III, s. 844; İbnu'l Mulakkîn, *el-Bedru'l-Munîr*, Cilt VI, s. 103; Aynî, *Nehbu'l-Efkâr*, Cilt IX, s. 258; Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, Cilt V, s. 27.

⁸⁵⁶ İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr*, Cilt III, s. 844; Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, Cilt V, s. 27.

⁸⁵⁷ İbnu'l Mulakkîn, *el-Bedru'l-Munîr*, Cilt VI, s. 103; Aynî, *Nehbu'l-Efkâr*, Cilt IX, s. 258.

⁸⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 70.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Tirmîzî'nin hasen sahih kaydını bırakmasına karşılık, rivayet zincirinde (Haccâc b. Arta'=>Muhammed b. Münkedir=>Câbir) yer alan Haccâc b. Arta' hakkında muhaddislerin eleştirisi olduğu için Mübârekfûrî rivayetin isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁰ Elbânî de rivayetin isnadının zayıf olduğunu belirtmekte ve rivayeti Tirmîzî'nin zayıf rivayetleri arasında saymaktadır.⁸⁶¹ Rivayetin isnadı ile ilgili bu tenkidî yorumlar ve de bu konuda sahih bir rivayet bulamayışımız ve her ne kadar bazı münekkitlerin rivayet hakkında zayıf hükmünü vermesine rağmen, Tirmîzî'nin rivayet hakkında görüşünü daha isabetli bulmaktayız. Bununla birlikte mevcut eleştirilere binâen sahih kaydını bırakmadan, rivayetin hasen hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.101. Hadis

Mâtürîdî'nin, umrenin farz olmadığının ispatı olarak kullandığı ikinci bir rivayet ise şöyledir:

وعن عائشة، رضي الله تعالى عنها، قالت: " قلت: يا رسول الله، أكل أهلك يرجع بحجة وعمره غيري؟ قال: انفري فإنه يكفيك "

Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, şöyle söylemiştir: Ben Resûlullah'a tüm aile fertleri hac ve umre ile beraber dönerken ben mi hariç kalacağım dedim o da bana şöyle cevap verdi: "*Haccını yapmaya çalış, bu senin için kâfidir.*"⁸⁶²

Ebû Dâvûd'un farklı lafızlarla Hz. Âişe'den (r.anhâ) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ لَهَا: " طَوَّأُكَ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ يَكْفِيكَ لِحَجَّتِكَ وَ عُمْرَتِكَ "

Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şöyle buyurmuştur: "*Kâbe'yi ve Safâ ile Merve arasını tavaf etmen, haccın ve umren için yeterlidir.*"⁸⁶³

Hadisi benzer lafızlarla, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Beyhâkî Hz. Âişe'den (r.anhâ)⁸⁶⁴ rivayet etmişlerdir.

⁸⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 357; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 304; Tirmîzî, "Hac", 88; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 357; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt IV, s. 325; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 223; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt IV, s. 348.

⁸⁶⁰ Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvâz**, Cilt III, s. 365.

⁸⁶¹ Elbânî, **Zayîfu't-Tirmîzî**, "Hac", 223.

⁸⁶² Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 71.

⁸⁶³ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 53.

Rivayetin sıhhatine muarız bir durum tespit edemedik. Rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.102. Hadis

Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz aynı âyetin, *'Eğer bir engelle karşılaşırsanız, kolayınıza gelen bir kurban yollayın'* kısmını açıklarken, bir engelle karşılaşan kişinin محصر ihramdan çıkıp çıkmayacağı ile ilgili olarak aynı anlamı ifade eden benzer bir kaç tane rivayete yer vermiştir. Yer verilen bütün rivayetlerde, muhsar محصر duruma düşen kişinin ihramdan çıkacağı ve gelecek yıl tekrar haccı ifâ etmesinin farz olduğu belirtilmektedir. Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak bir rivayete şöyle yer vermiştir.

وروي عن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أنه قال: " من كسر أو عرج فقد حل، وعليه الحج من قابل "

Rivayet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kimin bir çıkığı veya hastalığı peyda olursa bu kişi ihramdan çıkar ve gelecek yıl hacca gitmesi farz olur."*⁸⁶⁵

Hadisi bu lafızlarla Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî, Nesâî, Dârekutnî, Taberânî, Hakîm ve Beyhâkî Haccâc b. Amr'dan (r.a.)⁸⁶⁶ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî, isnad zincirinde yer alan, (Haccâc b. Meysere=>Yahya b. Ebî Kesîr=>İkrime=>Haccâc b. Amr) Haccâc b. Meysere'nin muhaddisler yanında sika ve hafız olduğunu belirterek, rivayetin hasen sahih olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁷ Görüleceği üzere rivayet, temel hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.103. Hadis

İmam Mâtürîdî, âyetin aynı kısmını açıklarken, ihsâr (engellenme) durumu ile alakalı olarak İbn Ömer'den (r.a.) nakledilen şu rivayete yer vermiştir:

⁸⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt I, s. 197-198; Buhârî, "Hac", 31; Müslim, "Hac", 111, 113; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 225; Dârekutnî **Sünen**, Cilt II, s. 206; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 105.

⁸⁶⁵ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 73.

⁸⁶⁶ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, "Hac", 103-104; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 450; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 237; Tirmîzî, "Hac", 96; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 44; İbn Mâce, "Menâsik", 90; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1204; Nesâî, "Menâsik", 103; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 217; Taberânî, **Mu'cemu'l-kebîr**, Cilt III, s. 224; Hakîm, **Müstedrek**, Cilt I, s. 470; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 219.

⁸⁶⁷ Tirmîzî, "Hac", 96.

وروي في الخبر، يرويه ابن عمر، رضي الله تعالى عنه: " أن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خرج معتمرًا، فحال كفار قريش بينه وبين البيت الشريف، فنحر هديه، وحلق رأسه بالحديبية "

İbn Ömer'in (r.a.) naklettiği habere göre; "Hz. Peygamber (s.a.v.), umre niyetiyle yola çıkmış ancak Kureyş kâfirleri onun Kâbe'ye ulaşmasına engel olmuşlardır. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.) kurbanını kesmiş ve Hudeybiye'de başını tıraş etmiştir."⁸⁶⁸

Hadisi bu lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Mevsîlî ve Beyhâkî İbn Ömer'den (r.a.)⁸⁶⁹ rivayet etmişlerdir. Bu lafızlara yakın manada, yine İbn Ömer'den (r.a.)⁸⁷⁰ Müslim, Dârimî, Nesâî ve Dârekutnî rivayet etmişlerdir.

Hadisin isnadının sıhhatine muarız herhangi bir durum tespit edemedik. Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.104. Hadis

Mâtürîdî, meâlen yer verdiğimiz âyetin, "Kurban, yerine varmadıkça başlarınızı tıraş etmeyin" kısmını izah ederken, söz konusu kurbanın sadece Harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini belirtmiş ve buna delil olarak da birbirine benzer bazı rivayetlere yer vermiştir. Mâtürîdî kendi görüşünü desteklemek amacıyla, Resûlullâh'ın (s.a.v.) Hudeybiye'de Harem dışında konakladığını ancak Harem'de namaz kıldığını dair bilgiler içeren rivayeti delil olarak kullanmıştır. Konuyla ilgili rivayet şöyledir:

وَرُوِيَ عَنْ مَرْوَانَ وَالْمَسُورِ بْنِ مَخْرَمَةَ قَالَا: " نَزَلَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْحُدَيْبِيَّةِ فِي الْحَلِّ وَكَانَ يَصْلِي فِي الْحَرَمِ "

Mervân ve Misver b. Mahreme'in şöyle söyledikleri nakledilmiştir: "Resûlullâh (s.a.v.) Harem dışında konaklamış, ancak Harem bölgesinde namaz kılmıştır."⁸⁷¹

Tahâvî'nin farklı lafızlarla Misver b. Mahreme'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ الْمَسُورِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ " كَانَ بِالْحُدَيْبِيَّةِ، خَبَأَهُ فِي الْجِلِّ، وَمُصَلَّاهُ فِي الْحَرَمِ "

⁸⁶⁸ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 76.

⁸⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 155; Buhârî, "Muhsar", 2; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt XI, s. 420; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 215.

⁸⁷⁰ Müslim, "Hac", 153; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1204; Nesâî, "Menâsîku'l-Hac", 61; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 184.

⁸⁷¹ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 77.

Misver b. Mahreme'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; “*Resûlullâh (s.a.v.) Hudeybiye’de engellendiğinde onun dinlenme çadırı Harem dışında iken, namaz kılma yeri Harem’in içinde idi.*”⁸⁷²

Rivayeti, Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlarla birebir aynı şekilde tespit edemedik. Ancak rivayeti aynı anlamı ifade eden uzun lafızlarla Mervan ve Misver b. Mahreme'den (r.a.)⁸⁷³ Buhârî rivayet ederken, Tahâvî de zikrettiğimiz üzere benzer lafızlarla Misver b. Mahreme'den (r.a.)⁸⁷⁴ rivayet etmiştir.

İbn Battâl, Misver b. Mahreme tarikiyle gelen rivayetin isnadının sağlam olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁵ İbn Hazm da Buhârî'nin yer verdiği rivayetin, sahîh olduğunu kaydetmiştir.⁸⁷⁶ Rivayetin tarîklerinin çok az olması ile birlikte, isnadının sıhhatine muarız bir durum tespit edememiz ve de Buhârî'nin rivayete yer vermiş olmasından yola çıkarak, rivayetin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.105. Hadis

Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin, “*Eğer bir engelle karşılaşırsanız, kolayınıza gelen bir kurban yollayın*” kısmını açıklarken, kolay güç yetirilecek olan kurbanın ‘koyun’ olduğunu belirtmiş ve delil olarak da şu rivayeti göstermiştir:

رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، أَنَّهُ قَالَ لِكَعْبِ بْنِ عَجْرَةَ: "النَّسْكَ شَاةٌ"

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kâ'b b. Ucre'ye, “*Kurban koyundur*” buyurduğu rivayet edilmiştir.⁸⁷⁷

Konuyla ilgili Buhârî'nin Kâ'b b. Ucre'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ كَعْبِ بْنِ عَجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، "فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْفِدْيَةَ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ: أَنْ يُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةٍ، أَوْ يُهْدِيَ شَاةً، أَوْ يَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ"

Kâ'b b. Ucre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hudeybiye’de müşrikler tarafından önleri kesilince Yüce Allah onlara fidye vermelerini hükmetti ve bu konuda Hz.

⁸⁷² Tahâvî, **Şerhü Meâni'l-Âsâr**, Cilt III, Muhammed Zuhrî en-Neccâr (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1987, s. 120.

⁸⁷³ Buhârî, “Şurût”, 15.

⁸⁷⁴ Tahâvî, **Şerhü Meâni'l-Âsâr**, s. 120.

⁸⁷⁵ Ali İbnu'l Battâl, **Şerhu'l-Buhârî**, Cilt IV, y.y, t.y, s. 470.

⁸⁷⁶ İbn Hazm, **Muhallâ**, Cilt VII, s. 287.

⁸⁷⁷ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 79.

Peygamber (s.a.v.) kendisine şunları emretti: “*Altı kişiyi doyur veya bir koyun kurban et ya da üç gün oruç tut.*”⁸⁷⁸

Hadisi benzer lafızlarla Kâ'b b. Ucre'den (r.a.)⁸⁷⁹ Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Nesâî, Dârekutnî ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu ifade etmiştir. Rivayetin isnadına muarız herhangi muarız bir durum tespit edemedik. Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.106. Hadis

İmam Mâtürîdî meâlen yer verdiğimiz aynı âyetin ‘*imkân bulamayan, hac mevsiminde üç, (memleketinize) döndüğünüz zaman da yedi gün olmak üzere, oruç tutsun*’ kısmını izah ederken, temettû yapan kimsenin hediye edecek bir kurban bulamaması sebebiyle hac günlerinde tutması gereken üç gün oruç ile ilgili, şu rivayete yer vermiştir:

وعن علي، رضي الله تعالى عنه، قال: " فصيام ثلاثة أيام في الحج: قبل يوم التروية بيوم، ويوم التروية، ويوم
عرفة "

Hiz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o, ‘*üç gün hacda tutar*’ meâlindeki âyeti şöyle açıklamıştır: “*Terviye'den (telbiye) önce, terviye günü ve Arefe günü birer gün oruç tutar.*”⁸⁸⁰

Rivayeti bu lafızlarla Hiz. Ali'den (r.a.) mevkûf olarak Taberî, Cassâs ve İbn Kesîr nakletmişlerdir.⁸⁸¹

Konuyla alakalı mefû herhangi bir rivayet tespit edemedik. Üç gün orucun nasıl tutulacağı ile ilgili bir açıklama mahiyetinde ifadelere yer verilen bu haberin, Hiz. Ali'ye (r.a.) ait olduğu açıktır. Rivayet mevkûftur.

⁸⁷⁸ Buhârî, “Muhsar”, 8, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 24.

⁸⁷⁹ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Hac”, 78; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt IV, s. 420; Müslim, “Hac”, 80-86; Tirmîzî, “Hac”, 102; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 42; İbn Mâce, “Menâsik”, 86; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 195; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt IX, s. 291; Nesâî, “Menâsik”, 94; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 231; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 54.

⁸⁸⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 83.

⁸⁸¹ Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, Cilt IV, s. 115-117; Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 299; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 236.

3.2.107. Hadis

Mâtürîdî konuyla alakalı açıklamalarına devamla, temettû yapan kişinin terviye gününün akşamında ihrama girmesinin sünnet olduğunu belirtmiş ve buna delil olarak da şu rivayeti kaydetmiştir:

رُوي عن جابر بن عبد الله، رضي الله تعالى عنه، أنه قال: " قدمنا مكة مع رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مهلين بالحج لأربع ليال مضين من ذي الحجة، فطاف بالبيت سبعا، وسعى بين الصفا والمروة، ولم يحل؛ لأنه كان ساق الهدى وأمر من لم يسق الهدى أن يطوف ويسعى ويقصر ثم يحل. فلما كان يوم التروية أمرهم أن يلبوا بالحج "

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle anlatmıştır: "Biz Resûlullah (s.a.) ile birlikte Zilhicce'den dört gün geçmiş iken hac niyetiyle telbiye yaparak Mekke'ye vardık. *Resûlullah Beyt'i tavaf etti, Sâfa ile Merve arasında sa'y yaptı, ihramdan çıkmadı. Çünkü kurbanını hediye olarak göndermişti. Kurban göndermeyenlere ise tavaf, sa'y yapmalarını ve tıraş olup ihramdan çıkmalarını emretti. Terviye günü geldiğinde de, hac için telbiye yapmalarını emretti.*"⁸⁸²

Hadisi, Mâtürîdî'nin kullandığı lafızlara hemen aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî ve Beyhâkî Câbir b. Abdullah'tan (r.a.)⁸⁸³ rivayet etmişlerdir.

Muhaddis Elbânî, rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁴ Rivayetin sıhhatine engel herhangi bir durum tespit edemedik. Hadis, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.108. Hadis

Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin 'bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayan (yabancılar) içindir' bölümünü açıklarken, İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen şu habere yer vermiştir:

عن ابن عَبَّاسٍ، رضي الله تعالى عنه، أنه قال: " ليس على أهل مكة هدي في المتعة "

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: "*Mekke ehli için temettû yapıldığında, hediye kurbanı lazım değildir.*"⁸⁸⁵

⁸⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 83.

⁸⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt IV, s. 85; Buhârî, "Hac", 24; Müslim, "Hac", 134-138; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Cilt IV, s. 148; Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Cilt IV, s. 355.

⁸⁸⁴ Elbânî, *İrvâü'l-ğalîl*, Cilt III, s. 22.

⁸⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 84.

Rivayeti bu lafızlarla Taberî, İbn Hazm ve İbn Kesîr mevkûf olarak İbn Abbâs'tan (r.a.)⁸⁸⁶ nakletmişlerdir.

Rivayetin isnadı ile ilgili muarız bir durum tespit edemedik. Ayrıca rivayetin merfû bir tarîkine rastlamadık. İbn Abbâs'ın (r.a.) yorum mahiyetindeki görüşüne yer verilen bu rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.109. Hadis

*"Hac bilinen aylardır. Kim bu aylarda haccı kendine farz ederse, bilsin ki hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur."*⁸⁸⁷ Mâtürîdî, meâlen yer verdiğimiz bu âyetin '*hac bilinen aylardır*' kısmını açıklarken, şu rivayete yer vermiştir:

عن ابن عمر، رضي الله تعالى عنه، أنه قال: (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ): "شوال، وذو القعدة، وعشر من ذي الحجة"

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o '*hac bilinen aylardır*' âyeti hakkında şöyle söylemiştir: *"Şevval, Zilkade ve Zilhicce'den on gün."*⁸⁸⁸

Rivayeti bu lafızlarla İbn Ömer'den (r.a.) Beyhâkî, Taberî, Cassâs ve İbn Kesîr mevkûf olarak nakletmişlerdir.⁸⁸⁹

İbn Hacer rivayetin isnadının sahih olduğunu kaydetmiştir.⁸⁹⁰ Rivayetin merfû herhangi bir tarîkine rastlamadık. Hac aylarının ne olduğu ile alakalı bir yorum içerikli olan bu rivayetin İbn Ömer'e (r.a.) ait olduğu açıktır. Rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.110. Hadis

İmam Mâtürîdî meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin izahında, haccın bilinen aylarda olmasının hacdan başka herhangi bir ibadetin bu aylarda yapılamayacağına, umrenin yapılmasının da bir ruhsat olduğunu ifade eden farklı bir yoruma yer vermiş ve bu görüşe delil olarak da şu rivayeti göstermiştir:

⁸⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Cilt IV, s. 110-111; İbn Hazm, *Muhallâ*, Cilt V, s. 161; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Cilt I, s. 234-235.

⁸⁸⁷ *Kur'ân*, Bakara Sûresi, Ayet 197.

⁸⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 85.

⁸⁸⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Beyhâkî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, Cilt III, Seyyid Kesrevî Hasan (thk.), Beyrut: Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2001, s. 493; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Cilt IV, s. 115-117; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Cilt I, s. 299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Cilt I, s. 236.

⁸⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Cilt III, s. 491.

قوله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " دخلت العمرة في الحج إلى يوم القيامة، هكذا، وشبك بين أصابعه "

Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.v.) sözü şöyledir: "Kıyamete kadar umre, hac zamanına dâhil olmuştur. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.v.) iki el parmaklarını birbirinin içine geçiriyordu."⁸⁹¹

Tirmîzî'nin İbn Abbâs (r.a.) kanalıyla naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " دَخَلْتُ الْعُمْرَةَ فِي الْحَجِّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ "

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamete kadar umre, hac zamanına dâhil olmuştur."⁸⁹²

Hadisi hemen benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârimî, Taberânî ve Beyhâkî İbn Abbâs'tan (r.a.)⁸⁹³ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî rivayetin isnadının hasen hükmünde olduğunu ifade etmiştir. İbn Abbâs tarîkiyle gelen rivayetin isandının sıhhatine muarız bir durum tespit edemedik. Görüldüğü gibi rivayet temel sahih hadis kaynaklarda geçmektedir. Hadis sahihtir.

3.2.111. Hadis

Mâtürîdî, meâlen yer verdiğimiz aynı âyetin 'kim bu aylarda haccı kendine farz ederse' kısmını açıklarken, telbiyenin haccın farzlarından biri olduğunu ifade etmiş ve buna delil olarak da Hz. Âişe'den (r.anhâ) nakledilen şu rivayeti göstermiştir:

وعن عائشة، رضي الله تعالى عنها، أنها قالت: " لا يحرم إلا من أهل أو لبي "

Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: "İhrama ancak telbiye getiren kişi girebilir."⁸⁹⁴

Mâlik b. Enes'in uzun lafızlarla Yahya b. Saîd'ten naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ عَمْرَةَ بِنْتَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ الَّذِي يَبْعَثُ بِهِدْيِهِ، وَيُقِيمُ، هَلْ يَحْرُمُ عَلَيْهِ شَيْءٌ؟ فَأَخْبَرْتَنِي أَنَّهَا سَمِعَتْ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ تَقُولُ: " لا يحرم إلا من أهل أو لبي "

⁸⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 87.

⁸⁹² Tirmîzî, "Hac", 83.

⁸⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt I, s. 420; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Cilt IV, s. 544; Buhârî, "Hac", 34; Müslim, "Hac", 158-159; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23; Nesâî, "Menâsik", 77; Dârimî, *Sünen*, Cilt II, s. 1178; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, Cilt XI, s. 61; Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt V, s. 18.

⁸⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 88.

Yahya b. Saîd'ten rivayet edildiğine göre, o şöyle anlatmıştır: “Ben Amre’ bint. Abdurrahmân’dan “hediye kurbanını gönderip mukîm olan kişinin üzerine herhan bir ihram yasağı var mı?” diye sordum, o da bana Hz. Âişe’den şöyle iştiğini haber verdi: “*İhrama ancak telbiye getiren kişi girebilir.*”⁸⁹⁵

Rivayeti zikrettiğimiz üzere Mâlik b. Enes ve Cassâs mevkûf olarak Hz. Âişe’den (r.anhâ)⁸⁹⁶ nakletmişlerdir. Rivayetin merfû herhangi bir tarîkine rastlamadık. Mâtürîdî’nin de Hz. Âişe’ye atfederek yer verdiği bu rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.112. Hadis

Mâtürîdî, meâlen yer verdiğimiz aynı âyetin yine ‘*kim bu aylarda hacca kendine farz ederse*’ kısmını açıklarken, gerdanlık kurbanı ile yola çıkan bir kişinin, bu fiilinin telbiye yerine geçeceğini ve dolayısıyla ihrama girmiş sayılacağını belirtmiş ve delil olarak da şu rivayeti göstermiştir:

أن النبي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قال لأصحابه، رضوان الله تعالى عليهم أجمعين، في حجته لما أمرهم بأن يحلوا العمرة، فقالوا له: إنك لم تحل. قال " إني قلدت الهدْي، فلا أحل من إحرامي إلى يوم النحر "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) hacda iken sahabelere umreden çıkmalarını emretmiş, onlar da Resûlullah’a sen çıkmadın diye karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ben hediye olarak vereceğim kurbanımın gerdanlığını taktım. Bu sebeple kurban kesilme gününe kadar ihramdan çıkamam.*”⁸⁹⁷

Rivayeti farklı lafızlarla Buhârî, Hz. Hafsâ’dan (r.anhâ) nakletmiştir:

عَنْ حَفْصَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا وَلَمْ تَحِلِّ أَنْتَ، قَالَ: " إِنِّي لَبَدْتُ رَأْسِي، وَقَلَدْتُ هَدْيِي، فَلَا أَجِلُّ حَتَّى أَجَلَّ مِنَ الْحَجِّ "

Hz. Hafsâ’dan (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, kendisi Resûlullah’a diğer insanların ihramdan çıkmasına karşılık kendisinin neden çıkmadığını sormuş ve

⁸⁹⁵ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Hac”, 52.

⁸⁹⁶ Mâlik b. Enes, **Muvattâ**, “Hac”, 52; Cassâs, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Cilt I, s. 307.

⁸⁹⁷ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 89.

Resûlullah (s.a.) şöyle cevap vermiştir: “Ben saçımı kesmeyerek sıkılaştırdım ve hediye kurbanıma gerdanı taktım. Bu sebeple haccımı bitirmeden ihramdan çıkamam.”⁸⁹⁸

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, İbn Hıbbân, Taberânî ve Beyhâki Hz. Hafsâ’dan (r.anhâ)⁸⁹⁹ rivayet etmişlerdir.

Rivayetin isnadının sıhhatine engel herhangi bir kusur ile karşılaşmadık. Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.113. Hadis

İmam Mâtürîdî meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin ‘*hacda tartışmak yoktur*’ ifadesini izah ederken, burada yer alan جدال lafzının ‘tartışma’ anlamına geldiği vurgulamış ve bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir: “Câhiliye zamanında Araplar, haram olarak bilinen ayları bazen öne alırken, bazen de sonraya bırakıyorlardı. Daha sonra ise Hz. Peygamber (s.a.v.) bu duruma açıklık getirmiştir.”⁹⁰⁰ Mâtürîdî Hz. Peygamber’in (s.a.v.) konuyla ilgili hadisine şu ifadeleri ile yer vermiştir:

وقال: " إن السَّنةَ قد استدارت كهيئتها يوم خلق السماوات والأرض "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Biliniz ki yıl, ayları ile birlikte Yüce Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki haline dönmüştür.*”⁹⁰¹

Rivayeti Buhârî farklı ve uzun lafızlarla Ebû Bekre’den (r.a.) rivayet etmiştir:

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ، ثَلَاثَةٌ مَثْوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ، وَالْمَحْرَمُ، وَرَجَبٌ مُضَرٌّ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ "

Ebû Bekre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Zaman, Yüce Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki haline dönmüştür. Bu on iki aydan dört tanesi haram ay olup üç tanesi art arda gelmiştir;*

⁸⁹⁸ Buhârî, “Hac”, 33.

⁸⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt VI, s. 480; İshak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt IV, s. 194; Müslim, “Hac”, 130; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 24; İbn Mâce, “Menâsik”, 72; Nesâî, “Menâsik”, 40; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt IX, s. 235; Taberânî, **Mu’cemu’l-kebîr**, Cilt XXIII, s. 190; Beyhâkî, **Sünenü’l-kübrâ**, Cilt V, s. 11.

⁹⁰⁰ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 91.

⁹⁰¹ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 91.

Zilkade, Zilhicce ve Muharrem. Dördüncü haram ay olan Recep ise Şa'ban ve Cemâd ayları arasında kalmıştır."⁹⁰²

Hadisi benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Hıbbân ve Beyhâkî Nakî' b. Mesrûh'tan -Ebû Bekre- (r.a.)⁹⁰³ rivayet etmişlerdir.

Heysemî rivayetin isnadında yer alan ricâlin sika olduklarını ifade etmiştir.⁹⁰⁴ Rivayetin sıhhatine muarız herhangi bir durum tespit edemedik. Temel sahih hadis kaynaklarda yer alan bu rivayetin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.114. Hadis

İmam Mâtürîdî açıklamalarına devamla, yine konuyla alakalı olarak şu rivayate yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، أَنَّهُ قَالَ: " مَنْ حَجَّ فَلَمْ يَرِفْثْ وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ "

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Her kim hac ibadetini yerine getirir, cinsel yakınlaşma ve günah türü fiillerden uzaklaşırsa bu kişi sanki anasından yeni doğmuş bir şekilde memleketine geri döner."*⁹⁰⁵

Hadisi bu lafızlarla Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, İbn Mâce, Dârimî, Nesâî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân, Dârekutnî ve Beyhâkî Ebû Hureyre'den (r.a.)⁹⁰⁶ rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî rivayetin hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Hadisin sıhhatine engel muarız bir durum ile karşılaşmadık. Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

⁹⁰² Buhârî, "Bed'u'l-halk", 2.

⁹⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt V, s. 72; Müslim, "Kasâme", 21; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 68; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt XIII, s. 313; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 165.

⁹⁰⁴ Heysemî, **Mecma'u'z-zevâid**, Cilt VII, s. 32.

⁹⁰⁵ Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Cilt II, s. 91.

⁹⁰⁶ Abdurrezzâk, **Musannef**, Cilt V, s. 4; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt II, s. 370; İshak b. Rahûye, **Müsned**, Cilt I, s. 238; Humeydî, **Müsned**, Cilt II, s. 215; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Cilt IV, s. 189; Buhârî, "Muhsar", 9-10; Müslim, "Hac", 438; Tirmîzî, "Hac", 2; İbn Mâce, "Menâsik", 2; Dârimî, **Sünen**, Cilt II, s. 1130; Nesâî, "Menâsik", 3; İbn Huzeyme, **Sahîh**, Cilt IV, s. 131; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt IX, s. 8; Dârekutnî, **Sünen**, Cilt II, s. 221; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt V, s. 66.

3.2.115. Hadis

İmam Mâtürîdî, “(Hac’da ticaret vs. yollarla) Rabbinizin lutf-u keremini istemenizde bir günah yoktur. Arafat’tan sökün ettiğiniz zaman, Allah’ı Meş’ari’l-Harâm’ın yanında zikredin”⁹⁰⁷ meâlindeki âyeti açıklarken, şu rivayete yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْ ابْنِ عَمْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ - : أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ، فَقَالَ: إِنَّا قَوْمٌ نَكْرَى، وَيُزْعَمُونَ أَنَّهُ لَيْسَ لَنَا حَجٌّ، فَهَلْ لَنَا حَجٌّ؟ فَقَالَ: أَلَسْتُمْ تَحْرَمُونَ وَتَتَفَقَهُونَ؟ فَقَالَ: بَلَى. قَالَ: فَأَنْتُمْ حَجَّاجٌ، وَقَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَسَأَلَهُ عَمَّا سَأَلْتَنِي عَنْهُ مِثْلَهُ، فَلَمْ يَجِبْهُ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الْآيَةَ: (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ)

İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre; “Bir adam ona gelerek şu soruyu sormuştur: Biz hac işlerinde çalışan bir grubuz. Bizim haccımızın yerine gelmediğini düşünüyorlar. İbn Ömer cevaben, “Sizler ihrama girip vakfe yapmıyor musunuz?” diye sorduğunda, adam, “Evet” diye cevap verdi. İbn Ömer de “o zaman siz hacısınız” dedi. İbn Ömer devamla şu ifadelerle yer vermiştir: “Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bir adam gelip senin sorduğun sorunun aynısını sormuştu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) şu âyeti kerime nâzil oluncaya kadar; “Rabbinizin lutf-u keremini istemenizde bir günah yoktur” ona herhangi bir cevap vermemişti.”⁹⁰⁸

Hadisi bu lafızlarla hemen aynı şekilde Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe İbn Ömer’den (r.a.)⁹⁰⁹ rivayet etmişlerdir. Ayrıca Ebû Dâvûd İbn Abbâs’tan (r.a.)⁹¹⁰ mevkûf olarak naklettiği rivayette, zikrettiğimiz âyete yer vererek, İbn Abbâs’ın Arafat’tan inildiğinde ticaretin meşrû olduğuna dair ifadelerine yer vermiştir.

Nevevî, İbn Ömer kanalıyla gelen rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.⁹¹¹ Şevkânî de hadisin isnadında yer alan râvîlerin sika olduğunu belirterek rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir.⁹¹² Bu açıklamalar ile birlikte, rivayetin sıhhatine muarız bir durum tespit edemediğimiz için, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

⁹⁰⁷ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 198.

⁹⁰⁸ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 93.

⁹⁰⁹ Tayâlisî, Müsned, Cilt III, s. 422; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt II, s. 320; İbn Ebî Şeybe, Musannef, Cilt IV, s. 474.

⁹¹⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 6.

⁹¹¹ Nevevî, Mecmû’, Cilt VII, s. 77.

⁹¹² Şevkânî, Neylu’l-Evtâr, Cilt VIII, s. 121.

3.2.116. Hadis

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin, “Allah’ı Meş’ari’l-Harâm’ın yanında zikredin”, bölümünü izah ederken, Meş’ari’l-Harâm’ın neresi olduğu ile ilgili olarak, İbn Abbâs’ın görüşüne şu şekilde değinmiştir:

وقال ابن عَبَّاسٍ - رضي الله تعالى عنهما -: (المَشْعَرُ الْحَرَامُ)، " الجبل وما حوله "

İbn Abbâs (r.a.) ‘Meş’ari’l-Harâm’ hakkında şunu söylemiştir: “Cebîl ve çevresidir.”⁹¹³

Beyhâkî’nin, İbn Ömer’den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: " اذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، قَالَ: هُوَ الْجَبَلُ وَمَا حَوْلَهُ "

İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre, o “Allah’ı Meş’ari’l-Harâm’ın yanında zikredin” âyeti hakkında şunu söylemiştir: “O Cebîl ve çevresidir.”⁹¹⁴

Mâtürîdî, rivayeti İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşü olarak nakletmesine rağmen, rivayeti İbn Ömer’den (r.a.) mevkûf olarak Beyhâkî ve Taberî nakletmişlerdir.⁹¹⁵ İbn Ömer’in (r.a.) sözlerinin yer verildiği bu rivayetin mevkûf olduğu açıktır.

3.2.117. Hadis

Mâtürîdî, açıklamalarına devamla, ‘Arafat’ kelimesine neden bu ismin verildiği ile alakalı, İbn Abbâs’ın (r.a.) şu rivayetine yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، رضي الله تعالى عنه، أنه قال: سمي العرفات عرفات؛ لأن جبريل، صلوات الله تعالى عليه، لما علم إبراهيم - عليه السلام - المناسك كان يقول له: " عرفت عرفت "

İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Arafat’a bu adın verilmesinin sebebi şudur: Cebrâil’in (a.s.) Hz. İbrahim’e (a.s.) hac ibadetlerinin öğretmesinin sonucunda Hz. İbrahim’in kendisine ‘bildim bildim’ demesidir.”⁹¹⁶

İmam Mâtürîdî, bu rivayeti İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşü olarak nakletmesine rağmen, yine rivayeti İbn Ömer (r.a.) tarîkiyle bulmaktayız. Rivayete İbn Ömer’den (r.a.) mevkûf olarak Taberî ve İbn Adiy yer vermişlerdir.⁹¹⁷ İbn Adiy, isnad zincirinde

⁹¹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt II, s. 94.

⁹¹⁴ Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt V, s. 123.

⁹¹⁵ Beyhâkî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt V, s. 123; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, Cilt III, s. 516.

⁹¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt II, s. 94.

⁹¹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, Cilt IV, s. 174; İbn Adî, *el-Kâmil*, Cilt II, s. 295.

yer alan (Ebû Hamzâ es-Semâlî=>Sâlim b. Ebî'l-Ca'd=>İbn Ömer) Ebû Hamzâ es-Semâlî'nin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁸ Bir açıklama niteliğindeki bu rivayetin İbn Ömer'e (r.a.) ait olduğu ise açıktır. Rivayet mevkûftur.

3.2.118. Hadis

“*Sonra insanların akın ettikleri yerden siz de akın edin.*”⁹¹⁹ Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz bu âyetin beyanında, âyetin sebep-i nuzûlü olarak şu rivayeti göstermiştir:

عن عائشة، رضي الله تعالى عنها، أنها قالت: كانت قريش، ومن كان على دينها يقفون بالمزدلفة ولا يقفون بعرفة، أو كان من سواهم يقفون بعرفة. فأنزل الله تعالى: (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ)

Hiz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: Kureyş ve onların dinine mensup kişiler Arafat'ta değil Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi: “*Sonra insanların akın ettikleri yerden siz de akın edin.*”⁹²⁰

Hadisi bu lafızlara hemen aynı şekilde Hiz. Âişe'den (r.anhâ)⁹²¹ Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hıbbân ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.

Tirmîzî hadisin, hasen sahih olduğunu kaydetmiştir. Rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Sıhhatine muarız bir durumla karşılaşmadığımız için, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.119. Hadis

Mâtürîdî, “*İnsanlardan kimileri de, “Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!” der*”⁹²² meâlindeki âyette, konuyla alakalı olarak şu rivayete yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، أَنَّهُ قَالَ: " إِنْ لَلَّ عِبَادًا يَحْيُونَ فِي عَافِيَةٍ، وَيَمُوتُونَ فِي عَافِيَةٍ، وَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فِي عَافِيَةٍ. قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بِمَ؟ قَالَ: بِكَثْرَةِ قَوْلِهِمْ: (رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) "

⁹¹⁸ İbn Adî, **el-Kâmil**, Cilt II, s. 295.

⁹¹⁹ **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 199.

⁹²⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'an**, Cilt II, s. 95.

⁹²¹ Buhârî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 35; Müslim, “Hac”, 151-153; Tirmîzî, “Hac”, 53; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79; Nesâî, “Menâsik”, 194; İbn Hıbbân, **Sahîh**, Cilt IX, s. 169; Beyhâkî, **Sünenü'l-kübrâ**, Cilt III, s. 113.

⁹²² **Kur'an**, Bakara Sûresi, Ayet 201.

Resûlullâh'tan (s.a.v.) rivayet edildiğine göre, o şöyle buyurmuştur: “Allah’ın öyle kulları vardır ki, onlar afiyet içinde yaşarlar, ölürler ve yine afiyet içinde cennete girerler.” ‘Resûlullâh’a neden?’ diye sorulunca da o, şöyle cevap vermiştir: *Bu âyeti sıkça söylemeleri sebebiyle: Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!*”⁹²³

Mâtürîdî’nin kullanmış olduğu lafızlarla herhangi bir rivayete rastlamadık. Ancak kullanmış olduğu rivayetin ilk kısmı *وَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا يَحْيُونَ فِي عَافِيَةٍ، وَيَمُوتُونَ فِي عَافِيَةٍ* ve son kısmı *رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ* birbirinden ayrı ve de farklı senedlerle rivayet edilmiştir.

Rivayetin ilk kısmını, Mâtürîdî’nin kullandığı lafızlara çok yakın bir şekilde Taberânî Ebû Mesûd el-Ensârî’den rivayet etmiştir.⁹²⁴ Ayrıca rivayeti, bu lafızların ifade ettiği manaya yakın bir şekilde İbn Mesûd⁹²⁵ ve İbn Ömer’den (r.a.)⁹²⁶ Taberânî, Enes b. Mâlik’ten (r.a.)⁹²⁷ Beyhâkî ve İbn Ebî Dünyâ nakletmişlerdir.

Taberânî, rivayetin Ebû Mesûd’tan bu isnadın dışında başka bir tarikle gelmediğini belirtmiştir.⁹²⁸ Beyhâkî, rivayetin isnadında bir zayıflık olduğunu belirterek, rivayetin zayıf olduğunu kaydetmiştir.⁹²⁹ Heysemî, isnad zincirinde yer alan (İbrahim b. Berâ=>Humeyd b. Seleme=>A’mes=>Ebû Sâlih=>Ebû Mesûd) İbrahim b. Berâ’nın kuvvetle zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁰ Bütün bu açıklamalardan ve de bu konuda sahih bir rivayeti tespit edemediğimizden dolayı, rivayetin zayıf hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

Rivayetin ikinci kısmına gelince, bu konuda temel sahih hadis kaynaklarda oldukça çok rivayet vardır. Örneğin bu duanın (رَبَّنَا آتِنَا) Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından çokça yapıldığına dair bilgiler içeren rivayeti Enes b. Mâlik’ten (r.a.)⁹³¹

⁹²³ Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 97.

⁹²⁴ Taberânî, **Mu’cemu’l-avsât**, Cilt III, s. 320.

⁹²⁵ Taberânî, **Mu’cemu’l-kebîr**, Cilt X, s. 176.

⁹²⁶ Taberânî, **Mu’cemu’l-kebîr**, Cilt XII, s. 385.

⁹²⁷ Beyhâkî, **Şuâbu’l-imân**, Cilt VIII, s. 380; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Dünyâ, **el-Evliyâ**, Cilt I, Muhammed Saîd b. Bisyûnî (thk.), Beyrut: Müessesetü’l-Kutubü’l-Sekâfiyye, t.y, s. 386.

⁹²⁸ Taberânî, **Mu’cemu’l-avsât**, Cilt III, s. 320.

⁹²⁹ Beyhâkî, **Şuâbu’l-imân**, Cilt VIII, s. 380.

⁹³⁰ Heysemî, **Mecma’u’z-zevâid**, Cilt II, s. 293.

⁹³¹ Tayâlîsî, **Müsned**, Cilt III, s. 520; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt III, s. 420; Abd b. Humeyd, **Müsned**, Cilt I, s. 376; İbn Ebî Şeybe, **Musanef**, Cilt VII, s. 45; Buhârî, “Deâvât”, 55; Müslim, “Zikir ve Duâ”, 23; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26; Mevsîlî, **Müsned**, Cilt VII, s. 160; İbn Hibbân, **Sahîh**, Cilt III, s. 219.

Tayâlîsî, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Mevsîlî ve İbn Hıbbân nakletmişlerdir. Hadisin sıhhatine muarız bir durum söz konusu değildir. Görüldüğü gibi rivayet, temel sahih hadis kaynaklarda yer almıştır. Hadis sahihtir.

3.2.120. Hadis

İmam Mâtürîdî, “Allah hesabı çabuk görendir!”⁹³² meâlindeki âyette, “hesabı çabuk görendir” ifadesini, ‘azabı çetindir’ şeklinde yorumlayarak, yorumunu şu rivayete benzetmiştir:

قوله - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: " من نوقش الحساب عذب "

Hiz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kimin hesabı inceden inceye detaylıca yapılmışsa, azab edilecek demektir.”⁹³³

Hadisi bu ve buna benzer lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd ve İbn Hıbbân Hz. Âişe’den (r.amhâ)⁹³⁴ rivayet etmişlerdir. Yine aynı lafızlarla Tirmîzî bu rivayeti, Enes b. Mâlik’ten (r.a.)⁹³⁵ rivayet etmiştir. Taberânî de aynı rivayeti, Abdullah b. Zübeyr (r.a.)⁹³⁶ kanalıyla nakletmiştir.

Tirmîzî, Hz. Âişe kanalıyla naklettiği hadisin, sahih hasen olduğunu kaydetmiştir.⁹³⁷ Tirmîzî, Enes b. Mâlik’ten rivayet ettiği hadisi de, sadece Katâde kanalıyla bildiğimizi ifade ederek, hadisin ğarip olduğunu söylemiştir.⁹³⁸ Bu açıklamalarla birlikte, rivayetin sıhhatine engel teşkil edecek bir durumla karşılaşmamakla birlikte, rivayetin temel sahih hadis kaynaklarda yer alıyor olmasına binaen, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

⁹³² Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 202.

⁹³³ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 98.

⁹³⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt VI, s. 280; İshak b. Rahûye, Müsned, Cilt III, s. 665; Buhârî, “İlim”, 35; Müslim, “Cennet”, 79-80; Tirmîzî, “Kıyâmet”, 3; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 3; İbn Hıbbân, Sahih, Cilt XVI, s. 369.

⁹³⁵ Tirmîzî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 75.

⁹³⁶ Taberânî, Mu’cemu’l-kebir, Cilt XX, s. 250.

⁹³⁷ Tirmîzî, “Kıyâmet”, 3.

⁹³⁸ Tirmîzî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 75.

3.2.121. Hadis

“Sayılı günlerde Allah’ı zikredin. Kim iki gün içinde acele ederse ona günah yoktur. Kim de geri kalırsa, kötülüklerden korunduğu takdirde ona da günah yoktur.”⁹³⁹

İmam Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz bu âyette yer alan ‘sayılı günler’ ifadesindeki günlerin ne olduğu ile ilgili, şu rivayete değinmiştir:

ورُوِيَ عن عليٍّ، رضيَ اللهُ تعالى عنه، أنه قال: " الأيام المعدودات: يوم النحر ويومان بعده، اذبح في أيها شئت، وأفضلها أولها "

Hız. Ali’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Sayılı günler, Kurban bayramı ve ondan sonraki iki gündür. Hangi günde dilerse kurbanını kes. En faziletli ilk gündür.”⁹⁴⁰

İbn Hazm rivayete bu lafızlarla, Hız. Ali ve İbn Ömer’den (r.a.) birlikte mevkûf olarak yer vermiştir.⁹⁴¹ İbn Abdilber de rivayeti bu lafızlarla mevkûf olarak Hız. Ali, İbn Abbâs ve İbn Ömer’den (r.a.) nakletmiştir.⁹⁴² Rivayetin isnadına muarız herhangi bir tenkidî yorum ile karşılaşmadık. Hız. Ali, İbn Abbâs ve İbn Ömer’in (r.a.) kurban gününü açıklamaya yönelik açıklamalarını içeren bu rivayetin, mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.122. Hadis

Mâtürîdî, meâlen zikrettiğimiz aynı âyetin, “Kim iki gün içinde acele ederse ona günah yoktur. Kim de geri kalırsa, kötülüklerden korunduğu takdirde ona da günah yoktur” kısmını açıklarken, konuyla ilgili olarak, İbn Abbâs’ın şu rivayetine yer vermiştir:

ما رُوِيَ عن ابن عَبَّاسٍ، رضيَ اللهُ تعالى عنه، أنه قال: " (فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ) غفر له، (وَمَنْ تَأَخَّرَ) وغفر له ما كان له من الإثم والذنب في اليوم الذي أخر "

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “Kim iki günde acele ederse günahları bağışlanır, yine kim geciktirirse diğer günde yapması muhtemel olan hata ve günahları da bağışlanır.”⁹⁴³

⁹³⁹ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 203.

⁹⁴⁰ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 98.

⁹⁴¹ İbn Hazm, Muhallâ, Cilt V, s. 319.

⁹⁴² İbn Abdilber, Temhîd, Cilt XXIII, s. 95.

⁹⁴³ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Cilt II, s. 99.

Beyhâkî'nin farklı lafızlarla İbn Abbâs'tan (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، قَالَ: مَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ غُفِرَ لَهُ، وَمَنْ تَأَخَّرَ إِلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ غُفِرَ لَهُ "

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, “*Kim iki gün içinde acele ederse ona günah yoktur. Kim de geri kalırsa, kötülüklerden korunduğu takdirde ona da günah yoktur*” âyeti hakkında şöyle söylemiştir: “*Kim iki günde acele ederse günahları bağışlanır, yine kim üçüncü güne geciktirirse onun da günahları bağışlanır.*”⁹⁴⁴

Rivayet, Mâtürîdî'nin kullanmış olduğu ‘diğer günde işleyeceği muhtemel günahlar’ kısmı yer almaksızın diğer lafızlarla, İbn Abbâs'tan (r.a.) zikrettiğimiz üzere Beyhâkî ve Taberî mevkûf olarak nakletmişlerdir.⁹⁴⁵ Rivayetin isnadı ile ilgili herhangi muarız bir durum tespit edemedik. İbn Abbâs'a (r.a.) ait bir yorum içerikli olan bu rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.123. Hadis

Mâtürîdî, açıklamalarına devamla âyetin, ‘*ona günah yoktur*’ ifadesinin ne manaya geldiği konusunda, İbn Mesûd’un şu rivayetine yer vermiştir:

وعن ابن مسعود، رضي الله تعالى عنه، أنه قال في قوله تعالى: (فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ): " رَجَع مَغْفُورًا لَهُ "

İbn Mesûd'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, ‘*ona günah yoktur*’ ifadesini, ‘*bağışlanmış olarak oradan döner*’ şeklinde yorumlamıştır.⁹⁴⁶

Beyhâkî'nin İbn Ömer'den (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: " فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، قَالَ: رَجَع مَغْفُورًا لَهُ، أَوْ قَالَ: غُفِرَ لَهُ "

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o, ‘*kim iki gün içinde acele ederse ona günah yoktur*’ ifadesini, ‘*bağışlanmış olarak oradan döner*’ veya ‘*bağışlanır*’ şeklinde yorumlamıştır.”⁹⁴⁷

Beyhâkî ve Taberî rivayeti bu lafızlarla mevkûf olarak İbn Mesûd ve İbn Ömer'den (r.a.) nakletmişlerdir.⁹⁴⁸ Heysemî isnad zincirinde yer alan (Abdullah b. Muhammed b. Saîd=>İbrahim en-Nehâî=>İbn Mesûd) Abdullah b. Muhammed'in zayıf

⁹⁴⁴ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt V, s. 152.

⁹⁴⁵ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt V, s. 152; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Cilt IV, s. 217.

⁹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Cilt II, s. 99.

⁹⁴⁷ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt V, s. 152.

⁹⁴⁸ Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, Cilt V, s. 152; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Cilt IV, s. 217.

olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁹ İbn Mesûd ve İbn Ömer'e (r.a.) ait olan ve bir açıklama niteliği taşıyan bu rivayetin mevkûf olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.124. Hadis

İmam Mâtürîdî, “Ona (yeryüzünde fesat çıkaran kişiye) “Allah’tan kork” dediği zaman, o günah işleyerek gurura kapılır”⁹⁵⁰ meâlindeki âyeti açıklarken, konu ile ilgili olarak, İbn Mesûd’un rivayetine şu ifadeleri ile yer vermiştir:

وَرُوِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: " إِنْ أَبْغَضَ النَّاسُ مِنْ يَقَالُ لَهُ: اتَّقِ اللَّهَ، فَيَقُولُ: عَلَيْكَ نَفْسِكَ "

Abdullah b. Mesûd’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o şöyle söylemiştir: “İnsanlardan en buğz edilmeye layık olan kimse kendisine, ‘Allah’tan kork!’ denildiğinde, ‘Sen kendinle ilgilen!’ diye cevap veren kişidir.”⁹⁵¹

Rivayeti Nesâî, uzun lafızlarla İbn Mesûd’tan (r.a.) şöyle nakletmiştir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " إِنَّ أَحَبَّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ، وَإِنْ أَبْغَضَ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِلرَّجُلِ: اتَّقِ اللَّهَ فَيَقُولُ: عَلَيْكَ نَفْسِكَ "

Abdullah b. Mesûd’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın yanında en güzel kelâm bir kulun; “Allah’ım senin hamdin ile sen her türlü eksiklikten münezzehsin. Senin şânın ve ismin yücedir. Senden başka ilâh yoktur” demesidir. Allah’ın yanında en kötü kelâm ise, bir kişinin diğer bir kişiye; ‘Allah’tan kork!’ demesine, diğerinin cevaben; ‘Sen kendinle ilgilen!’ demesidir.”⁹⁵²

Rivayeti Nesâî ve Beyhâkî merfû olarak İbn Mesûd’tan (r.a.)⁹⁵³ rivayet etmişlerdir.

Abdülhak el-İşbîlî (582/1186) İbn Mesûd kanalıyla gelen bu rivayetin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁴ Elbânî, rivayetin isnadında yer alan râvîlerin sika olduğunu belirterek, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.⁹⁵⁵ Heysemi de, rivayetin isnadında yer alan râvîlerin sika olduğunu söylemiş ve hadisin sahih olduğunu

⁹⁴⁹ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, Cilt VI, s. 321.

⁹⁵⁰ *Kur’ân*, Bakara Sûresi, Ayet 206.

⁹⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Cilt II, s. 101.

⁹⁵² Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt IX, s. 314.

⁹⁵³ Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ*, Cilt IX, s. 314; Beyhâkî, *Şuabu’l-imân*, Cilt II, s. 200.

⁹⁵⁴ Abdülhak el-İşbîlî, *Ahkâmu’s-suğrâ*, Cilt II, Ümmü Muhammed bint Ahmed (thk.), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1992, s. 490.

⁹⁵⁵ Elbânî, *Silsiletü’s-sahihâ*, Cilt VI, s. 1056.

kaydetmiştir.⁹⁵⁶ Bu açıklamalar ve de rivayetin isnadına ait herhangi bir eleştiri ile karşılaşmamız sebebiyle, hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.125. Hadis

“Onlar, ince beyaz bulutlar içinde Allah’ın ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar? O zaman iş bitmiş olurdu. Bütün işler yalnız Allah’a döndürülür.”⁹⁵⁷ Mâtürîdî, meâlen verdiğimiz bu âyetin izahında, ‘Allah’ın gelmesi’ ifadesinin ne anlama geldiği konusunda farklı yorumların yapıldığını belirtmiş ve bu konuda Hasan-ı Basrî’nin görüşüne şu ifadeleri ile yer vermiştir:

وقول الحسن : (أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ) بأمره

Bu konuda Hasan-ı Basrî’nin görüşü şöyledir: “Allah’ın emrini getirmesini mi bekliyorlar?”⁹⁵⁸

Rivayet herhangi bir temel hadis kaynağında yer almamıştır. Beğâvî rivayeti maktû olarak Hasan-ı Basrî’den nakletmiştir.⁹⁵⁹ Tabînin önde gelenlerinden olan Hasan-ı Basrî’nin görüşüne yer verilen bu rivayetin maktû hükmünde olduğu açıktır.

3.3. DEĞERLENDİRME

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Bakara sûresini (1 ila 210. Âyetler) te’vîl ederken kullanmış olduğu rivayetlerin tahrîc ve değerlendirmesini yaptığımız bu bölümde, Mâtürîdî’nin rivayet metoduna dair genel bir kanaatin hâsıl olduğu düşüncesindeyiz.

İmam Mâtürîdî’nin tefsirini dirayet merkezli bir anlayışla telif etmesinden dolayı, her âyette rivayet kullanmamakla birlikte, birçok âyetin açıklamasında rivayetlerden faydalandığı görülmektedir. Dirayet merkezli bir anlayışın sonucu olarak da kullanılan rivayetlerin senedleri ile beraber zikredilmediği müşahede edilmektedir.

Bakara sûresindeki (1 ila 210. Âyetler) âyetlerin te’vîli yapılırken yer verilen rivayetlerin merfû, mevkûf ve maktû rivayetlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Mevkûf rivayetlerin kaynağı çoğunlukla İbn Abbâs ve İbn Ömer (r.a.) olurken, maktû rivayetlerin kaynağı ise Hasan-i Basrî olarak göze çarpmaktadır.

⁹⁵⁶ Heysemî, **Mecma’u’z-zevâid**, Cilt VII, s. 274.

⁹⁵⁷ **Kur’ân**, Bakara Sûresi, Ayet 210.

⁹⁵⁸ Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Cilt II, s. 104.

⁹⁵⁹ Beğâvî, **Meâlimu’t-Tenzîl**, Cilt I, s. 134.

Mâtürîdî, merfû rivayetlerin tamamında روي عن رسول الله – روي عن النبي lafızlarını kullanarak, sahabî râvîye yer vermeden rivayetleri nakletmiştir.

Mâtürîdî rivayetlere yer verirken haber, eser, hadis ve sünnet lafızlarını birbirinin eş anlamlısı olarak kullanmaktadır.⁹⁶⁰

O, kıraât farklılıkları konusunda ise çoğunlukla İbn Mesûd'tan (r.a.) nakledilen rivayetlere yer vermiştir.

Eğer bir rivayetin subûtundan emin değil ise, “şayet subûtu kesin ise”⁹⁶¹ tarzında ihtiyatlı cümleler kullanmıştır.

Sonuç olarak o, Kur'ân âyetlerini anlamaya ve yorumlamaya çalışırken, dirayet ağırlıklı bir tutum sergilemekle birlikte, sahih hadis merkezli rivayet bilgisi ile de ön plana çıkmayı başarabilmiştir.

3.4. HADİSLERİN SİHHAT VE KAYNAK AÇISINDAN TABLolar HALİNDE SİNIFLANDIRILMASI

İmam Mâtürîdî'nin çoğunlukla kendi görüşüne ve bazen de muhâlif grupların görüşlerine delil olması yönüyle, Te'vilâtü'l-Kur'ân Bakara sûresinde (1 ila 210. Âyetler) yer verilen 125 adet rivayetin tahrîc ve değerlendirmesi ile ilgili elde ettiğimiz tespitleri, hadis rivayetlerini genel olarak tablolar halinde kategorize ettikten sonra kısaca özetleme düşüncesindeyiz.

Aşağıda yer vereceğimiz tablolarda, İmam Mâtürîdî'nin Bâkara sûresini (1 ila 210. Âyetler) te'vil ederken kullandığı 125 adet rivayet sırasıyla ait olduğu kaynağa, sıhhat açısına, kaynak eserlere ve kullanım gayesine göre dört farklı tablo halinde gösterilmiştir.

Rivayetler, ait olduğu kaynak yönüyle; kudsî, merfû, mevkûf ve maktû şeklinde kategorize edilmiştir.

Sihhat açısından rivayetler; sahîh, hasen, zayıf ve mevzû (asılsız) şeklinde kategorize edilmiştir.

⁹⁶⁰ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt I, s. 32, 172, 389, 405.

⁹⁶¹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Cilt IX, s. 64, X, s. 398.

Rivayetler kaynak eserlere göre kategorize edilirken şu dört ayırım göz önünde tutulmuştur: Kutub-i Tis'a, Kutub-i Tis'a dışındakiler, Tefsir kitapları ve Tespit edilemeyen.

Rivayetler, kullanım gayesine göre sınıflandırılırken de; Mâtürîdî'nin kendi görüşünü desteklemek adına kullandığı rivayetler ve Muhâliflerinin kendi görüşlerini desteklemek adına kullandığı rivayetler şeklinde kategorize edilmiştir.

3.4.1. Rivayetlerin Ait Olduğu Kaynağa Göre Sınıflandırılması

Rivayetlerin ait olduğu kaynaktan kastedilen, nakledilen haberin kime ait olduğu belirtilmek için kullanılmıştır. Hadis istilahında ait olduğu kaynak açısından rivayetler, dört başlık altında incelenmektedir:⁹⁶²

1. Kudsî Hadis: Mânâsının Yüce Allah'a, lafzının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğu belirtilen söz.⁹⁶³ Kudsî hadisler, diğer hadisler gibi ahâd haberlerle nakledildiğinden dolayı rivayetin sened ve metin açısından tahlilinden sonra haklarında sahih, hasen, zayıf veya mevzû hükümleri verilebilmektedir. Binaenaleyh kudsî hadis olarak nakledilen rivayetlerin hüküm açısından diğer rivayetlerden bir farkı olmayıp sahih, hasen, zayıf veya mevzû rivayetler mevcuttur.
2. Merfû Hadis: İsnadının muttasıl veya munkatı' olması arasında bir fark gözetilmeksizin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen her türlü söz, davranış veya takrirlerden oluşan hadis rivayetleri.⁹⁶⁴
3. Mevkûf Hadis: İsnadının muttasıl veya munkatı' olması arasında bir fark gözetilmeksizin, sahâbeye nispet edilen her türlü söz ve davranıştan oluşan hadis rivayetleri.⁹⁶⁵
4. Maktû Hadis: Senedi tabiîde son bulan ve tabiînin söz ve davranışlarına ait fiilerin nakledildiği hadis rivayetleri⁹⁶⁶

⁹⁶² Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 141.

⁹⁶³ Aydınlı, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, "Kudsî Hadis", s. 152.

⁹⁶⁴ Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 158; Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 146; Aydınlı, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, "Merfû Hadis", s. 175.

⁹⁶⁵ Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 160; Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 147; Aydınlı, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, "Mevkûf Hadis", s. 181.

⁹⁶⁶ Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 161; Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 149; Aydınlı, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, "Maktû Hadis", s. 179.

KUDSÎ	1	TOPLAM
MERFÛ	83	
MEVKÛF	36	
MAKTÛ	4	
		124

3.4.2. Rivayetlerin Sıhhat Açısından Sınıflandırılması

Hadis ıstılahında nakledilen ahâd haberlerin sağlamlığını tespit edebilmek için, sıhhat açısından hadisler dört kısımda incelenmiştir:⁹⁶⁷

1. Sahîh Hadis: İsnadta yer alan bütün râvîlerin adalet ve zabt sahibi olmaları birlikte, herhangi bir kopukluk olmadan (muttasıl) şazz ve muallel olmayan hadis rivayetleri.⁹⁶⁸ Bu özellikleri taşıyan bir hadis rivayetinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veya nispet edilen kişiye ait olması kesin veya kesine yakındır.
2. Hasen Hadis: Hasen hadis hakkında farklı tanımlar yapılmakla birlikte, genel kabul görüşe göre hasen hadis, "sahih hadis şartlarını taşımakla beraber, sahih hadise kıyasla, râvîlerinden biri veya birkaç tanesinin adalet ve zabtı daha az olan hadis rivayetleri."⁹⁶⁹
3. Zayıf Hadis: En basit ifadeyle sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan ancak mevzû olmayan hadisler zayıf hadis hükmündedirler.⁹⁷⁰
4. Mevzû Hadis: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edildiği halde ona ait olmayan uydurma hadis rivayetleri.⁹⁷¹

SAHÎH	102	TOPLAM
HASEN	4	
ZAYIF	17	
MEVZÛ (ASILSIZ)	1	
		124

⁹⁶⁷ Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 170.

⁹⁶⁸ Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 171; Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, "Sahîh", s. 266.

⁹⁶⁹ Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 182; Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, "Hasen", s. 111.

⁹⁷⁰ Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 186; Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, "Zayıf", s. 336.

⁹⁷¹ Yücel, **Hadis Usûlü**, s. 209; Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, "Mevzû", s. 183.

3.4.3. Rivayetlerin Kaynak Eserlere Göre Sınıflandırılması

Rivayetleri kaynak eserlere göre incelerken, bu kaynakların neler olduğuna dair özetle şunları söyleyebiliriz:

1. Kutub-i Tis'a: İmam Buhârî ve İmam Müslim'in Câmi'u's-Sahîh, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmîzî, İbn Mâce ve Dârimî'nin Sünen, İmam Mâlik'in Muvatta' ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned adlı muteber dokuz hadis kitapları.
2. Kutub-i Tis'a Dışındakiler: Kutub-i Tis'a dışındakilerden kastımız, az önce zikrettiğimiz dokuz temel hadis kaynağı dışında kalan hadis kitaplarıdır. Araştırmamızda da kullandığımız bu kitaplara; Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin Musannef, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Şeybe'nin Müsned, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın Sahîh, Beyhâkî'nin Sünen ve Taberânî'nin Mu'cem adlı eserlerini örnek olarak verebiliriz.
3. Tefsir Kitapları: Kutub-i Tis'a ve dışındaki hadis kaynaklarında yer almayan rivayetler, genellikle rivayet ağırlıklı tefsir kitaplarında yer almaktadır. Bu kitaplara; Mukâtil b. Süleyman (150/767) ve Abdurrezzâk es-San'ânî'nin (211/826) Tefsir, İbn Cerîr et-Taberî'nin (310/922) Câmi'u'l-Beyân, Beğâvî'nin (516/1122) Meâlimu't-Tenzîl ve İbn Kesîr'in (774/1372) Tefsîr adlı eserlerini örnek olarak verebiliriz.

KUTUB-İ TİS'A	84	TOPLAM
KUTUB-İ TİS'A DIŞINDAKİLER	19	125
TEFSİR KİTAPLARI	21	
TESPİT EDİLEMİYEN	1	

3.4.4. Rivayetlerin Kullanım Gayesine Göre Sınıflandırılması

İmam Mâtürîdî, Bakara sûresini (1 ila 210. Âyetler) te'vîl ederken kullandığı rivayetleri çoğunlukla kendi görüşüne delil olarak zikrederken, bazen de muhaliflerinin bir konuda öne sürdüğü görüşleri delllendirmek için kullandıkları rivayetlere yer verirken zikretmiştir.

Mâtürîdî'nin kendi görüşünü desteklemek adına kullandığı rivayetler	117	TOPLAM
Mâtürîdî'nin yer verip, Muhâliflerin kendi görüşlerini desteklemek adına kullandığı rivayetler	8	125

3.4.5. Tabloların Değerlendirmesi

Yukarıda belirli bir sınıflandırmaya tabi tutarak kategorize etmeye çalıştığımız tabloları göz önünde bulundurduğumuzda, şu tespitleri yapmamız mümkündür:

İmam Mâtürîdî'nin Bakara sûresinin (1 ila 210. Âyetler) te'vîlinde kullanmış olduğu ve bizim de araştırmamızda tahrîc ve değerlendirmesini yapmış olduğumuz yüz yirmi beş rivayetin ait olduğu kaynak açısından 1 tanesi (% 1,24) kudsî, 83'ü (% 49,16) merfû, 36'sı (% 44,64) mevkûf ve 4'ü de (% 4,96) maktû rivayetlerden oluşmaktadır.

Kullanılan rivayetleri sıhhat açısından kategorize eden tabloyu incelediğimizde, yüz yirmi beş rivayetin 102'si (% 72,72) sahih, 4'ü (% 4,96) hasen ve 17'si (% 21,08) zayıf hükmünde olduğu görülmektedir. Asılsız olarak kabul edilen rivayet sayısı ise 1 (% 1,24)'dir.

Son iki tabloyu da incelediğimizde, kullanılan yüz yirmi beş rivayetin 84'ünün (% 49,16) Kutub-i Tis'a'da, 19'unun (%23,56) Kutub-i Tis'a dışındaki kaynaklarda ve 21'inin de (% 26,04) tefsir kitaplarında yer almış olduğunu görmekteyiz. Herhangi bir kaynakta tespit edemediğimiz rivayet sayısı ise 1 (% 1,24)'dir. Ayrıca Mâtürîdî, yer vermiş olduğu yüz yirmi beş rivayetin 117'sini (% 90) kendi görüşünü desteklemek adına kullanırken, geriye kalan 8 (% 10) rivayeti ise, muhâliflerinin kendi görüşlerini desteklemek adına kullanırken yer vermiştir.

Yaptığımız bütün bu incelemelerden de anlaşılacağı üzere, İmam Mâtürîdî'nin Bakara sûresinin (1 ila 210. Âyetler) te'vîlinde yer verdiği rivayetlerin kâhir ekseriyeti (% 72,72) sahih rivayetlerden oluşmaktadır. Zayıf olarak yer verdiği rivayet sayısı ise 17 (% 21,08) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar bize, Mâtürîdî'nin âyetleri te'vil ederken çoğunlukla sahih rivayetleri kullandığını göstermektedir.

SONUÇ

Bir hidayet ve nur kaynağı olan Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in en doğru biçimde anlaşılabilmesi için, hiç şüphesiz Kur'ân'ı en iyi anlayan ve onun ilk müfessiri konumunda bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri, olmazsa olmaz bir kaynaktır. Bu sebeple herhangi bir hadis rivayetinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olup olmadığını tespit etmek göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. İslam uleması (müfessirler) Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir kaynak görevi üstlenen hadisin önemini çok iyi kavramış olacak ki, âyetleri izah etmeye çalışırken sıklıkla hadis rivayetlerine başvurmuşlar ve bu rivayetlerin sahih olması konusunda oldukça titiz davranmışlardır. Kimi müfessirler Kur'ân âyetlerini yorumlarken kendi görüşünden ziyade rivayetlere ağırlık verirken, bazı müfessirler de âyetleri ağırlıklı olarak kendi aklî çıkarımlarıyla izah etmeye çalışırken hadis rivayetlerini de kullanmaya gayret göstermişlerdir.

Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî'nin (333/944) telif etmiş olduğu Te'vîlâtü'l-Kur'ân da, müellifin âyetleri izah ederken akli çıkarımlara ağırlık vermekle beraber, hadis rivayetlerini de kullanmayı ihmal etmeyen, ilk dönem Kur'ân'ın tefsirine yönelik önemli bir kaynak eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlmî açıdan büyük bir zenginlik barındıran Mâverâünnehîr-Horasan bölgesinde doğup büyüyen İmam Mâtürîdî, çok yönlü bir ilim tahsili gerçekleştirmiştir. O, Ehl-i sünnet düşüncesinin bu bölgelerde hâkim olması için büyük gayretler sarf etmekle beraber her ne kadar bir gelenek ve kültürün içinde yetişmiş olsa da, o, yetiştiği geleneğin sınırlarını aşan bir görüntü vermiştir. Bu da bize, bölgede oldukça farklı din veya dünya görüşü çeşitliliğinin geniş olduğunu göstermektedir.

Kendi dönemimde içerisine girmiş olduğu tartışmalar ve hesaplaşmalar, Mâtürîdî'nin İslamî ilimlerde yetkin bir konuma ulaştığını göstermektedir. Bu da bizi, Mâtürîdî'nin İslamî ilimlere ait farklı disiplinlerde eserler telif ettiği gerçeğine götürmektedir. Ancak yazmış olduğu eserler, istilalar, göç veya farklı sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Sadece kelâm sahasında onun düşüncelerini, bu ilimdeki derinliğini görebildiğimiz Kitâbü't-Tevhîd adlı eseri ve Kur'ân'ın baştan sona te'vîl edildiği Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eserler, Mâtürîdî'nin düşünce dünyasını saptamamızda büyük bir önemi haizdirler.

Mâtürîdî âyetleri açıklarken, aklî çıkarımların yanında hadis rivayetlerini kullanmayı da ihmal etmemiştir. O, Te'vilât'ın birçok yerinde rivayet hakkında 'şayet bu sahih ise' gibi ihtiyatî cümleler kullanmıştır. Kutub-i Sitte olarak adlandırılan altı temel hadis eserlerinin telif edilmiş olduğu bir zaman diliminde (333/944) yaşamış olmasına rağmen, rivayetlere yer verirken herhangi bir hadis kaynağına atıfta bulunmamıştır. Kullandığı rivayetlerin tamamına yakını ise isnadsız olarak verilmiştir. Eserinde haber, eser ve hadis kelimelerini eş anlamlı olarak kullanmıştır.

İmam Mâtürîdî hemen her konuda âyet içeren Bakara sûresini te'vil ederken, dirayet metodunu takip etmekle birlikte sıklıkla hadis rivayetlerine başvurmuştur. O, araştırmamızda üzerine eğildiğimiz Bakara sûresi 1 ila 210. Âyetler'i yorumlarken, aynı yerde kullandığı birbirine çok yakın ve tekrarlı olan rivayetler hariç, tespit edebildiğimiz kadarıyla 125 tane rivayet kullanmıştır. Bu rivayetlerin çoğunluğu kendi görüşünü delillendirirken kullandığı ve sahih rivayetlerden oluşmaktadır. Yer vermiş olduğu 125 rivayeti sıhhat açısından incelediğimiz zaman 102'si (% 72,72) sahih, 4'ü (% 4,96) hasen, 17'si (% 21,08) zayıf ve 1 tanesi de (% 1,24) asılsız olarak tespit edilmiştir. Rivayetleri kaynak eserler açısından incelediğimiz zaman da, kullanılan 125 rivayetin 84'ü (% 49,16) Kutub-i Tis'a'da, 19'u (% 23,56) Kutub-i Tis'a dışındaki kaynaklarda ve 21'i de (% 26,04) tefsir kitaplarında olduğu görülmektedir. Mevzûat kitapları dâhil hiçbir kaynakta tespit edemediğimiz rivayet sayısı ise sadece 1 (% 1,24) tane olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bu veriler doğrultusunda, Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Bakara sûresinde (1 ila 210. Âyetler) kullanılan hadis rivayetlerinin büyük bir kısmının Kutub-i Tis'a'da yer aldığını ve sahih, güvenilir olduğunu söylememiz mümkündür. Bu da bizi Mâtürîdî'nin hadis rivayetlerini kullanırken oldukça titiz davrandığı kanaatine götürmekte ve onun hadisçiliği konusunda ipucu vermektedir.

Son olarak şunları söylemeliyiz ki; bizim bu çalışmamız İmam Mâtürîdî gibi günümüze ışık tutacak ve akılcı kimliğiyle ön plana çıkmış bu İslam âliminin, hadis rivayetlerini nasıl kullandığını görebilmek ve bu rivayetlerin sıhhat değerlendirmesini yapmak mahiyetindedir. Binaenaleyh İmam Mâtürîdî'nin hadisçiliğini, hadis kullanım metodunu ve hadise bakışını tam olarak kavrayabilmemiz için, Te'vilâtü'l-Kur'ân ve

onun kelâm ilmi ile ilgili diğer önemli eseri Kitâbü't-Tevhîd bağlamında onun hadisçiliğini anlayabilmemize yardımcı olacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik üzerine yapılacak bu çalışmalar, Müslümanların çoğunluğunun itikâta mensup olduğu Mâtürîdîliğin kurucusu olan İmam Mâtürîdî'nin tekrardan İslam dünyasında tanınmasına, bilinmesine ve onun düşünce dünyasının anlaşılmasına şüphesiz yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, **Müsned**, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî (thk.), Kahire: Mektebetü's-Sünne.
- Abdullah b. Mübarek, **Müsned**, Subhî el-Bedrî (thk.), Riyad: Mektebetü'l-Meârîf, t.y.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-hafâ**, Beyrut, 1933.
- Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî.
- Ak, Ahmet, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik**, İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık, 2019.
- Ak, Ahmet, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik- Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı**, İstanbul: MÜİFVY, 2009.
- Akbulut, Ahmet, "Fiile Dönüşen Bir Yeti Olarak Akıl", **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Alâuddîn es-Semerkandî, **Şerhu't-Tevîlâtî'l-Kur'ân**, Süleymaniye Ktp, Medine Bölümü, No: 179.
- Âlemî, Abdurrahim, "İmam Mâtürîdî'nin Tefsir Metodu", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik- Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı**, İstanbul: MÜİFVY, 2009.
- Alper, Hülya, "Mâtürîdî Epistemolojinin Temeli Olarak Akıl", **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Apaydın, H. Yunus, "Mütevâtir", **D.İ.A.**, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Arıkaner, Yusuf, Şerhu Cümelü Usûli'd-dîn Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Yahya el-Beşâğarî'ye Aidiyeti Meselesi, **Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul, Sayı 4, 2020.
- Arslan, Hüsamettin, **Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2018.
- Aruçi, Muhammed, "Ebü'l Hasen Âli b. Saîd er-Rüstüfağnî", **D.İ.A.**, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

- Atay, Hüseyin, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Aruçi, Muhammed, “Ebü’l Hasen Âli b. Saîd er-Rüstüfağnî”, **D.İ.A.**, Cilt 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aydınlı, Abdullah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul: MÜİFVY, 2016.
- Aydınlı, Osman, “Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî Dönemi Semerkant’ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri”, **İmam Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.). İstanbul: MÜİFVY, 2019.
- Aydınlı, Osman, “İmam Mâtürîdî’nin Yetiştığı İlmî Ortam ve Semerkant’ta İlim Merkezleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Sayı 3, 2019.
- Aynî, Bedrettin, **Nehbu’l-Efkâr**, Yâsir b. İbrahim (thk.), Katar: Vizâretü’l-Evkâf, 2008.
- A’zamî, Muhammed Mustafa, “Buhârî”, **D.İ.A.**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Bağdâdî, Hatib, **Târîhu Bağdâd**, Beyrut: Daru’l-Kütübu’l-İlmiyye, 1986.
- Bedir, Murteza, “Mâtürîdî Fıkıh Usûlü: Gerçek mi? Kurgu mu?”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İstanbul: MÜİFVY, 2009.
- Beğâvî, Hüseyin b. Mesud, **Şerhu’s-Sünne**, Şuayb Arnavut (thk.), Beyrut: Mektebetü’l-İslamiyye, 1983.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, **el-Esmâ’ ve’l-Sıfât**, Abdullah b. Muhammed (thk.), Cidde: Mektebetü’s-Sevadî, 1993.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Sünenü’l-Kübrâ**, Muhammed Abdulkadîr Atâ (thk.), Mekke: Mektebetü Dâru’l-Bâz, 1994.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Şu’abu’l-İmân**, Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (thk.), Beyrut, 1990.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr**, Seyyid Kesrevî Hasan (thk.), Beyrut: Daru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 2001.
- Beyâzî, Kemaluddîn Ahmed b. Hasan, **İşârâtü’l-Merâm**, Yusuf Abdurrezzâk (thk.), Kahire, 1949.

- Biçer, Ramazan, **Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî**, İstanbul: Erdem Yayınları, 2019.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, **D.İ.A.**, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Brodersen, Angelika, “Mâtürîdî’nin Epistemolojisine Modern ve Geleneksel Yaklaşımlar”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed). Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Câmi’u’s-Sahîh**, İstanbul: 1978.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Edebü’l-müfred**, Muhammed Fuâd Abdulbâkî (thk.), Kahire, 1955.
- Bûseyrî, Ahmed b. Ebî Bekir, **İthâfu’l-Hıyerâ**, Riyad: Daru’l-Vatan, 1999.
- Can, Mustafa, “Ebû’l Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hâkim es-Semerkindî”, **D.İ.A.**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh**, Ahmed Abdülgafûr Attâr (thk.), Kahire, 1956.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf, **Kitâbü’t-Ta’rîfât**, Beyrut: Daru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 1983.
- Çakan, İsmail Lütfü, “Cezm”, **D.İ.A.**, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Çakın, Kamil, **İslam’da Hadis ve Sünnetin Yeri**, Ankara: Seba Yayınları, 1997.
- Çelebi, İlyas “Mutezile”, **D.İ.A.**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çetin, Osman “Horasan”, **D.İ.A.**, Cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân, **Sünen**, Fevâz Ahmed Zemerlî (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-Arabiyye.
- Demir, Hilmi ve Muzaffer Tan, **İmam-ı Mâtürîdî**, Ankara: Anadolu Yayınları, 2019.
- Deylemî, Ebû Şucâ Şîrûye b. Sehdâr, **el-Firdevs**, Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (thk.), Beyrut, 1986.

- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, İstanbul: 1992.
- Ebû Hanîfe, **Müsned**, Nâzır Muhammed Faryâbî (thk.), Riyad: Mektebetü'l-Kevser.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Menâsîku'l-Hac ve'l-Umre**, Umman: Mektebetü'l-İslamiyye, 1982.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Sahîh İbn Mâce**, y.y, 1986.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Sifatü's-Salât**, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2006.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Sahih Sünen-i Tirmîzî**, Zuheyr Şâveş (thk.), 1987.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **İmân li-İbn Teymiyye**, Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1973.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **İrvâu'l-Ğalîl**, Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1979.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Zaifu't-Tergîb ve't-Terhîb**, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000.
- Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vâhid", **D.İ.A.**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Evgin, A. Kadir, **Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi**, Ankara: AÜİFY, 2004.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-ğayb**, Kahire, t.y.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ, **Meâni'l-Kur'ân**, Beyrut: İlmü'l-Kutub, 1983.
- Goldziher, Ignaz, "İslam'da Hadisin Yeri Etrafındaki Mücadeleler, Cihad Tunç (çev.), **AÜİFD**, Cilt 19, Sayı 1, 1973.
- Görmez, Mehmet, "Tahrîc", **D.İ.A.**, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hatîb, Muhammed Mucîr, **Hadis Tahrîc Usûlü**, H. İbrahim Kutluay (çev.), İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Harbî, İbrahim b. İshâk, **Ğaribu'l-hadîs**, Süleyman b. İbrahim (thk.), Cidde: Daru'l-Medenî, 1985.

- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, **Mecmeu'z-Zevâid**, Abdullah ed-Derviş (thk.), Beyrut, 1994.
- Hökelekli, Hayati, "Duyu", **D.İ.A.**, Cilt 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Humeydî, Abdullah b. Zubeyr, **Müsned**, Hüseyin Selîm Esed (thk.), Dımaşk, 1996.
- İbn Adî, Abdullah b. Muhammed, **el-Kâmil**, Yahya Muhtar Gazâvî (thk.), Beyrut, 1988.
- İbn Adî, Abdullah b. Ahmed, **el-Kâmil**, Ali Muhammed Muavviz – Adil Ahmed Abdulmevcûd (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed, **es-Sünne**, Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire (thk.), Riyad, 1998.
- İbn Ebî Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, **el-Evliyâ**, Muhammed Saîd b. Bisyûnî (thk.), Beyrut: Müessesetü'l-Kutubü'l-Sekâfiyye.
- İbn Ebî Hatim, Abdurrahman, **Tefsîr**, Esa'd Muhammed Tayyib (thk.), Riyad: Mektebetü Nezâr, 1997.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman, **İlel**, Muhammed b. Salih (thk.), Beyrut: 2003.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Ucâb**, Abdulhekîm Muhammed el-Enîs (thk.), y.y, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Lisânü'l-Mizân**, Beyrut: Daru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Lisânü'l-Mizân**, Beyrut, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Abdulvahhâb Abdullatîf (thk.), Kahire: 1975.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Muvâfakatu'l-haber**, Hamdî Abdulmecîd es-Selefî – Subhî es-Sâmerrâî (thk.), Riyad, 1993.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **el-Kaff'ş-şâf**, Beyrut, 1947.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Fethu'l-Bârî**, Kahire, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, **Tahrîcû Mişkâtü'l-Mesâbih**, Ali b. Hüseyin (thk.), Beyrut: Darû İbnu'l-Kayyîm, 2005.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, Abdûlgaffâr Süleyman Bendârî (thk.), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim, **Mecrûhîn**, Hamdî b. Abdulmecîd b. İsmail es-Selefi (thk.), Riyad, 1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim, **Sahîh**, Şuayb Arnaût (thk.), Beyrut: Müessesetü'e-Risâle, 1993.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, **Sahîh**, Dr. Mustafa A'zâmî (thk.), Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1992.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekir, **İ'lâmu'l-Muvakkîin**, Muhammed İzzeddîn (thk.), 2001.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddîn İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1982.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail, **el-Bidaye ve'n-Nihâye**, Halil Şehâde (thk.), Beyrut: 1987.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, **İrşâdu'l-Fakîh**, Behçet Yusuf Ebû Tayyib (thk.), Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, **Fedâilu'l-Kur'ân**, Ebû İshak (thk.), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1995.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fidâ Zeyneddîn, **Tâcu't-terâcim**, Muhammed Ramazan Yusuf (thk.), Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâce el-Kazvîni, **Sünen**, Muhammed Fuâd Abdulbâkî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, Beyrut: Dâru'l Kutubü'l-İlmiyye, 2000.
- İbnu'l A'rabî, **Mu'cem**, Ahmed Mîrîn (thk.), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1972.
- İbnu'l Battâl, Ali, **Şerhu'l-Buhârî**, y.y, t.y.
- İbnu'l Ca'd, Ali, **Müsned**, Âmir Ahmed Hıdır (thk.), Beyrut: Müessetü Nâdir.
- İbnu'l Cevzî, Ebû'l Ferec, **el-Mevzûâtu'l-Kübrâ**, Abdurrahman Muhammed Osman (thk.), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l Ferec, **Tahkîk fî Mesâilî'l-Hilâf**, Müs'ad Abdulhamîd es-Sa'denî – Muhammed Fâris (thk.), Beyrut, 1994.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, **Tahkîk Fî Mesâilu'l-Hilâf**, Abdu'l Mu'tî Emin (thk.), Kahire: 1998.
- İbnu'l Mukri', Ebû Bekir, **Mu'cem**, Muhammed Salâh el-Fellâh (thk.), Medine: Mektebetü'r-rüşd.
- İbnu'l-Mulakkîn, Ömer b. Ali, **Hulâsetü'l-Bedrü'l-Munîr**, Hamdî Abdulmecîd es-Selefî (thk.), Riyad: Darü'r-rüşd, 1993.
- İbnu'l Mulakkîn, Ömer b. Ali, **Bedru'l-Munîr**, Mustafa Ebû'l-Ğayd Abdulhay (thk.), Suûd: Dâru'l-Hicre, 2004.
- İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Muhammed b. İbrahim (thk.), Riyad: Darü'r-Rüşd, 2004.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed, **Şerhu'l-Umde**, Zâid b. Ahmed (thk.), Daru'l-Ensârî, 1997.
- İsfahânî, Ebû Nuaym, **Hilye**, Mustafa Abdulkadir Atâ (thk.), Kahire: Daru's-Saâde, 1938.
- İshâk b. Rahûye, İshak b. İbrahim, **Müsned**, Dr. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin b. el-Belûşî (thk.), Medine: Mektebetü'l-İmân, 1989.
- İşbîlî, Abdülhak, **Ahkâmu's-suğrâ**, Ümmü Muhammed bint Ahmed (thk.), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1992.
- Jusupov, Mairambek, “Mâtürîdî'nin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı – Nisâ Sûresi Örneği”, (**Yayımlanmış Doktora Tezi**) Ankara Üniversitesi SBE, 2016.
- Kahraman, Hüseyin, **Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü**, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Kahraman, Hüseyin, “Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâtürîdî'nin Hadis Yorumu”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İlyas Çelebi (ed). İstanbul: MÜİFVY, 2016.
- Kalaycı, Mehmet, “Bir Mâtürîdî Portresi”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed). Ankara: Otto Yayınları, 2020.

- Kalaycı, Mehmet, “Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerindeki Nüshalardan Hareketle Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ın Dolaşım Ağına Dair Bazı Tespitler”, **İmam Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed). İstanbul: MÜİFVY, 2019.
- Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, **D.İ.A.**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Karadaş, Cağfer, “Mâtürîdî’nin Akıl-Nakil ve Nesih Anlayışı”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Karataş, Ali, **İmam Mâtürîdî’nin Kur’ân Anlayışı**, İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, **İslam Düşüncesinde Sünnet/Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Koçyiğit, Talât, **Hadis Tarihi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Koçyiğit, Talât, **Hadis Usûlü**, Ankara: AÜİFY, 1967.
- Koçyiğit, Talat, **Hadis İstilahları**, Ankara: AÜİFY, 1985.
- Koçyiğit, Talat, **Hadis Usûlü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Korkmaz, Sıddık, “İmam Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî’nin Hayatı ve Eserleri”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 10, 2001.
- Köktaş, Yavuz, **Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kur’an’ı Kerim**, (Terc. Abdülvehhab ÖZTÜRK).
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, **Câmi’u’l-Âhkâmi’l-Kur’ân**, Cilt VIII, Selim Mustafa el-Bedrî (thk.), Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988.
- Kurtubî, İbn Abdilber, **Temhîd**, Mustafa b. Ahmed el-Alevî – Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî (thk.).
- Kurtubî, İbn Abdilber, **İstizkâr**, Salim Muhammed Atâ (thk.), Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1993.
- Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.

- Kutlu, Sönmez, “Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî’nin Mezhebî Arka Planı”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Kutlu, Sönmez, **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kutlu, Sönmez, “Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Leknevî, Abdulhay, **el-Fevâidu’l-Behiyye**, M. Bedreddin Ebû Firas (thk.), Kahire: 1924.
- Madelung, Wilferd, “Horasan ve Mâverâünnehir’de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı”, Sönmez Kutlu (çev.), **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Mâlik b. Enes, İbn Mâlik Ebû Abdullah, **el-Muvatta**, Muhammed Fuâd Andulbâkî (thk.), İstanbul: 1992.
- Marsak, Emine Erdoğan, “Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Rivayet Bilgisi ve Yöntemi-Bakara Sûresi Özelinde”, **İmam Mâtürîdî ve Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFY, 2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mânsûr Muhammed b. Mahmud, **Kitâbü’t-Tevhîd**, Bekir Topaloğlu (çev.), İstanbul: İSAM yayınları, 2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, Dr. Mecdî Bâsellûm (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mânsûr Muhammed b. Mahmud, **Te’vilâtü’l-Kur’an**, Bekir Topaloğlu (çev.), İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2019.
- Mevdûdî, Ebû’l-A’lâ, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Mevsîlî, Ebû’l Ya’lâ, **Müsned**, Hüseyin Selîm Esed (thk.), Beyrut: es-Sekâfetü’l-Arabiyye, 1992.
- Mubarekfûrî, Ebû’l-A’lâ, **Tuhfetül-ahvâz**, t.y, Beyrut.
- Muhammed b. Tâhir, **Tezkiretü’l-Mevzû’ât**, t.y, y.y.

- Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîr**, Ahmed Ferîd (thk.), Beyrut: Daru'l Kutubü'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Câmi'u's-Sahîh**, Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1971.
- Nedim, Muhammed b. İshak, **El-Fihrist**, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed, **Sünen**, Abdulfettâh Ebû Gudde (thk.), Beyrut, 1988.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în, **Tebşîratü'l-Edille fî Usûli'd-Din**, Hüseyin Atay (thk.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed, **el-Kand fî Zikrî Ulemâi Semerkand**, Nazar Muhammed el-Faryâbî, Suûd, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, **Tehzîbu'l-Esmâ**, Beyrut, 1996.
- Nisâburî, Ebû Abdullah el-Hâkim, **Müstedrek**, Mustafa Abdulkadîr Atâ (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1990.
- Öğüt, Salim, "İhsâr", **D.İ.A.**, Cilt 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Özcan, Hanifi, **Mâtürîdî'de Bilgi Problemi**, İstanbul: MÜİFVY, 2015.
- Özcan, Hanifi, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Özdemir, İbrahim, "İmâm Mâtürîdî'de Ahkâmın Neshi Bağlamında Nass-İçtihat İlişkisi", **İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019.
- Özdeş, Talip, "Mâtürîdî'nin Te'vîl Anlayışında Aklın Yeri", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Özen, Şükrü, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Özen, Şükrü, "IV. (X.) Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mutezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, 2003.

- Özen, Şükrü, “Mâtürîdî”, **D.İ.A.**, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Özervarlı, M. Sait “Selefiyye”, **D.İ.A.**, Cilt 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Polat, Salahattin, Habil Nazlıgöl vd., **Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu**, İstanbul: MÜİFVY, 2018.
- Rudolph, Ulrich, **Mâtürîdî Semerkant’ta Ehl-i Sünnet Kelâmı**, Özcan Taşçı (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Saîd b. Mansûr, **Sünen**, Sa’d b. Abdullah (thk.), Riyad, t.y.
- San’ânî, Abdurrezzâk, **Tefsîru’l-Kur’ân**, Mustafa Müslim Muhammed (thk.), Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, y.y, t.y.
- San’ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk, **Musannef**, Habiburrahman el-A’zami (thk.), Beyrut, 1982.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, **el-Ecvîbetü’l-Merdiyye**, Muhammed İshâk (thk.), Riyad: Daru’r-Râye, 2001.
- Sem’ânî, Abdulkerîm b. Muhammed, **el-Ensâb**, Abdullah Ömer el-Bârûdî (thk.), Beyrut: 1988.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İmam Mâtürîdî’nin Düalist İnanç Gruplarına Yaklaşımı”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik- Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-**, İstanbul: MÜİFVY, 2009.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Seneviyye”, **D.İ.A.**, Cilt 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, **ed-Dürrü’l-mensûr**, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1983.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, **el-Lâî’l-Mesnûâ**, Muhammed Abdulmun’im Rabih (thk.), Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2007.
- Şâkir, Ahmed b. Muhammed, **Umdetü’t-Tefsîr**, Kahire: Daru’l-Vefâ, 2006.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, **Er-Risâle**, Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan (çev.), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, **es-Seylü’-cirâr**, Mahmud İbrahim Zâyid (thk.), Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1985.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, **Neylü’l-evtâr**, Beyrut, 1973.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, **Fevâidu’l-mecmua’**, Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî – Abdulvehhâb Abdullatîf (thk.), Kahire, 1960.
- Taberânî, Ebû’l Kâsım Ahmed b. Eyyüb, **Duâ**, Muhmmamed Saîd el-Buhârî (thk.), Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- Taberânî, Ebû’l Kâsım Ahmed b. Eyyüb, **Mu’cemu’l-Kebîr**, Hamdî Abdulmecîd es-Selefî (thk.), Musul, 1984.
- Taberânî, Ebû’l Kâsım Ahmed b. Eyyüb, **Mu’cemu’l-Evsât**, Târik b. İvazullah – Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (thk.), Kahire, 1995.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn Cerîr, **Câmi’u’l-beyân**, Kahire: Daru’l-Hicr, 2001.
- Taberî, İbn Cerîr, **Tehzîbu’l-Asâr**, Mahmud Muhammed Şâkir (thk.), Mısır: Matbaatu’l-Medenî.
- Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed, **Şerhû Meâni’l-Âsâr**, Muhammed Zuhri en-Neccâr (thk.), Beyrut: Dâru’l-Kutubü’l-İlmiyye, 1987.
- Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed, **Müşkilu’l-Âsâr**, Şuayb Arnaût (thk.), Beyrut: Müssetü’r-Risâle.
- Tahhân, Mahmud, **Yeni Hadis Usûlü**, Cemal Ağırman (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Tahhân, Mahmud, **Usûlu’t-Tahrîc**, Riyad, 1983.
- Taşçı, Özcan, “Mâtürîdîlik-Aydınlanma İlişisini Mutezile Üzerinden Okumak”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Taşköprüzâde, **Tabakâtü’l-Fukahâ**, Ahmet Neyle (thk.), Musul: Matbaatü’z-Zehrâ, 1961.
- Tayâlîsî, Ebû Dâvûd, **Müsned**, Ahmed b. Abdurrahman es-Sâatî (thk.), Kahire, 1953.
- Taylan, Necip, “Bilgi”, **D.İ.A.**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

- Tirmîzî, Muhammed b. İsâ, **Câmi'u't-Tirmîzî**, Ahmed Muhammed Şâkir (thk.), Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî.
- Topaloğlu, Bekir, “Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşeri)”, **D.İ.A.**, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Topaloğlu, Bekir, “Te'vîlâtü'l-Kur'ân”, **D.İ.A.**, Cilt 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Topaloğlu, Bekir, “Kitâbü't-Tevhîd”, **D.İ.A.**, Cilt 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Topaloğlu, Bekir, “İmam Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri, Te'vîlâtü'l-Kur'ân-ı ve Tefsir İlmindeki Yeri”, **İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır (ed.), İstanbul: MÜİFVY, 2019.
- Tuğlu, Nuri, **Mâtürîdîlik ve Hadis**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Ukbe b. Âmir, **Müsned**, Kasım b. Kutlûboğa (thk.), t.y, y.y.
- Üzüm, İlyas, “Ebû Nasr İyâzî”, **D.İ.A.**, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen, **el-Vasît fi Tefsîru'l-Kur'ân**, Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (thk.), Beyrut: Daru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1994.
- Yavuz, Y. Şevki, “Mâtürîdî'de Akıl-Nakil İlişkisi ve Hadisin Konumu”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Yavuz, Y. Şevki, “Mâtürîdî'de İnsan İradesi ve İçtihatla Nesh”, **Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde**, Şaban Ali Düzgün (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Yavuz, Y. Şevki, “Akıl”, **D.İ.A.**, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Yavuz, Y. Şevki, “Haber”, **D.İ.A.**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yazıcı, Tahsin, “Cûzcân”, **D.İ.A.**, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

- Yazıcıoğlu, M. Sait, “Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'în en-Neseîî”, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Yurdağür, Metin, “Ebû Bekr Cüzcanî”, **D.İ.A.**, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Yücel, Ahmet, **Hadis Usûlü**, İstanbul: MÜİFVY, 2018.
- Yücel, Ahmet, **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk Üç Asır**, İstanbul: MÜİFVY, 2014.
- Yüksel, Fatih Muhammet, “Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'de Hadis Yorumu (Kelâmî Hadisler Örneği), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi SBE, 2019.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, **İthâfu's-Saâdeti'l-Muttekin bi Şerhi İhyâ-i Ulûmi'd-dîn**, Muhammed Ali Beyzavî (nşr.), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdullah, **Mevzûâtu'l-Müstedrek**, Mısır, t.y.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Ömer b. Muhammed, **Keşşâf**, Beyrut, 1995.
- Watt, W. Montgomery, “Mâtürîdî Problemi”, İbrahim Hakkı İnal (çev.), **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik**, Sönmez Kutlu (ed.), Ankara: Otto Yayınları, 2018.